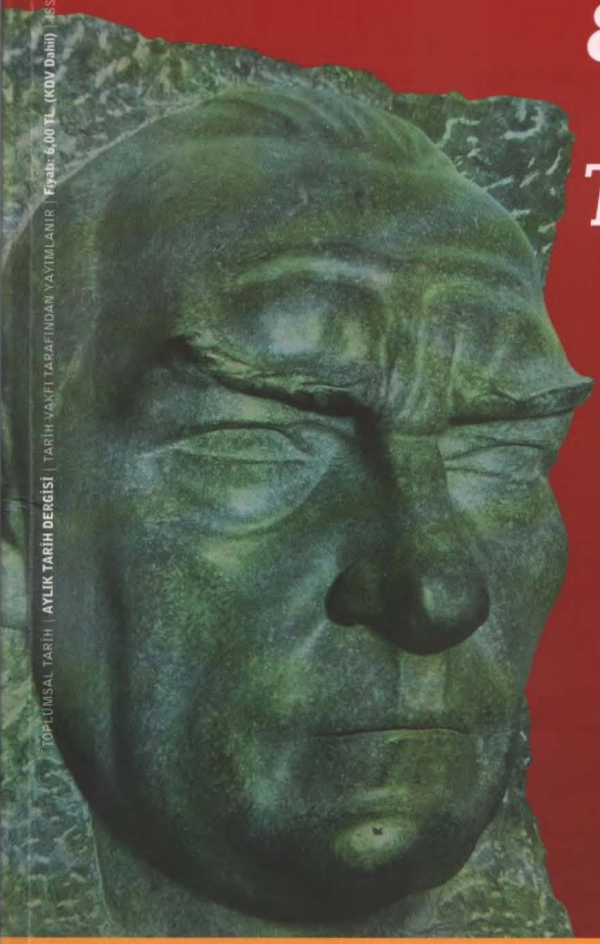
TOPLUMSAL
Tarih
206
ŞUBAT
2011

Turgut Çeviker ile Karikatürkiye üzerine:
"Karikatürcünün Üstünde Güç Olamaz; Tanrı Bile!"
Aydan Çelik

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025



Âdem ve Havva'dan Homo-Alpinus'a

Eugène Pittard, antropoloji ve Türk Tarih Tezi

Zafer Toprak, *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde "Türk"ü tanımlamaya çalışan Atatürk'ün ön ayak olması sonucu toplanan Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongrelerini ele alıyor.* Sayfa 16

Merkezin merkezi
II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı
Nilay Özlü

The Times'*dan Maxwell Macartney'in röportajı*
Atatürk'ün Terakkiperver Fırka üzerine düşünceleri
Nevin Yurdsever Ateş

İstanbul işgalinde
Fransa'nın istihbarat stratejileri
Loubna Lamrhari

Toplumsal Tarih
daha geniş bir dağıtım ağı ile yeniden
bayilerde!

ISSN 1300-7025-91

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

PÜKAD

İSTANBUL

PENCERE 2011

12.Uluslararası Pencere ve Panjur Sistemleri,
Profil, Üretim Teknolojileri ve Makineleri,
Aksesuar, Hammadde ve Tamamlayıcı Ürünler Fuarı

www.istanbulpencerefuari.com

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği

KOSGEB Destekleyen Kuruluş

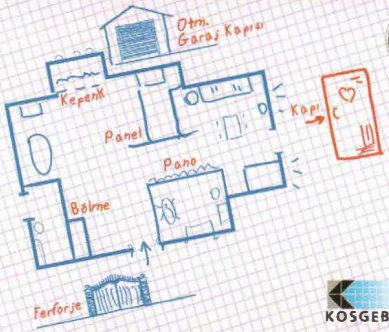
WIN

GFA

DOOR EXPO İSTANBUL KAPI 2011

3. Kapı, Kepenk, Panel, Pano,
Bölme Sistem ve Aksesuarları Fuarı

www.doorexpoistanbul.com



KOSGEB Destekleyen Kuruluş

GLASS EXPO İSTANBUL CAM 2011

Cam Ürünleri, Üretim-İşleme Teknolojileri ve
Makineleri,Tamamlayıcı Ürün ve Kimyasalları Fuarı

www.glassexpoistanbul.com

10 - 13 Mart 2011

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Member Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
34522 Büyükçekmece
İstanbul

Tel : 0212 867 11 00
867 12 00
Faks : 0212 886 66 98

E-posta :

Yurtiçi Satış
yurticisatis@tuyap.com.tr

Yurtdışı Satış
sales@tuyap.com.tr

Reklam Satış
reklamsatis@tuyap.com.tr

Yurtdışı Fuarlar
tuyapoverseas@tuyap.com.tr

Proje Tanıtım
tanitim@tuyap.com.tr

Fuar Alanı
falanrez@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLERİ

E-posta :

Tüyap Adana
tuyapadana@tuyap.com.tr

Tüyap Ankara
tuyapankara@tuyap.com.tr

Tüyap Bursa
tuyapbursa@tuyap.com.tr

Tüyap Diyarbakır
tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

Tüyap Gaziantep
tuyapgaziantep@tuyap.com.tr

Tüyap İzmir
tuyapizmir@tuyap.com.tr

Tüyap Kayseri
tuyapkayseri@tuyap.com.tr

Tüyap Konya
tuyapkonya@tuyap.com.tr

Tüyap Samsun
tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLERİ

E-posta :

Tüyap Moskova
tuyapmoscow@tuyap.com.tr

Tüyap Sofya
tuyapsofia@tuyap.com.tr

Tüyap Halep
tüyapaleppo@tuyap.com.tr

Tüyap Tiflis
tuyapgeorgia@tuyap.com

Tüyap Tahran
tuyaptehran@tuyap.com.t

Tüyap Üsküp
tuyapskopje@tuyap.com.

TÜYAP İstanbul



Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece, İstanbul

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

Nazizmden Kaçan Bilim İnsanları, Atatürk ve Modern Üniversite



Arnold Reisman bu kitapta tarihin dönüm noktalarından birinde, ülkelerini terk etmekle ölüm arasında sıkışıp kalmış bir grup insanın hayat kurtaran sürgün hikâyelerini anlatırken, II. Dünya Savaşı'yla ilgili "okunması gereken" kitaplar listesine bir madde daha ekliyor. Almanya'da Nazilerin iktidarı ele geçirmesiyle, kendi alanlarında çok tanınmış, ancak çoğunlukla Yahudi ve Nazizm'e karşı olan akademisyen ve profesyoneller "tarihin kavşak noktasında ve ateş hattında" yakalandıklarında ülkelerini terk etmekten başka çareleri yoktu. Bu durum, kendi üniversitelerini Yahudilerden arındırmayı hedefleyen Nazilerkadar, ülkelerini modernleştirmenin yolunun üniversiteler kurup geliştirmekten geçtiğini düşünen Atatürk ile Türkiye'nin diğer kurucularının da işine yaradı.

Nazizmden Kaçanlar ve Atütürk'ün Vizyonu

Arnold Reisman Çev: Gül Çağalı Güven
648 Sayfa/ 24 TL

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

206. SAYIMIZLA MERHABA,

2011 Şubat sayımızda Zafer Toprak'ın "Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi" adlı makalesini kapağa taşıdık. Toprak, Aralık ayında başladığı ve Erken Cumhuriyet döneminde devletin yeni ideoloji edinme çabasını incelediği yazı dizisinin üçüncü bölümünde 2 Temmuz 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'ni ele alıyor. Toprak, bu kongrede fahri reis olan Eugène Pittard'ın, kongreyi dikkatle takip eden Atatürk için ne kadar yönlendirici olduğunu açık bir şekilde ortaya koyuyor. Makale o tarihte genç bir akademisyen olan Afet İnan'ın ünlü antropolog Henri Victor Vallois ile "Alpin" ırkı konusunda tartışması ile son buluyor.

Bu ayki söyleşimizi Aydan Çelik, Turgut Çeviker ile yaptı. Söyleşinin konusu Çeviker'in yeni çıkan üç ciltlik *Karikatürkiye* kitabı, yani 1923-2008 arası Türkiye karikatürü. Söyleşi esnasında konuşuldu, kitabı karıştırınca da fark ediyorsunuz, *Tan* Matbaası Baskını ve 6-7 Eylül Olayları gibi konular karikatürün eleştiri alanı dışında kalıyor. Daha sonraki tarihlerde bu şekilde eleştiri dışı kalan konular azalıyor, 12 Eylül Darbesi bile eleştiriliyor. Bu örnek de gösteriyor ki eleştiri ile kötülük azalmayabiliyor ama hiç olmazsa umudunuzu koruyabiliyorsunuz.

Ayşe Yazıcıoğlu *Aydede* dergisinde yer alan karikatür ve yazılarda işgal İstanbulu'yla ilgili haberleri ele alıyor. İTC ve Mustafa Kemal karşıtı olan *Aydede*'yle ilgili Yazıcıoğlu'nun ilginç bir saptaması var: *Aydede*'den İstanbul'un işgal altında olduğunu anlamıyoruz. Yazarın başyazar Refik Halid Karay'dan yaptığı alıntılardan o dönemde 1917 Ekim Devrimi'nden kaçıp İstanbul'a gelen ve Haraşo olarak adlandırılan Beyaz Rus kadınlarının da İstanbul'da epey sıkıntılı zamanlar geçirdiği ortaya çıkıyor.

Son olarak Nilay Özlü'nün "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Yıldız Sarayı" adlı makalesine değinmek istiyorum. Özlü özenli çalışmasında Saray'ın yapısını, Abdülhamid'in bu kompleksin şekillenmesinde ne kadar etkili olduğunu, Sultan'ın Yıldız'dan tebaasını nasıl "gözlediğini" ve İstanbul halkı için de Yıldız'ın neleri temsil ettiği gibi konulara giriyor.

İyi okumalar diliyorum.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 "HAYAL-ET YAPILAR"IN ARDINDAN
Turgut Saner

11 OSMANLI ARAŞTIRMALARI SEMİNERİ
Işık Tamdoğan

12 MÜZİK MÜZESİ'NE DOĞRU *"NEŞRİYÂT-I MÛSIKÎ"*
Zehra Albaş

14 4 YILDIR "HRANT İÇİN ADALET"

16 ÂDEM-HAVVA'DAN HOMO-ALPINUS'A
EUGÈNE PITTARD, ANTROPOLOJİ VE TÜRK TARİH TEZİ
Zafer Toprak

30 TURGUT ÇEVİKER İLE *KARİKATÜRKİYE* ÜZERİNE
KARİKATÜRCÜNÜN ÜSTÜNDE HİÇBİR GÜÇ OLAMAZ; TANRI BİLE!
Söyleşi: Aydan Çelik

38 MERKEZİN MERKEZİ
SULTAN II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YILDIZ SARAYI
Nilay Özlü

50 BRÜKSEL'DEN İSTANBUL'A *MANİFESTO* ÜZERİNE NOTLAR
Mehmet Ö. Alkan

56 *THE TIMES*'IN MUHABİRİ MAXWELL MACARTNEY'İN RÖPORTAJI
TERAKKİPERVER FIRKA ÜZERİNE MUSTAFA KEMAL'İN DÜŞÜNCELERİ
Nevin Yurdsever Ateş

62 ENVER PAŞA'NIN 3. KOMİNTERN KONGRESİ'NE İSLÂM İHTİLÂL CEMİYETLERİ İTTİHADI ADINA SUNULAN BİLDİRİSİ
Mete Tunçay

66 İSTANBUL İŞGALİ SIRASINDA (1918-1923) FRANSIZ İSTİHBARATININ BİLGİ TOPLAMA VE İLETME STRATEJİLERİ
Loubna Lamrhari

72 *5 ÇOCUK 5 İSTANBUL* KİTABINDA İSTANBUL TEMSİLLERİ
KENT, TARİH VE BELLEK
Ece Zerman

78 İŞGAL DÖNEMİNDE *AYDEDE*'DEN YANSIYAN İSTANBUL - I
Ayşe Yazıcıoğlu

84 TÜRKİYE'DE İKİNCİ KUŞAK BİR MACAR:
MİMAR ŞANDOR HADİ
Yücel Namal

90 NTV'NİN *İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ*
Oğuz Tekin

93 EDWARD ARTHUR THOMPSON, *HUNLAR*
BİR ÇEVİRİ KOMEDİSİ
Turhan Kaçar

96 ANAKRONİK
Aydan Çelik

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP

2 Şubat Çarşamba günü saat 16.30'da 94.9 Açık Radyo'daki "Fikr-i Takip - *Toplumsal Tarih*'te Geçen Ay" programında konuğumuz Özhan Kapıcı. *Toplumsal Tarih*'in 203. sayısında yer alan 'Rusya'da Zafer Anıtları ve Türk İmgesi' yazısını konuşmaya devam ediyoruz.



50 MANİFESTO ÜZERİNE NOTLAR

*Mehmet Ö. Alkan, **Komünist Manifesto**'nun yazıldığı koşullara ve Türkçeye yapılan çevirilerine dair bilgiler veriyor.*



62 ENVER PAŞA'NIN KOMİNTERN'DE SUNDUĞU BİLDİRİ

Mete Tunçay, Enver Paşa'nın Üçüncü Komintern Kongresi'ne İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı adına sunduğu bildiriyi ele alıyor.



72 5 ÇOCUK 5 İSTANBUL KİTABINDA İSTANBUL TEMSİLLERİ

*Ece Zerman, **5 Çocuk 5 İstanbul** kitabını tarih, süreklilik, bellek, kent temsilleri üzerinden ele alıyor. Çocuk kitaplarından popüler tartışmalara ve hatta tarihyazımına uzanan bir düşünce alanının açılabileceğini gösteriyor.*

78 AYDEDE'DEN YANSIYAN İSTANBUL- I

*Ayşe Yazıcıoğlu, bir siyasi mizah dergisi olan **Aydede**'den işgal İstanbul'unu ve II. Meşrutiyet ile başlayan değişimin kimi sonuçlarını irdeliyor.*

84 MİMAR ŞANDOR HADİ

Yücel Namal, ailesi Türkiye'ye erken Cumhuriyet döneminde gelen mimar Şandor Hadi'nin hayatını ve Türkiye'de mimari çalışmalarını anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 206, Şubat 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Selçuk Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Ocak 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

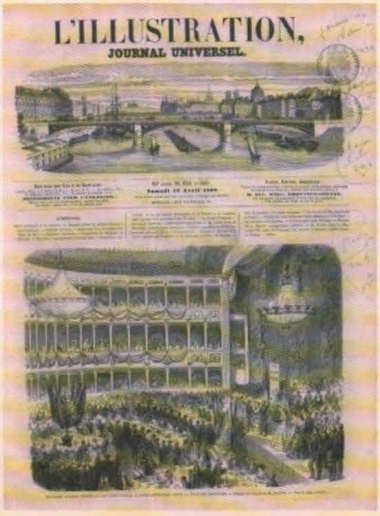
ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

NAUM TİYATROSU'NDA GARİBALDİ ZİYAFETİ

Tiyatronun sahnesiyle parteri bir ziyafet salonuna dönüştürülmüştü. Kapılar açılır açılmaz, neredeyse 500 misafir hiçbir ayırım olmadan yerlerini aldılar. Bütün mevkiler karışmıştı: Esnaf bankerin yanında; işçi, doktor ile avukatın yanında yer almıştı. Eşitlik ve nezaket bu kardeşlik ziyafetinin adeta kanunu hükmündeydi.

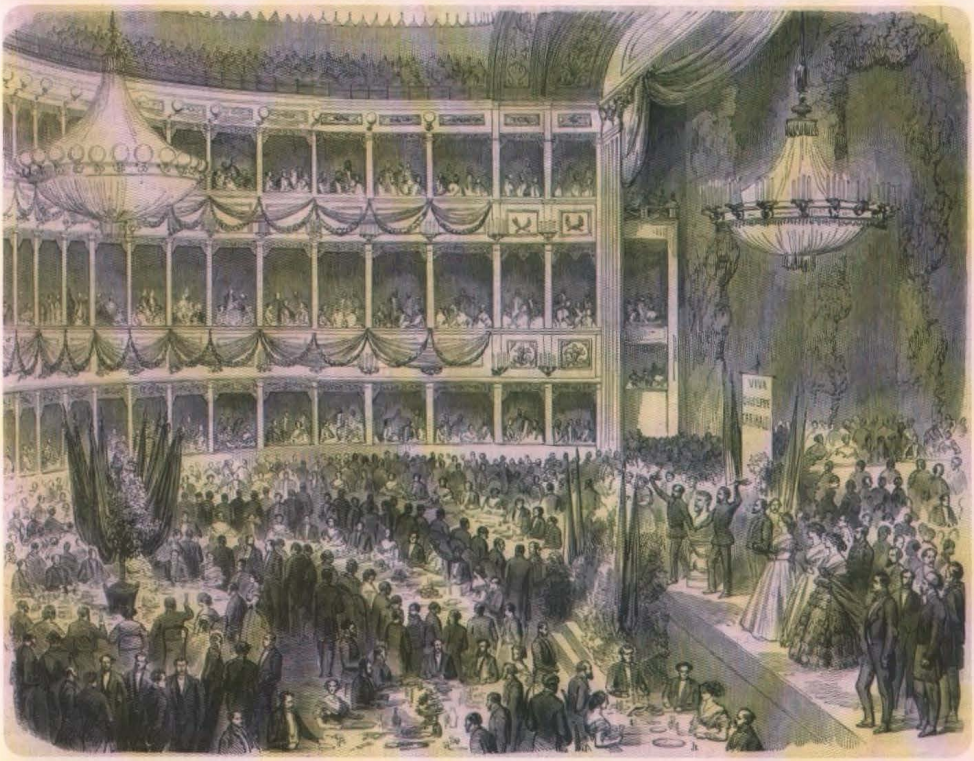

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL

L'Illustration dergisinin 19 Nisan 1862 tarihli ve 999 numaralı sayısının kapağında yer alan gravürde Beyoğlu'nun en meşhur tiyatrosu olan Naum Tiyatrosu'nda İtalya'nın millî kahramanı Giuseppe Garibaldi anısına düzenlenen bir ziyafet resmedilmişti. Sahnede İtalyan bayrakları, "Yaşasın Giuseppe Garibaldi" ibareli bir flama ve Garibaldi'nin bir büstünün etrafında toplanmış bir kalabalık, parterde ise daire şeklinde yerleştirilmiş büyük masalarda oturmuş konuklar görünmektedir. Tiyatronun üç katlı locaları da dolmuş, en üstte Fransızca "cennet" adıyla anılan en ucuz yerlerde ise hıncahınç bir kalabalık yer almıştı.

Giuseppe Garibaldi (1807-1882), 19. yüzyılın en önemli ihtilalcileri arasında yer almış, özellikle de 1859-1860 yıllarında İtalya'nın birleşmesinde oynadığı rolle şöhret kazanmış bir kişiydi. Garibaldi'nin İstanbul'a geldiği bilinmekle birlikte birçok Türk kaynağında belirtildiği gibi 1862-1863 yıllarında değil, 1828-1831 ve 1833 yıllarında Osmanlı başkentinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1862'de gerçekleşen bu kutlama ise, İstanbul'un İtalyan nüfusunun ülkelerinin oluşumunda bu denli önemli bir rol oynamış olan kahramana bir saygı ifadesiydi.

Kutlamanın yer aldığı Naum Tiyatrosu, İstanbul'un ve özellikle Beyoğlu'nun kültür dünyasının en önemli kurumları arasında yer almaktadır. 1870 Beyoğlu yangınına kadar bugün Çiçek Pasajı adıyla bilinen Hristaki Pasajı'nın bulunduğu yerde yükselen Naum Tiyatrosu, 1840 yılında Bartolomeo Bosco adındaki bir İtalyan ilüzyonistin sanatını icra etmek için bir sahne kurma girişimiyle doğmuştu. Michel Naum Duhani adındaki Halepli bir tacirin -geleceğin Naum Nimetullah Duhani Paşa'nın (1851-1911) babası- 1831'de yanmış olan evinin boşalan arazisinde inşa edilen ahşap binada Bosco 1842'ye kadar gösterilerine devam etmişti. Daha sonraları Naum Tiyatrosu, özellikle İtalyan operalarının sahnelendiği, Sultan Abdülmecid'in de bir locasının bulunduğu bir tiyatro olarak Beyoğlu kibarlarının uğrak yeri haline gelmişti.

Bina 1847'de yanmış ve yerine yenisi Gaspare ve Giuseppe Fossati kardeşlerin planlarına göre inşa edildi. 1853'teki bir yangın sonrasında İngiliz mimar William James Smith tarafından tamir edilmiş ama nihayet 1870'teki büyük Beyoğlu yangınında tamamen yok olmuştu. Bu felaketten sonra birkaç projeye rağmen tiyatro tekrar inşa edilmemiş, yerinde 1874-1876 yılları arasında Hristaki Pasajı yükselmişti.



Garibaldi şöleni için İstanbul'da Naum Tiyatrosu'nda düzenlenmiş olan İtalyan ziyafeti. Bay Parvillée'nin bir krokisinden.

İSTANBUL'DAKİ NAUM TİYATROSU'NDA İTALYAN ZİYAFETİ

Yayın yönetmenine

Geçen 19 Mart günü şehrimizin İtalyan topluluğunun neredeyse bütün üyeleri Garibaldi'nin isim günü olan Saint Joseph bayramını kutlamak üzere[2] Naum Tiyatrosu'nda düzenlenen milli ziyafette buluşmuşlardı.

Tiyatronun sahnesiyle parteri bir ziyafet salonuna dönüştürülmüştü. Kapılar açılır açılmaz, neredeyse 500 misafir hiçbir ayırım olmadan yerlerini aldılar. Bütün mevkiler karışmıştı: Esnaf bankerin yanında; işçi, doktor ile avukatın yanında yer almıştı. Eşitlik ve nezaket bu kardeşlik ziyafetinin adeta kanunu hükmündeydi.

Yemekten sonra Bay Bavastro[3] akıl ve vatanperverlik dolu bir nutuk attı. Bu nutuk büyük ölçüde sonraki gelişmelerin habercisi gibiydi ve sık sık "Yaşasın Vittorio Emmanuele![4] Yaşasın Garibaldi! Yaşasın İtalya!" çığlıklarıyla kesildi. Bu bağırmalara "Yaşasın Padişah! Yaşasın Osmanlı ordusu!" çığlıkları eklendi.

Ziyafet güzel ve etkileyiciydi: Ege adalarından Kafkasya'ya kadar İtalya'nın yüceliğinin izlerini taşıyan bir ülkede buna şaşmamak gerek.

Tiyatrodan çıkan kalabalık, İtalyan sefaretinin önünde toplanıp gayet hoş bir adam olan kralı bu kadar onurlu bir şekilde temsil eden kişiye bir serenad çekti. Şövalye Cerrutis balkona çıkarak vatandaşlarına kısa bir hitaptan sonra vatanının refahı için dualarına kendi dileklerini ekledi.

Pierre Paget[6]

DİPNOTLAR

1 Metin And, "Naum Tiyatrosu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 52-53.

2 Garibaldi'nin adı Giuseppe, yani Joseph olduğundan dolayı seçilmiş gün.

3 Jean Bavastro adında bir kişi 1868'de İstanbul'da Çinili Han'da komisyoncu olarak çalışmaktaydı. Buradaki kişinin o olduğundan emin olmak mümkün değildir. Her hâlükârda bahsi geçen Bavastro'nun ziyafeti düzenleyen kişi veya kişilerden biri olabileceği akla gelmektedir.

4 Vittorio Emmanuele II (1820-1878), 1849-1861 yılları arasında Piemonte, Savoya ve Sardinya kralı olarak hüküm sürmüş, 1861'de birleşmiş İtalya'nın ilk kralı olmuş ve ölümüne kadar bu mevkide kalmıştır.

5 Marcello Cerruti (1808-1896) 1861-1862 yıllarında İstanbul'da İtalyan elçisi olarak görev yapmıştır.

6 *Illustration* dergisinin yazarlarından biri olan Pierre Paget'nin bu tarihlerde İstanbul'da yaşamakta olduğu bazı ilanlarından anlaşılıyor.

Kurtdereli'den Sonra

6 ŞUBAT 1911
TANİN

Bu sene memleketin spor meraklıları o kadar şöhret almamış bir pehlivan daha gördüler. Recep Pengal. Geçen sene Kurtdereli Mehmet Pehlivan Avrupalıları biraz fazlaca hırpalamış, meydan-ı musâraada karşısına çıkacak pehlivan bırakmamıştı.

Geçen seneki musâraalarda nazar-ı dikkati bir başkası daha celb ediyordu. Kurtdereli Mehmet Pehlivan hasımlarını ayakta hırpaladıktan sonra bir elense ile altına alıyor ve orada pide gibi sırtını yere getiriyordu.

Recep Pengal ise böyle değil, geniş bir çınar ağacının sakından İsapındanl farkı olmayan kolları ve ona mümasil vücuduyla atılıyor, hücum ediyor, icap ederse yerlere yatarak hasmını en emin bir oyuna getirdikten sonra yıkıveriyor. Recep Pengal'ın kuvvetine mahareti de inzimam ettiği cihetle hasımları pek kendisine mukavemet edecek gibi görünmüyor. Yalnız bu hâl şunu ispat eder ki Türklerde henüz unsur bozulmamıştır, İcap ederse birkaç demir vücut daha çıkarabiliriz.

Bâb-ı Âli Hariki Harik Nasıl İlan Edildi

7 ŞUBAT 1911
İKDAM

Evvelki gece sabaha karşı mahalle bekçileri muhtelif suretlerle hariki ilana başladıkları zaman eminiz ki hiç kimse yangının Bâb-ı Âli'de olduğunu hatırına getirmemişti. Yangın; hemen her tarafta başka başka ilan olunuyordu.

Bekçiler içinde "Ayasofya Meydanı'nda" diye bağıranlar da vardı. Fakat Bâb-ı Âli'ye civar mahallât ahalisi sokaklara fırlayarak ateşin Bâb-ı Âli'den çıkmakta olduğunu görmüşler, öteye beriye koşmaya başlamışlardı.

Ateş Bâb-ı Âli'nin Şura-yı Devlet Dairesi dâhilinde bulunan telgraf odasından zuhur etmiş idi.

Zat-ı hazret-i Padişahî Harikın Bâb-ı Âli'de vuku bulduğu mesmû-i şahane buyrulması üzerine Başkatip Halid Ziya ve Baş Mâbeyinci Lütfi beyleri izâm ile harik hakkında malumat talep buyrulmuştur. Zevat-ı mümâileyhüm avdetle zat-ı hazret-i Padişahiye tafsilât-ı lâzıme itâ eylemişlerdir.

Tebligat-ı resmiye

Bâb-ı Âli hariki hakkında dün akşam istihbarat kaleminden matbuata tebligat-ı âtiyede bulunulmuştur:

Pazartesi gecesi sabaha karşı Bâb-ı Âli'de Şura-yı Devlet Dairesi dâhilinde bulunan telgraf odasından ateş zuhur ederek Şura-yı müşârûnileyhâ devairi tamamen ve sadaret ve dâhiliye aklâm ve devairi kısmen muhterik olduğu hâlde bastırılmış ve makam-ı sadarete mahsus daire ile haricîye devairi ateşten masûn kalmıştır.

Sadaret ve dâhiliye devairi muhterik olmayan aksama yerleştirilerek ifâ-yı vazife başlatılmış ve Şura-yı Devlet devairi için diğer bir münasip mahal taharri olunmakta bulunmuştur. Bâb-ı Âli kuyûdât-ı mühimmesi öteden beri ayrı bir daire olan hazine-i evrakta mahfûz olduğundan yangından masûn kalmıştır. Sadaret dairesiyle Dahiliye Nezareti dosyaları dahi kâmilen kurtarılarak yalnız elde bulunan muameleli evrakın bir kısmı muhterik olmuştur.

Amerika'ya Hicret ve Bugünkü Derdimiz

8 ŞUBAT 1911
İKDAM

Jamanak gazetesinin Amerika'da münteşir (Hayrenik) gazetesinden naklen neşretmiş olduğu bir makalenin hülasasıdır:

Amerika Hükümeti'nin muhaceret defatirindeki rakamlar, hakikaten teessüf edecek bir yekûn teşkil eder. Kesret-i muhaceret beliyyesi [felaketil, vatanımızda ilan-ı meşrutiyetten sonra temakuz etmek lazım gelirken bilakis tezayüd eyledi. Amerika defatir-i resmiyesinden istihsal ettiğimiz âtideki rakamlar iddiamızı ispata kâfidir.

Sene	Ermeni muhacirleri
1901 de	1.855
1903de	1.759
1905 de	1.878
1907 de	2.644
1909 da	3.108
1910 da	5.508

Balâdaki rakamlara göre ilan-ı hürriyetten sonraki muhaceret, sinin-i sabıkanın iki misline balığ oldu. Şimdi Osmanlı matbuatına terettüb eden vazife, en ciddi ve en samimi teşebbüsata tevessül ederek bir nevi emraz-ı ictimaiye halini iktisab eden bu derde bir deva bulmaya çalışmaktır.

Devr-i sabıkta Mamûretülaziz'den pek çok Ermeniler Amerika'ya hicret ettikleri zaman "zulüm yüzünden kaçıyoruz" diyorlardı. Şimdi ise "kâr ü kesb" İçeçim yolu] yoktur diyorlar. Hâlbuki hakikatte 10 Temmuz İnkılâbımızdan sonraki senelerde hasılatımız memnuniyet bahş bir hâldedir. Herkes kâr ü kesbiyle iştigal hususunda serbest bırakıldı. Ahalinin temin-i saadetine vasıta ve çareler eksik değildi. Binaenaleyh esbâb-ı iktisadiye bahanesiyle bir nevi illet-i müthişe demek olan arzu-yi muhaceretini setr eden biçarelerin hâline bütün mevcudiyetimizle teessüf etmemek kabil değildir. Bu sade-dilân, Amerika'nın dolarlarını tahayyül ederek hicret ediyorlar. Vatanlarının saf ve temiz ve hayat bahş olan havasını fabrikaların mülevves havasına feda ediyorlar. Elyevm Amerika'da yirmi yirmi beş yaşlarında 300. 000 Osmanlı mevcuttur. Gençler, vatanın imarına hizmet edecek yerde andan tebâüd ediyorlar, luzaklaşıyorlar] Nuzzarın, vükelâ-yı milletin, rical-i siyasiyenin, matbuatın şu mühlik illeti nazar-ı ehemmiyete alarak bütün kuvvetleri ile esbab-ı indifaiyesini istihsal etmeleri bir vazife-i vataniyedir. İbtidası acı olan şu meselenin intihası maa't-teessüf mevt-i ictimai demektir.

Sucular

20 ŞUBAT 1911
TANİN

Aldığımız varakadır:

Üsküdar Belediyesi'yle sucular arasındaki ihtilaf grevle neticelendi. Belediye tarafından her fıçıdan yirmi para doldurma parasından maada bir o kadar da pul resmi istiyorlarmış. Sucular da bir fıçıyı iki kuruşa verdikleri cihetle yüzde elli resm itasına tahammülleri

olmadığını beyan ediyorlar ve su getirmiyorlar. Bu hâl bir aydır devam edip gidiyor. Soğuktan kumpanya su boruları dondu, akmıyor. Biz de bir aydır sokaktan kar ve buz toplayarak hem içip hem öksürüğe tutuluyoruz, hem de suya olan ihtiyacımızı def ediyoruz. Şu hâlimize kendisini her şeyin yabancısı zanneden ve koleranın mündefi latlatılmışlolduğu günden beri tanzifat arabalarını istirahata çeken belediye acaba ne diyor? Üsküdarlı bir kâriniz

Makedonya Propagandaları

22 ŞUBAT 1911

TANİN

Noye Fraye Presse'den:

Sofya'dan bildirildiğine göre yakında orada İngilizce ve Bulgarca "Muhtar Makedonya" namı altında bir risale-i üsbûa İhaftalık dergil mevki-i intişara vaz' olunacaktır. Bu risalenin takip edeceği hedef İngiltere efkâr-ı umumiyesini "Makedonya'daki Bulgar sekenenin âlâm ve ızdırabatı" nih âgâh etmektir. Bu haftalık gazetenin tesisine çalışanlar Londra'daki Balkan Komitesi azalarıdır. Bu komitenin reisi Mister Noel Baxton geçen ay devre-i seyahatini tekrar etmiş, Sofya'daki fırka rüesasıyla teâtî-i efkâr eylemiş ve Hükümet-i Osmaniye'ye serzenişlerde bulunmuştu. Balkan Komitesi'nin yeniden meydana atılması İstanbul'da nazar-ı hoşnüdi ile görülmemiştir. Düvel-i ecnebiyece Türkiye'nin umur-ı dahiliyesine müdahaleden ictinab edildiği hâlde bu komitenin Makedonya'daki akvam-ı Hıristiyaniye hakkında bir nevi hakk-ı vesayet iddiasına kalkışması ve idare-i meşrutayı nazar-ı itibara almayarak Makedonya'da seyahat-ı tahkikiye tertip etmesi İstanbul'da haklı olarak tenkid edilmektedir. Arnavutluk köylerine " La Terca İtalya" nam İtalyan gazetesi dağıtılmıştır. Bunun bir numarasında İtalya'nın "Pro Albanya" Komitesi'nin bütün azası tarafından tahrir ve ve imza edilmiş tamimnamesini, diğer bir nüshası da bütün İtalyanlara Arnavutları tahlis için muavenet ve müzaherata davet için hitabdır.

Harf-endaz Arabacılar

22 ŞUBAT 1911

TANİN

İstanbul arabacılarından bazı arabacıların Beyoğlu'nda bazı nisvana harf-endazlıkta bulunduklarıllaf attıkları görülerek numaraları zapt edilmiş ise de ba'demâ bu kabil halâta cüret edenler zabıtaca muayyen bir müddet zarfında icra-yı sanattan men' edilmek suretiyle cezalandırılacakları gibi lede'l-hace muhakemede tevdi edileceklerinin bir lisan-ı münasiple kendilerine tefhimi İstanbul Vilayeti Vekaleti'nden Şehremaneti'ne bildirilmiştir.

Ermeni Miatsyal Balosu

25 ŞUBAT 1911

TANİN 7955

Geçen Cuma günü Ermeni (Tıbrotsaser) Kadınlar Cemiyeti'nin teşebbüsatı ve Maliye Nazırı Cavid Bey'in himaye ve Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın refikaları hanımın fahri riyaseti tahtında pek parlak ve müşâ'şa surette itâ olunup herkesin mazhar-ı takdir ve tahsini olan balo gibi yakında bir de "Miatsyal" Cemiyeti balosu verilmesi için büyük hazırlıklar görülmektedir. Mezkür Miatsyal Cemiyeti Anadolu'nun en ücra köşelerinde envâr-ı maariften mahrum ve pençe-i cehalette ah ü enin etmekte bulunan biçare Osmanlı vatandaşlarımıza meccanen nur-ı marifet neşr ve tamimi ve itilâf-ı anasıra tamim-i lisan-ı Osmaniye dahi hadim bulunmak üzere bundan kırk sene evvel teşekkül eylemiştir. Cemiyet-i mezkûre tarih-i tesisinden şimdiye kadar vatana pek çok hizmetler ettiği gibi her ne kadar devr-i istibdatta bir aralık faaliyetten dür olmuş ise de envar-ı meşrutiyetin şeref-i tulûundan beri şu vazife-i vataniyesine kemâl-i germi ile sarf-ı nakdine-i gayret ederek faaliyet-i terakki-perveranesini tevsi' etmiş ve elyevm küşad eylemiş olduğu mekâtibin adedi seksen beşi tecavüz etmiştir ki mekâtib-i mezkûrede altı bin talebe-i Osmaniye meccanen ibtidadi ve ziraata müteallik mebâdi-ı ulûm ve fünün tahsil etmektedir.

Acaba bu seksen beş mektebin idaresi ve altı bin Osmanlı'nın talim ve terbiye masarifatı nereden tedarik olunuyor?

Bu en mühim ve şayan-ı dikkat suale cevaben beyan ederiz ki cemiyetin menâbi-i varidatı ancak eshab-ı hamiyet ve fünûnun iânâtı ile hediye ve teberruatından ibarettir.

Cemiyetin vazifesi derecesiz ağır ve müşkül ise de cemiyet bu bâbda mahza hamiyet-mendan ahalinin bitmez tükenmez sahâvetinden [cömertliğinden] emindir.

Geçen sene Veliahd Yusuf İzzettin Efendi hazretlerinin taht-ı himaye-i fahimanelerinde Miyasiyal Cemiyeti tarafından verilen mükellef ve mutantan baloyu müşârünileyh hazretleri fevkalade takdir etmekle beraber her sene cemiyetin balosunu lütfen taht-ı himaye-i fahimanelerine almayı da vaad buyurmuşlardır.

Miatsyal Cemiyeti bu sene dahi emsaline nisbetle pek güzel bir balo itâsına karar vermiş ve balo komitesi riyasetini İstanbul Mebusu Hallacyan Efendi deruhte eylemiştir. Müşârünileyh muttasıf olduğu fart-ı gayret-i azim-perverane ile bir iane defteri küşad eylemiştir ki bunun hasılatı dahi inzimam edilerek Miyasiyal'in masarifat-ı azimesine ve mükellef olduğu bargiran-ı maarif-perveranenin tahfifine medar ittihaz edilecektir.

Mezkür balonun gayet mükellef ve maskeli olması hakkında hiçbir fedakârlık dirig edilmemiştir. [esirgenmemiştirl Dame komitesinin beş azasından ibaret jüri heyeti ve maskeliler meyanında en güzel ve şayan-ı takdir bulunanları intihab edecek ve bunların zevk-i selim ve zarafetlerine göre kendilerine sınai kıymettar üç nevi eşya ikramiye verilecektir. Arzu buyuran zevat bizzat Beyoğlu'nda "Pygmalion" maruf ticarethanesi tarafından cemiyet için hediye edilen mezkür zarif eşya-yı masnûayı muayene edebilirler.

"HAYAL-ET YAPILAR"IN ARDINDAN

İstanbul'da MS 5. yüzyıldan 1980'lere kadar gelen bir zaman diliminde inşa edilip yıkılan 12 yapının illüstrasyonu 2010 yılı içinde belli bir kurgu içinde ilgilenen çevrelerle paylaşıldı. Hayal-et Yapılar projesi 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri çerçevesinde çeşitli tanıtım etkinlikleri, kent düzleminde kurulan yerleştirmeler ve nihayet bütün çabaları taçlandıran bir sergi ile olabildiğince fazla izleyiciye ulaşması sağlandı...

TURGUT SANER

İstanbul'da MS 5. yüzyıldan 1980'lere kadar gelen bir zaman diliminde inşa edilip yıkılan 12 yapının hayaleti 2010 yılı içinde "göründü" ve belli bir kurgu içinde ilgilenen çevrelerle paylaşıldı. Hayal-et Yapılar projesi 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri çerçevesinde beliren ve desteklenen bir çalışma olarak dikkat çekti: çeşitli tanıtım etkinlikleri, kent düzleminde kurulan yerleştirmeler ve nihayet bütün çabaları taçlandıran bir sergi ile olabildiğince fazla izleyiciye ulaşması sağlandı. Yapıları ve tüm çalışma sürecini aktaran, yıkım konusuyla ilgili eleştirel yazıları da içeren bir katalog ise yapı hayaletlerinin, etkinliğin bitmesinden sonra yine geldikleri yerlere dönmesini bir miktar önledi, kalıcılık sağladı. Aşağıda, hayalet yapıların fikir ve uygulama hazırlıkları ile hedeflerine ve alınan tepkilere ilişkin kısa bir öykü yer almaktadır.

FİKRİN UYANMASI

Böyle bir çalışmanın temelleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nin ders programında bulunan, "İstanbul'un Tarihindeki Büyük Projeler" başlığını taşıyan bir lisans seçmeli dersinde atıldı. Bu ders İstanbul'un tarihindeki gerçekten büyük kentsel uygulamalar ve özellikle yapı inşaatlarına odaklıdır; seçilen konuların birden fazla kez sunulmasına ve düşüncelerin bu sırada akla gelen (getirilen) sorularla zenginleşmesine dayanır. Tarihsel binaların doğal ve yapılaşmış çevreyle ilişkileri, dönüşüm veya yok olma süreçleri ve insan öyküleri olabildiğince yaşayan bir tasarım söylemi içinde ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle, mimariye yaklaşımda bugün ile tarihin farklı olmadığı vurgulanmaktadır. Mevcut tarihsel yapıların yanında, zaman zaman, çoktan yıkılmış ve görsel hafızadan silinmiş örnekler de derste işlenmiştir. Eski bir binanın kent yüzeyinden kalkmış olması ile bugün "o noktada hiçbir zaman bir şeyin olmadığı" hissi kolayca birbirine karışabilmektedir. Kaybolmuş yapıların derslerde ele alınması ve giderek 2010 projesinin ana fikrini vermesi işte bu (belki de) olağan kayıtsızlığa karşı bir hatırlatmadır.

Aynı ders 2009/10 güz yarıyılında yürütülürken İstanbul'un tarihinde gerçekleşen yıkımlar ve onların ardından uygulanan yeni düzenlemeler, yıkımların yankıları konu alındı. Dersin öğrenciler tarafından alınan konuları seçilirken yıkım nedenleri açısından genişçe bir yelpaze öngörüldü. Ağırlığı, büyük kent alanlarını etkileyen yarım yamalak imar etkinliklerinin yol açtığı durumlar oluşturdu. Büyük Galata ve Ayazpaşa mezarlıklarının kentsel alanlara dönüşmesi; belli başlı son Osmanlı dönemi yangınları ve beraberinde gelen kentsel uygulamalar; İnönü (Mithat Paşa) Stadı'nın saray alanına inşa edilmesi; Direklerarası'nın ulaşımı rahatlatmak üzere yıkılması; yollar açılırken taşınıp başka yerlerde kurulan çeşme-sebillerden örnekler; 1894 depremi; Ayastefanos Anıtı'nın yıkılışı; İncili Köşk'ün demiryolu hattı inşaatı ile yıkılması; Galata surlarının belediye kararı ile yıkılması; Sadabad Sarayı'nın 18. yüzyılda tahrip edilmesi ve kalıntılarının da 20. yüzyılda temizlenmesi; Tarlabaşı yolunun açılması; Fransız plancı Bouvard'ın 20. yüzyıl başlarındaki dönüşüm önerileri; Atatürk Bulvarı'nın inşaat ve açılış etapları... Dersin seyri içinde geçen örnekler, tartışmalar ve getirilen bilgiler yoluyla kent tarihine karşı bilinç ve hassasiyet uyanmasına özen gösterildi. Kentteki yıkımlar aracılığı ile eleştirel düşünceler geliştirildi. Bu şekilde Hayal-et Yapılar'a bir adım daha yaklaşılmış oldu.

12 YAPI HAYALETİ

Hayal-et Yapılar'ın bu şekilde yaklaşık beş yıllık bir fikir hazırlığı süreci ve malzeme birikimi olduğu söylenebilir. 2010 projesi için seçilen 12 yapı geniş bir tarih aralığını temsil etmektedir. Bu, kentin tarihsel zenginliğini yansıtması



Darülfünun binasının denizden görünüşü.



Sultanahmet'teki Antiochos Sarayı.

açısından önemli görülmüştür. Yapıların seçiminde farklı yıkılış nedenleri de gözetilmiştir. Bu da İstanbul'un yangın, galeyan, yağma, ranı kaygısı ve daha çok da imar adı alında yok etme odaklı fiziksel dönüşümlerinin adeta bir özetini vermektedir. Mimari canlandırmalar için kapsamlı bir tarih araştırması ve görsel belge derleme çabası gerekmiştir. Modellemeler yapılırken mutlaka gerçek görüntüye en yakın ifadenin bulunmasına özen gösterilmiştir. Bununla beraber, mimari eserlerin ayrıntılarını mimarlık tarihi platformunda tartışmaya açmak değil, yapılara cisim kazandırarak mimarlık çevrelerinin dışındaki çoğunluğa hatırlatmalar, izlenimler sunmak esas hedef olmuştur.

Antiochos Sarayı ile Polyeuktos Kilisesi geç Roma-erken Bizans örnekleridir. Her ikisinden de günümüze bütün hakkında fikir vermekten uzak kalıntılar ulaşmıştır. Antiochos Sarayı Sultanahmet'teki Adliye Binası'nın inşaatı sırasında, Polyeuktos ise Atatürk Bulvarı ile Haşim İşcan Geçidi'nin açılması sırasında ortaya çıkmıştır. Saray, bir yüksek lisans tez çalışması olarak işlendiği ve mimarisine ilişkin fikirler hâlihazırda üretildiği için araştırmacısının katkılarıyla 12 yapılık seçki içine rahatlıkla alınmıştır. Kilise de bilimsel kazıların ardından geniş bir yayınla tanıtılmıştır. Polyeuktos Kilisesi'nin az miktardaki kalıntısı, bir zamanlar orada yükselen heybetli mimarisi üzerine fikir uyandırmaktan uzaktır. Eldeki kısıtlı bilgilerle yapının hacmi ve biçimi kurgulanmış, aslında karşısındaki Belediye Sarayı kadar yüksek olduğu çizimlerle anlatılmak istenmiştir.

Galata surları Ortaçağ'da uzun bir süreç içinde kurulmuş, "modern" bir Galata yaratmak için 19. yüzyılın ikinci yarısında kısa zaman aralıkları içinde yok edilmiştir. Bugün Eminönü'nden Karaköy yönüne bakıldığında hayal etmesi kolay olmayan, duvarlarla çevrili güçlü bir kent imgesi vardır. Proje kapsamında özellikle bu bakışın canlandırılması çarpıcı bir görüntüyü beraberinde getirmiştir. Galata surlarının tarihsel önemi ve kentsel pitoresk açısından değeri, Avrupa kentleri örnek alınarak yolların genişletilmesini öngören 6. Belediye Dairesi kararlarına karşı duramamıştır. Yıkım sürecinin belgeler izlenerek araştırılması, yine bir yüksek lisans tezi bağlamında 2010 projesine eşlik etmiştir.

İstanbul'da Osmanlı döneminin ilk yapılarından olan Çandarlı Hamamı, yapılar seçkisindeki en talihsiz örneklerdendir. Bulunduğu yerde bir iz, bir köşe, hatta yerini alan başka bir yapı bile yoktur. Üzerinden cadde geçmektedir. Menderes döneminin "kör kazması" ile yerle bir olan hamamın iyi kötü bir planını Avusturyalı sanat tarihçisi Heinrich Glück'e borçluyuz. Osmanlı döneminin bir başka yapısı İncili Köşk'ü, bugün sahil yolundan geçerken Sarayburnu'na yakın bir noktada bağlamsız bir şekilde duran ionozlu altyapısı ima etmektedir. Bir seyir köşkü olan bu zengin dekorlu, "incili" 16. yüzyıl yapısı, Rumeli demiryolu hattının son etabında, yani Yedikule-Sirkeci arasındaki kısmın inşaatında gözden çıkarılmıştır. Mimarisi üzerine Sedad Hakkı Eldem'in geliştirdiği öneriler vardır; yapının nispeten şanslı yanı, çeşitli yabancı seyyahların köşkün gravürlerini çizmiş olmasıdır.

Kâğıthane mesiresinde inşa edilen ve Lale Devri eğlencelerinin simge yapılarının başında gelen Sadabad Sarayı, tarihte Patrona Halil İsyanı adıyla tanıdığımız yağmalama üzerine zarar görmüştür. Bazı çizimleri ve gravür resimleri olan III. Ahmed dönemi sarayı, çevresindeki bahçeler, kanallar, havuzlar ve fıskiyelerle anlam kazanan bir mimari ortam içindedir. Bugün aynı alanı durgun sular, yüksek konut blokları ile yollar ve viyadükler tarif etmektedir. Lale Devri'nin girişimci sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, İstanbul'a kendi adını taşıyan küçük bir külliye armağan etmiştir. Bu yapılar topluluğunun uzun çarşısı halk arasında "Direklerarası" olarak ünlenmiş, çarşı işlevinin ötesinde, özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Ramazan gösterilerinin merkezi olmuştur. Sütunlu, kemerli ve arkasında dükkânlar bulunan bu yol tramvay hattının geçmesi için, daha sonra da geniş Şehzadebaşı-Vezneciler yolunun tesisi için yıkılmıştır. Bazı planlar ve fotoğraflar Direklerarası'nın mimarisine ilişkin bilgi vermektedir. Ancak zamanında yapılan çeşitli onarımlar, anlaşıldığı kadarıyla sütunların ve sütun başlıklarının değiştirilmesiyle sonuçlanmış, yapı ritmik kemer düzeni korunsa da detaylarda bütünlük göstermekten uzaklaşmıştır.

Bugün Boğaz kıyılarında hayaleti dolaşan bir başka yapı II. Mahmud'un inşa ettirdiği Eski Çırağan Sarayı'dır. Kısmen taştan, kısmen ahşaptan inşa edilen Fransız üslubundaki bu büyük saray, yapıldığı dönemde Batılı ziyaretçilerin ilgisini çekmiştir; ömrü kısa olmuş, yerini bugün otel olarak hizmet veren Çırağan Sarayı'na bırakmıştır. Doç. Dr. Nadide Seçkin'in (YTÜ) bu konudaki akademik çalışması ile az sayıdaki görsel belge sarayın resimlerde canlandırılmasındaki esas kaynaklardır. Çizimlerin detaylarında, II. Mahmud döneminin ayakta duran bazı yapılarının dekoratif öğeleri alınıp kullanılmıştır.

Darülfünun binası hemen yanındaki Ayasofya'ya yalnızca kısa bir süre eşlik etmiş, 1933'te yanarak ortadan kalkmıştır. Yapının fotoğrafları, planları mimari canlandırmada kullanılmış, gerçeğe çok yakın

bir görüntü elde edilebilmiştir. Tüm hayalet yapılar seçkisi içinde Darülfünun'un belki de yok oluşunun keder uyandırmadığı tek yapıdır. Nitelikli bir Fossati yapısı olmasına rağmen, Ayasofya'yı büyük oranda ezen, Sultanahmet Camisi'ni de rahat bırakmayan büyük gövdesi hem bulunduğu tarihsel şehir alanını hem de Marmara Denizi'nden bakışı altüst edici karakterdedir. Taksim Topçu Kışlası da görsel belgelerin çok az olmadığı bir

Taksim Topçu Kışlası.

Karaköy'den Galata yönüne bakış.





örnektir; bunlara dayanarak kışlanın kütlesi ve bezeme özellikleri doğruya yakın biçimde canlandırılabilmiştir. İstanbul'un hoyratça yıkılan bu büyük ve özel kışlası seçilen yapılar grubu içine alınırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin ve dönemin gazete haberlerinin değerlendirilmesine dayalı bir yüksek lisans tezi de 2010 projesi boyunca sürmüş ve özgün bilgiler sağlamıştır. Aynı şey Yeşilköy yakınlarında bulunan Şenlikköy'deki Ayastefanos Rus Anıtı için de geçerlidir; bu yapı da bir yüksek lisans tez çalışmasına konu olmuş, arşiv belgeleri değerlendirilmiş, yapının mimarisi incelenmiştir. Yıkım nedeni açısından ve hafızalardan epey uzak kalması yönünden bu anıtın seçilmesi önem taşımaktadır. Bugün geçerli olan genel Osmanlı tarihi algısı tarafsız değildir. Zaferler, fetihler, güçlü padişahlar, saraylar, görkem ve zenginlik Osmanlı imgesi ile eş tutulmaktadır. Oysa bu geçmişi masalsı anlatılarla sevmek yerine, içinde hatalı siyaset, ekonomik bağımlılık, kültürel acz gibi birçok reel durumun da yer aldığı bir olgu halinde sindirmek esas olmalıdır. Ayastefanos Anıtı bu tür "sevilmeyecek gelişmeleri" simgelemektedir. Yıkılışının motivasyonu budur. Ancak planlı bir aksiyonla veya galeyanla yıkılması yine de Osmanlı-Rus Savaşı'nı geri kazandırmamıştır. Anıtın çok sayıda resmi ve kartpostalı mimari canlandırmaya kaynaklık etmiştir.

Nihayet, Squibb İlaç Fabrikası bu geniş yelpazenin günümüze en yakın parçasıdır. Hilton Oteli, Belediye Sarayı gibi uluslararası ifade içinde modern binaların inşa edildiği yıllarda fabrika da benzer çizgilerle tasarlanmıştır. İşlevini ilk halindeki gibi sürdürememesi ve el değiştirmesi sonucunda yıkım kararı verilmiş, ayrıca çok değerli bir kent arazisini işgal etmesiyle dikkat çekmiş ve geçen on yıllar içinde ortadan kalkmıştır. Yalın mimarisi ve fotoğrafları, çizilerek canlandırılmasını kolaylaştırmıştır.

HEDEFLER VE UYGULAMA

Proje, Mimar Cem Kozar (İTÜ) ile Peyzaj Mimarı Işıl Ünal (İÜ) tarafından hayata geçirildi. Bir yılı aşkın bir süre boyunca projenin altyapısı hazırlandı. Web sayfası tasarlandı; 2010 Ajansı'nın dışında da projeye destek sağlamak üzere temaslar gerçekleşti; yerleştirmelerin kurulması ve sergi mekânı hazırlıkları için belediye ile birlikte hareket edildi. 2010 yılı yaz aylarından başlamak üzere stajyer öğrencilerin katılımıyla çalışmalar hız kazandı.

Mimarlık tarihi alanındaki mesleki tartışmalar, bu proje içine alınan 12 yapıyı da çeşitli ölçeklerde zaten bilmektedir. Projenin temel hedefi o bakımdan öncelikle mimarlık ve mimarlık tarihi dışındaki çevrelere hitap etmek oldu. Kaybolan yapılara, bir bakıma insanlar arasından ayrılanlar için söylenenlere benzer biçimde yaklaşılabilir. Anıları yaşatılabilir. Buradaki kritik nokta, amacın kent ve yapılar düzeyinde bir nostaljik söylem oluşturmakla sınırlandırılmaması. Nostalji temelde olumsuz bir şey değil: İstanbul yaşamına ve yapılarına ilişkin nostaljik yaklaşımlar çok fazla. Hayal-et Yapılar projesi sadece bunu tekrarlamak istemedi. Orta ve Doğu Avrupa kentleri yakın tarihlerde büyük savaş yıkımları yaşadı. Bu yıkımların arıları, kalıntıları ve onarım çabaları hâlâ taze. İstanbul ise son dünya savaşlarından bu anlamda yara almadan çıktı. Savaşın yapamadığını ise özellikle 20. yüzyılın ortalarındaki "güzelleştirme etkinlikleri" büyük oranda başardı. Belli başlı anıt-yapılar yerli yerinde olmakla birlikte İstanbul'un geç Osmanlı çağına devrolan ve o dönemde oluşmaya devam eden dokusu hemen hemen bütünüyle silindi. Dolayısıyla bir savaş felaketi yaşanmadan, yapıların gönüllü olarak (ve hatalı kararlarla) kaybedilmesi ister istemez nostaljik yaklaşımı davet ediyor.

Ölmüş yapıları bugün farklı hislerle anmanın bir yolu da Kozar ve Ünal tarafından kurgulanan senaryolar aracılığıyla bulundu. Senaryolar gerçekten de eski mimariyi bugün içinde hayal etmeyi özendirdi. Bu yapılar kaybolmayıp bugün hâlâ dursaydı, kuşkusuz turizm, kültür, spor ve benzeri amaçlarla donanırdı; her durumda da kentin görsel belleğinde bir yerleri olurdu. Adı üstünde "senaryo". Bu öyküler birer öneri değil, projenin esas hedefini destekler şekilde hayal etmeyi teşvik edici bir işlevle yazıldı. Hayal-et Yapılar projesi, geçmiş mimarinin sadece bilinçlerde yeniden hayat bulmasını, İstanbul'a hassas yaklaşılmasını öneriyor. Bu yapıların ve benzerlerinin birer tiyatro dekoru veya tatil köyü atmosferi görüntüsüyle gerçekten yeniden inşa edilmesini aklına bile getirmiyor.

İstanbul'un çeşitli noktalarına, hayalet yapıların bulunduğu yerlere bilgilendirici levhalar da yerleştirildi. Bunun başlıca amacı, etkinliği kent yüzeyine yaymak, kelimenin tam anlamıyla "gelen geçene" de İstanbul'un kimliğine katkısı bulunan kaybolmuş yapılardan haber vermektir. Aynı yaklaşım Taksim'de Maksem sergi alanında açılan sergiyle pekiştirilmiştir. Bu sergının ziyaretçileriyle yapılan görüşmeler, kulak misafiri olunan anlar ve çeşitli yollardan ulaşan geri beslemeler, kent ve yapı kültürüne ilgili grupların memnuniyetini yansıtmaktadır. Projeye baştan beri öğretici olmanın dışında (veya yanında), hatırlatıcı ve bilinç uyandırıcı bir tavır egemendir. Zaten Cem Kozar'ın önerisi olan "Hayal-et" sözcük oyunu da, hem yapıların yokluğuna bir referans, hem de geçmişi ve fena olmayan bir geleceği hayal etme çağrısını barındırıyor."

* Hayal-et Yapılar çalışmasına destek olanlar, ekip üyeleri, tez çalışmalarını bu projeye aktaranlar ve yapıları tanıtan metinleri yazanlar, sergiden sonra basılan katalogda belirtilmiştir. Mimari modellemelerin tümü Cem Kozar tarafından yapılmıştır.

OSMANLI ARAŞTIRMALARI SEMİNERİ

IŞIK TAMDOĞAN



Bu sene (2010-2011) IFEA'daki Osmanlı Araştırmaları seminerlerinden bir tanesi "Osmanlı Toplumunda Adalet" ve bu alanda etkin olan kurumların, aktörlerin ve uygulamaların çoğulluğu üzerine yapılmakta.

Osmanlı toplumunda adalet değişik kurumların, hukukî söylemlerin (şeriat, kanun ve örf) ve aktörlerin etkileşim içinde oldukları karmaşık bir dizgi içinde uygulanıyor ve değişik birçok pratiğe yol açıyordu. Anlaşmazlık ya da çatışma içinde olan kişiler, aralarındaki ihtilafı çözebilmek için değişik yollara başvurabilirlerdi. Müslüman olsun ya da olmasın, aralarındaki bir anlaşmazlığı çözebilmek için kişiler, imparatorluk geneline yayılmış olan kadı mahkemelerine başvurabilirlerdi ama bu mahkemeler hakları ya da cezaları dağıtan tek kurum değillerdi. Anlaşmazlık durumunda kişiler divan-ı hümayuna ya da bağlı bulundukları dini veya mesleki cemaatin sorumlularına da başvurabilirlerdi. Bu çeşitli kurumların (kadı mahkemesi gibi) hukuki ya da cezai otoriteleri bir diğeri (vali, divan-ı hümayün ya da müftüler) tarafından denetlenebiliyor ya da tashih edilebiliyordu.

Osmanlı toplumunda adalet üzerine ayda bir yapılan bu seminerin amacı, farklı kurum ve aktörlerin, uzlaşmayı sağlama sürecinde ya da genelde adaletin uygulanması sürecinde, ne işlev gördüklerini ve bunların arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri daha iyi anlamamızı sağlayabilmek. Osmanlı döneminde adaletin isteyişinin farklı yönleri üzerinde çalışan tarihçilerin katılımı ile bu konferans dizisinin Osmanlı döneminde işlerlikte olan hukuki, cezai ya da uzlaştırıcı pratiklere ışık tutmak amaçlanıyor. Kurumlar dışında yürürlükte olan adalet arayışları ve pratikleri de bu kolektif tartışmaya dâhil olacaktır. Gerek cezalandırıcı (kan davası gibi), gerekse uzlaşmacı olsun (sulh), ilk kertede "informel" gibi gözükebilen adalet pratikleri de, farklı adli alanların etkileşimini anlayabilmek için tartışmaya konu olmaktadır.

Kasım ayında başlayan bu seminer dizisinin ilk konuşmacısı Işık Tamdoğan'ın (Fransız Ulusal Araştırma Merkezi ile IFEA'da tarih araştırmacısı) sunumu, 18. yüzyılda kadı mahkemeleri önünde ya da kişilerin kendi aralarında yaptıkları sulh anlaşmaları üzerine idi. Aralık ayındaki seansta, Yavuz Aykan'ın (FHESS/Münih Üniversitesi) konuşması 18. yüzyılda Diyarbakır kadı sicillerinden hareketle, "gaib"lerin hakları ve kadı mahkemelerinde hukuksal ihtilaf olduğu durumlarda müftülerden alınan fetvaların işlevini ele alıyordu. Ocak ayında bu seminerin onur konuğu halen Bilgi Üniversitesi'nde profesör olan Suraiya Faroqhi idi. Suraiya Faroqhi, adalet üzerine yapılan bu tartışmaya, Osmanlı dönemindeki nezir anlaşmalarını ele alan konuşması ile katıldı.

Osmanlı toplumunda adaleti ele alan bu seminer dizisinin şubat ayındaki konuşmacısı İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Alp Yücel Kaya olacaktır. 15 Şubat'ta IFEA'da saat 18:00'de yapacağı konuşmada, Alp Yücel Kaya 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda mülkiyet ile ilgili ihtilaflar ve sulh mahkemelerinin kurulmasını ele alacaktır. Bu araştırma seminerinin daha sonraki aylardaki konuşmacıları sırasıyla Juliette Dumas (IFEA), Tülay Artan (Sabancı Üniversitesi), Noémi Levy (Boğaziçi Üniversitesi) ve Leslie Peirce (New York University) olacaktır.

ŞUBAT 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE (IFEA)

SEMİNERLER

Arkeoloji Semineri: "İktidarlar ve kentsel alanlar"
7 Şubat Pazartesi, saat 18:00'de,
Catherine Saliou
(Prof. Paris 8 Üniversitesi)
"Malalas'ın *Kronografyası*'nda İmparatorların Antakya'daki inşaat etkinlikleri: bir kaynak üzerine düşünceler".
Sunum dili Fransızcadır.

Arkeoloji Semineri: "İktidarlar ve kentsel alanlar"
9 Şubat Çarşamba, saat 17:30'da,
Frédérique Brunet (CNRS, MAFANAC Misyonu Müdürü)
"The emergence of new settlement patterns in the context of neolithisation in Central Asia (7th-4th mill. BC): a shift towards a bipolar world opposing the sedentary and nomadic societies?"
Sunum dili İngilizcedir.

Seminer: "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
14 Şubat Pazartesi, saat 18:00'de,
Giancarlo L. Casale
(University of Minnesota)
"A Social Approach to the Early Modern Ottoman Fleet"
Sunum dili İngilizcedir.

"Osmanlı toplumunda adalet: kurumlar, aktörler, uygulamalar"
15 Şubat Salı, saat 18:00'de,
Alp Yücel KAYA (İstanbul Teknik Üniversitesi)
"19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İhtilafları ve Sulh Mahkemelerinin Kurumsallaşması".
Sunum dili Türkçedir.

Seminer: "Bellek ve kentsel hareketlilik"
16 Şubat Çarşamba, saat 18:00'de,
Derya Fırat (Mimar Sinan Üniversitesi), Melike Işık Durmaz (Doktora öğrencisi), Sevda Darıcıoğlu (Master öğrencisi)
Üç konuşmacı da Bellek ve Kültür Sosyolojisi Çalışmaları Derneği'nin kurucularıdır.
"1980 Darbesinin hafızasına kazınan yerler".
Sunum dili Fransızcadır.

"Film ve Konferans "Antropoloji Okumaları" Semineri kapsamında
17 Şubat Perşembe saat 18:00'de,
Il Leone e la Gazzella (The Lion and the Gazelle) Film Gösterimi ve ardından
Fabio Salomoni'nin (Koç Üniversitesi) yöneteceği konferans-tartışma. *Türkçe film, İngilizce alt yazı.*

Seminer: "Tanzimat'tan bugüne Türkiye'yi yönetmek"
21 Şubat Pazartesi, saat 17:00'de, IFEA'da,
Cemil Koçak (Sabancı Üniversitesi)
"Erken Cumhuriyet: Arşivler, İktidar, Yönetim, Aktörler"
Sunum dili Türkçedir.

Seminer "Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun imgesi (330-1453)"
22 Şubat Salı, saat 18:00'de,
Haluk Çetinkaya
(Mimar Sinan üniversitesi)
"İstanbul'da Bizans dönemi tahıl ambarları"
Sunum dili Türkçedir, İngilizce özet yapılacaktır.

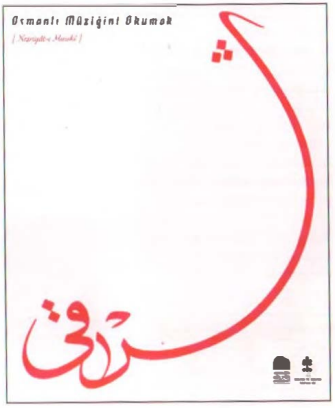
Arkeoloji Semineri: "İktidarlar ve kentsel alanlar"
23 Şubat Çarşamba, saat 17:30'da,
Peter Akkermans
(Leiden University, Arkeoloji Fakültesi)
"Tell Sabi Abyad: The Archaeology of a Neolithic Community"
Sunum dili İngilizcedir.

"Çağdaş Türkiye Semineri"
24 Şubat Perşembe, saat 16:30'da,
Alexandre Toumarkine
(IFEA'ya bağlı araştırmacı)
"Türk Tarihyazımının çağdaş meseleleri".
Sunum dili Fransızcadır.

İstanbul Şehir Gözlem Merkezi Gezileri
Jean-François Pérouse'la İkiteli (Galatasaray Üniversitesi)
24 Şubat Perşembe, saat 09:00'da IFEA'dan hareket.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Nuru Ziya Sokak. No:10, Beyoğlu, İstanbul- 0212 244 17 17

MÜZİK MÜZESİ'NE DOĞRU
"NEŞRİYÂT-I MÛSIKÎ"

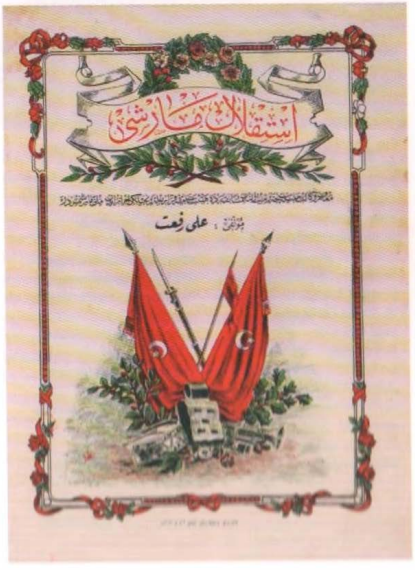


ZEHRA ALBAŞ

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın geçen yılın sonlarına sıkışan pek çok etkinliğinin arasında, oldukça sınırlı görünen, ancak derinlemesine işlenmiş bir konuda açılan bir sergi ve kitap, ayrıca ele alınmayı hak ediyor. Gönül Paçacı'nın koleksiyonundan oluşturulan, *Neşriyât-ı Mûsikî* başlığıyla, Osmanlı müziğini okumak üzerine kurgulanmış olan sergi, Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü'nün yüksek tavanlı, barok üslûplu geniş salon ve odalarına yerleştirilmiş, 28 Şubat 2011'e kadar izleyicilerini – hatta dinleyicilerini de – bekliyor. *Neşriyât-ı Mûsikî* sergisinde, eserlerin vezin ve usûllerini de öğrenebileceğimiz güfte mecmuaları; makam dizileri, usûller gibi konuları ele alan nazariyat kitapları; genellikle "piyasa tavrında yazılmıştır" gibi ibarelerle yayınlanmış olsa da klasik formlardan şarkılara kadar geniş bir içeriği olan fasıl notaları; bestekâr, hânende ve sâzendelerin "terceme-i hâlleri"; müsiki tarihleri ve dergilerin yanında; notalı kartpostallar, plâk zarfları ve konser programları gibi müziğin gündelik hayattaki yerini gözlemleyebildiğimiz malzeme de sunuluyor. Ülkemizin müzik tarihinin sınırlı ama önemli bir malzemesinden oluşan bu sergi, uzun zamandır konuşulan ve o gün pek yakında açılacağı ilan edilen Müzik Müzesi'nin ilk adımı olarak da değerlendirilebilir.

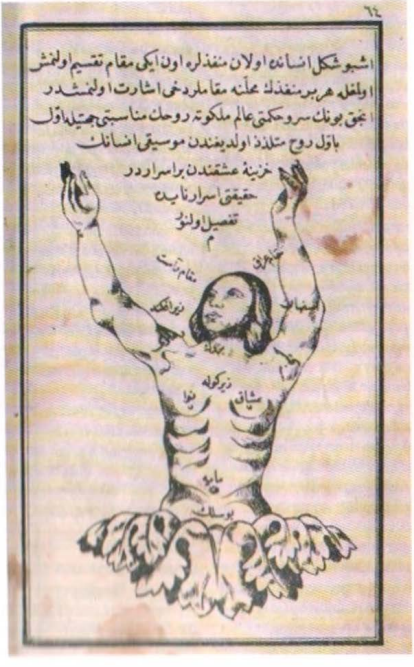
Mabeyn Köşkü'nün, izleyicileri kış aylarında ısınma problemiyle karşılayan beş salonuna yayılmış olan sergide kullanılan vitrinlerin üstleri, yayınlardan detaylar içeriyor: Haşim Bey'in *Mecmu'a-i Kârhâ ve Nakşhâ ve Şarkiyyât* adlı güfte mecmuasındaki "İşbu şekl-i insanda olan menfezlere on iki makam taksim olunmuş olmağla her bir menfezin mahalline makamlar dahi işaret olunmuşdur..." başlığıyla takdim edilen meşhur, kollarını yukarı kaldırmış adam çizimi; Ahmed Avni Bey tarafından yayınlanan *Hânende* güfte mecmuası ve dönemin en verimli müsiki yayıncılarından Şamlı biraderlerden Selim tarafından yayınlanan *Sâzende*'den alınan, önemli Türk bestekârlarının bulunabilecek en eski fotoğrafları gibi... Dönemlerinin meşhur yayıncılarından Kudmanizade Şamlı Selim ve Iskender biraderler, Onnik Zadoryan ve Arşak Çömlekçiyan tarafından, kapaklarında yayıncılarının kendi fotoğraflarıyla basılan birer fasıl notaları, sergide dokunmatik ekrandan sayfa sayfa çevrilerek görüntülenebiliyor. Ayrıca, Ali Rıfat Bey'in "Maarif Vekâlet-i Celilesince tertib olunan müsâbakada Hey'et-i İlmiyye kararıyla birinciliği ittihâz eden millî marşımızdır" başlığıyla yayınlanan İstiklâl Marşı, Leblebici Horhor ve İstanbul Efendisi operetleri, Leyla, segâh yürük semai gibi, notası seçilmiş 24 parçanın eski kayıtları da dinlenebiliyor.

Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay ve çeşitli bürokratlarla, klasik müzik camiasının pek çok üyesinin katıldığı açılışta ziyaretçilere armağan edilen *Osmanlı Müziğini Okumak: Neşriyât-ı Mûsikî* adlı kitabından ise, sergilenen malzemelerden daha fazlası hakkında bilgi



Ali Rıfat Bey - İstiklal Marşı.

Haşim Bey Mecmuası'ndan.





edinmek mümkün. Kültür Bakanlığı Yayınları'ndan çıkan kitabın yazarı, Gönül Paçacı; tasarımcısı ise Ersu Pekin. Güfte mecmuaları, nazariyat-solfej-metod kitapları, biyografi-tarih-anlatı örnekleri ve dergiler gibi yazıya dayalı malzemenin müelliflerine göre ve kronolojik sırayla; notaya dayalı malzemelerinse yayıncısı esas alınarak tasnif edildiği kitapta, sergiden farklı olarak eserlerin içerikleri hakkında genel bilgi, varsa fihristlerinin ve önemli görülen bölümlerinin çevrimyazıları da mevcut. Çevrimyazılarda çoğunlukla Doğu-Batı sorunsalı çevresinde şekillenen müsiki polemiklerinden dönemin müsiki temayülleri hakkında fikir sahibi olunabiliyor. Bolca görsel malzeme kullanılmış olan kitabın en sonunda ise, sergide yer alan malzemelerin çoğunluğunun içerikleri listelenerek eklenmiş ve bu haliyle araştırmacılar için önemli bir toplam envanter oluşturulmuş. En önemlisi, kitapta kullanılan tüm malzemenin sergide mevcut olan yayınlardan seçilmiş, yani kitabın birincil kaynaklardan hazırlanmış olması. Osmanlı müziğinin yenileşmeye geçtiği dönemden itibaren, basılıp yayılma yoluyla uğradığı değişim, müziğin alıcı kesimi tarafından da okunmaya çalışılarak, bu müziğin bugünlere aktarılması açısından en önemli dönem irdelenmiş oluyor.

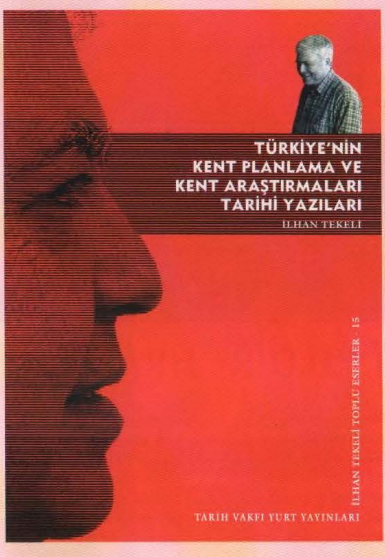
Serginin tamamlayıcısı ve malzemesini geçmişten bugüne ilişkilendiren bir başka unsurunun da, içerdiği üç konserin programı olduğu söylenebilir. Açılışta *Humâyûn* başlığıyla verilen klasik konserin girişinde, Leonidas Asteris'in seslendirdiği ve 12. yüzyıla tarihlenen "kaftan giyme ilâhisi", Bizans'tan Osmanlı'ya sesler kanalıyla geçişi sağlayan, bugünkü duyuşumuzla hüzzam makamına yakın bir eserdi. Ardından, Kanuni'nin veziri, Damad İbrahim Paşa'nın *Humâyûn Kâr*'ı bir konserde ilk defa seslendirildi ki, bu notayı Rauf Yekta Bey'in yazdığı şekliyle programdan takip etmek de mümkündü. Notanın *Yeni Mecmua*'da yayınlanmış olan halinin, sergi salonunda halen mevcut olduğunu da ekleyelim. Ayrıca, Zaharya'nın "Düşmesin miskin gönüller" mısra'ıyla başlayan bestesi de, *Eğtërpi* adlı 1830'da İstanbul'da yayınlanmış Rumca müzik kitabından, Bizans notasından çevirilerek icra edildi. Akıp giden konserin son eseri ise Sultan Abdülaziz'in *Humâyûn Sirto*'su idi. Konser, Yıldız Saray Tiyatrosu'nun etkileyici salonunda, soğuğa ve yer darlığına rağmen ilgiyle izlendi.

28 Ocak tarihindeki ikinci konser, Osmanlı müziğinin modern müzikolojik esaslara geçmesini sağlayan Rauf Yekta Bey, Suphi Ezgi ve Saadettin Arel'in eserlerinden oluşturuldu, İnci Çayırlı'nın solist olarak katıldığı bu konser ve 18 Şubat'ta verilecek son konserin mekânı ise, daha fazla dinleyiciye ulaşmak ve teknolojik bilgilendirmenin mümkün olması nedeniyle, Boğaziçi Üniversitesi Albert Long Hall olarak belirlendi. Konusu "Notalı Kartpostallardan Seçmeler" olan son konserin solisti ise Münip Utandı olarak ilan edildi.

Neşriyât-ı Mûsikî: Osmanlı Müziğini Okumak sergisinin, İstanbullu müzikseverleri 28 Şubat tarihine kadar beklediğini tekrar hatırlatalım.

İLHAN TEKELİ TOPLU ESERLERİ — 15

TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE KENT ARAŞTIRMALARI TARİHİ YAZILARI

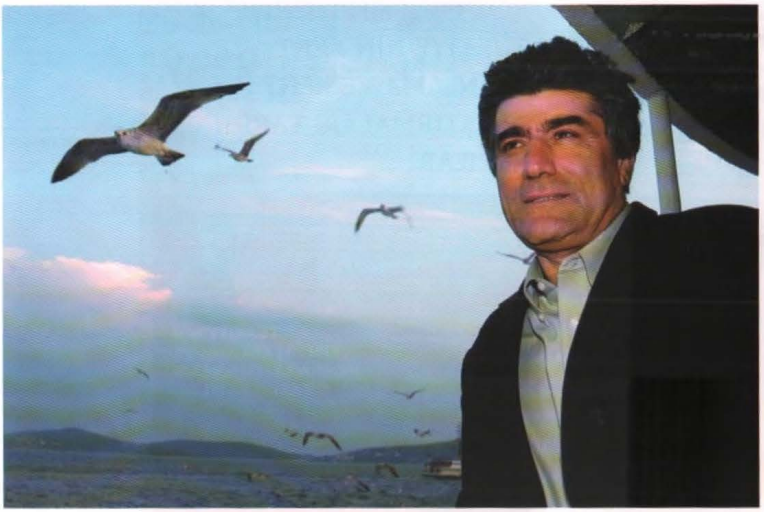


İlhan Tekeli. Toplu Eserlerin on beşinci kitabında birbiriyle yakından ilişkili olan, Türkiye'nin kent planlama ve kent araştırmaları tarihi konularındaki yazılarını bir araya getiriyor.

Toplu Eserlerin sekizinci kitabında, Türkiye'nin kent planlamasının modernite eksenli dış tarihine ilişkin yazıların toplayan Tekeli, on beşinci kitapta ise Türkiye'nin kent planlamasına ve kent araştırmalarına, planlama faaliyetinin içinden bakarak yazdığı tarih yazılarını bir araya getirmiş oluyor.

Kitabın başlığında birbiriyle ilişkili iki faaliyetin tarihinden söz ediliyor. Bunlardan birincisini kent planlaması diğerini ise kent araştırmaları oluşturuyor. Günümüz kent planlama pratiğine bakarak bu iki alanın birlikte var olduğu düşünülebilir. Oysa Türkiye tarihinde iki alanın gelişmesi arasında 100 yıla yakın bir aralık bulunmaktadır. İlk kent planları 1850'li yıllarda yapılmaya başlanmıştır. İlk şehircilik kitapları ise 1920'li yıllarda yayımlanmıştır. Bu kitaplar, bir kent araştırması olmaktan çok kent planı yapacaklara genel geçerlilik iddiası taşıyan yollar öğreten ders kitapları niteliğindedir. Kentlere ilişkin araştırmaların başlaması için 1950'li yılları beklemek gerekmiştir. Türkiye'de bu alandaki ilk faaliyetler hızlı bir kentleşme başladıktan sonra, planlamada bir paradigma değişikliği yaşanarak kapsamlı rasyonel planlamaya geçilirken gerçekleşmiştir.

Sayfa sayısı: 408
Fiyatı: 20 TL



"Sağduyunun, vicdanın sesi suskunluğa mahkûm edildi, Şimdi o vicdan çıkış yolu arıyor."

4 YILDIR "HRANT İÇİN ADALET"

19 Ocak 2007 tarihinde uğradığı silahlı saldırı sonucu ölen, Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink için 4 yıl sonra, binlerce kişi Dink'in öldürüldüğü yerde bir araya geldi. Törene katılanlar Hrant Dink suikastının aydınlatılmasını istediklerini vurguladılar; "4 yıldır yargı yok", "4 yıldır meclis yok", "Hepimiz Hrant'ız" dövizleri taşıdılar ve "Hrant için adalet" ve "Katiller halka hesap verecek" sloganları attılar.

Anma etkinliğine Taksim Meydanı ve Cevahir Alışveriş Merkezi önünden yürüyerek katılan gruplar, Agos gazetesi önünde buluştular. Törende Dink'in eşi Rakel Dink'in gazetenin penceresinden kızı Ey selamlamasının ardından Hrant Dink'in kendi sesinden Fransa'dan her yıl Sivas'taki köyüne giden 70 yaşındaki Beatris Hanım'ın terk ettiği köyünde ölümünden sonra yaşadıklarını anlattığı bir konuşması yayınlandı. Ermeni Beatris Hanım'ın köyünde gömülmesini isteyen köylüsünün; "... 'Bir şey demedim... Kızım anandır, malındırama bana sorarsan bırak kalsın, burada gömülsün... Su çatlağını buldu' dedim" sözleriyle bitiren Dink, "Ben işte o anda döküldüm. Anadolu insanının ürettiği bu deyişten, bu algılamadan döküldüm. Evet, su çatlağını bulmuştu" diyordu.

Dink'in kendi sesinden bu konuşmasının ardından söz alan öldürülen gazeteci Abdi İpekçi'nin kızı Nükhet İpekçi "Evet, Ermenilerin bu toprakta gözü var çünkü kökümüz burada. Gözümüz var ama alıp gitmek için değil, dibine girmek için" dedi.

Nükhet İpekçi, faili meçhul bırakılan siyasi cinayetlerle öldürülen Kemal Türkler, Ahmet Kaya, Sabahattin Ali, Orhan Yavuz, Doğan Öz, Necdet Bulut, Akın Özdemir, Abdi İpekçi, Cevat Yurdakul, Cavit Orhan Tütengil, Ümit Kaftancıoğlu, Sevinç Özgüner, Mehmet Zeki Tekiner, İlhan Erdost, Metin Göktepe, Necip Hablemitoğlu, Yusuf Ekinci, Yasemin Çebenoyan, Onat Kutlar, Hasan Ocak, Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun, Musa Anter, Uğur Mumcu, Nesimi Çimen, Behçet Aysan, Metin Altıok'un aileleri adına bir konuşma yaptı.

İpekçi, "Biz tek tek katillerin peşinde değiliz. Ancak bu cinayetlerin birer insanlık suçu olduğunu biliyor ve adaletin bir an önce gerçekleşmesini bekliyoruz" şeklinde konuştu. Tören, 7 Şubat'ta saat 10.00'da Beşiktaş'taki İstanbul Adliyesi'nde görülecek Hrant Dink cinayeti davasında buluşma çağrısı ile bitirildi.

Törene katılanlar alandan ayrılmadan önce Agos gazetesi önünde Hrant Dink'in öldürüldüğü yerde, kalp şeklindeki çelenge kırmızı karanfil bıraktılar, mum yaktılar. Aynı akşam Hrant Dink için Taksim'de de bir meşaleli yürüyüş yapıldı.

Bilmek, Görmek İstiyoruz. Neredesiniz?



19 Ocak 2011 Hrant'ın Arkadaşları adına Nükhet İpekçi'nin yaptığı konuşma.

Büyük bir aile olarak dördüncü defa buradayız. Artık akraba olduk. Kardeşimiz Rakel'in söylediği gibi, bizi acılarda akraba ettiler.

Böyle anma günlerinde bazen asıl konudan uzağa savruluyoruz. Direnişi simgeleyen sözlerimiz, mahkeme kapılarına gelince, dışarıda kalıyor.

Bazı resmi kurum ve kişilerin, çok örgütlü bir planla, büyük bir uyumla canından ettikleri Hrant Dink'in can hakkını biz ailece savunabilir miyiz buradan?

Savunduğumuzu sanırız ama sözdekalır.

Sözde kalıntısı artık!

Somut bir savunma olsa.

Arat kardeşimizin geçen seneki sözleri kulağımızda. Yıllardır, durmadan çoğalan ölülerimizle, bazen, içimizden yükselen bir hissin sesi, o sözler.

Ben bu dünyanın camını, çerçevesini indirmek istiyorum. Babamın büstü var bir tane. Onu kırmak, parçalamak istiyorum. Ben büstleri sevmiyorum, ben insanları seviyorum.

Böyle bir kıstırılmışlık hali ve hukuksuzluğun sürekliliği içindeyken siz, en sevdiğinizi sanki bir daha bir daha öldürüyorlarmış gibi oluyor. Sanki sizi o katletme anıyla birlikte alıp da bir kafesin içine tıkmışlar gibi.

Oyalamışlar, göz göre göre yalanlar söylemişler, resmen alay etmişler. Hiçbir çıkış kapısı bırakmamışlar.

Bizim yerimizde olsanız ne yapardınız?

Hrant Dink cinayetinde adı geçen, çeşit çeşit kurumlardaki, tek tek herkese soralım; Size böyle davransalar siz ne yaparsınız?

Sizi bilmeyiz, ama biz sadece mezarlıklara ve mahkemelere gidiyoruz. O da eğer varsa. Kin ve intikam duygularıyla gitmiyoruz. Yüzleşmek için, gerçeği bütün boyutlarıyla görebilmek için gidiyoruz. Ve elbet, bu tür cinayetler bir daha asla işlenmesin, gelecek kuşaklar böyle bir utancı yaşamasın, taşımasın diye...

Dört yıldır, sorduğumuz sorular hâlâ havada. Ama öğrendiğimiz bir şey var:

Bu tür cinayetleri artık sadece siyasi cinayet, linç, katliam gibi sözlerle tanımlamayacağız.

Çünkü, var olan yasalar, şimdilik yetersiz kalsa da, bunların, insanlığa karşı işlenmiş suçlar kapsamına girdiğini biliyoruz.

Meçhulden kurtulduk.

Artık bir adımız var.

Adımızı biliyoruz ama bu cinayetleri kimlerin aydınlatacağını bilmiyoruz.

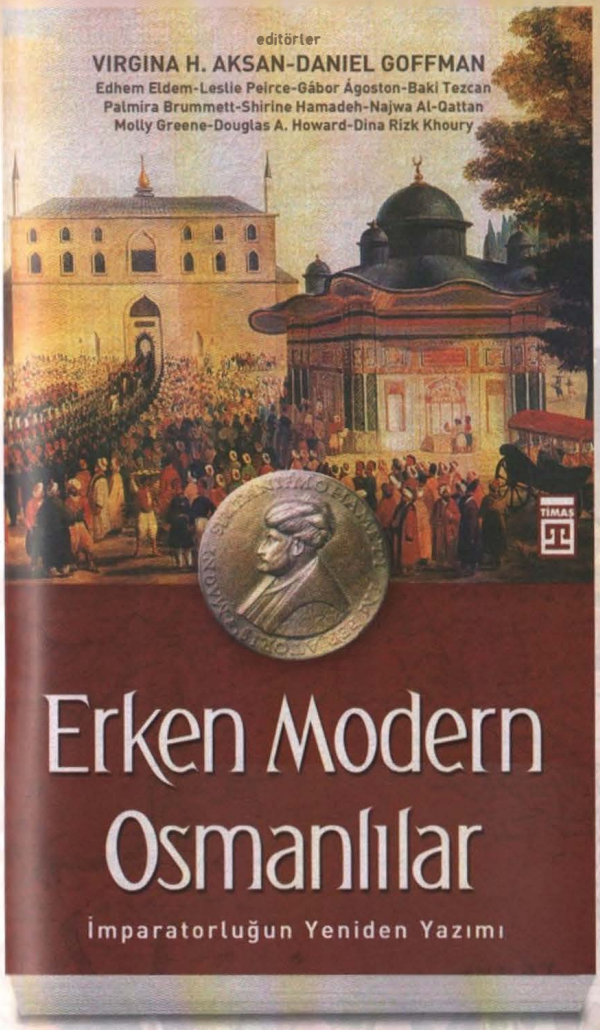
Bilmek, görmek istiyoruz.

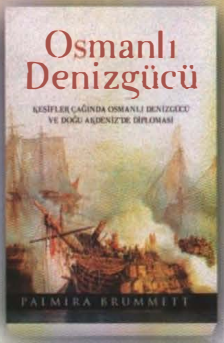
Neredesiniz?

Hrant için, adalet için...

Modern Osmanlı'nın Doğuşu

İmparatorluk tarihi yeniden yazılıyor...

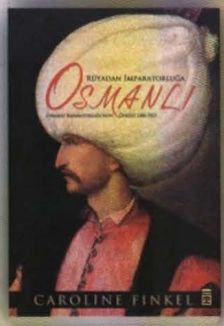




"Akdeniz Dünyasındaki Osmanlı egemenliğinin Kızıldeniz'e taşınma teşebbüslerinde, Osmanlı iç ve dış ticaretinin etkin konuma gelmesinde Osmanlı denizgücünün rolüne işaret eden önemli bir eser."
Prof. Dr. İDRİS BOSTAN



Osmanlı Devleti'nin korsanlığa bakış açısı, Adriyatik'teki politikası, Venediklilerin korkulu rüyası haline gelen Novalı Levendler, Osmanlılara karşı yapılan ittifaklar, İnebahtı Savaşı gibi birçok konuyu ilk defa günyüzüne çıkarılan arşiv kaynaklarından istifade ederek ayrıntıları ile anlatılıyor.



Kuruluşundan 1923'e kadar Osmanlı tarihi... Caroline Finkel'in Osmanlı arşivleri yanında Osmanlı'nın hükmettiği topraklardaki devletlerin de arşivlerinde çalışarak yazdığı, Osmanlı'nın 600 yıllık tarihini, detaylarıyla anlatan dev eser...

"Osmanlı siyasetinden diplomasiye, askeriyeden haritacılığa, Osmanlı saray tarihçiliğinden kültürel hayata kadar geniş bir içeriğe sahip olan Erken Modern Osmanlılar, alanında uzman zengin bir akademik kadro tarafından hazırlanmış olmakla beraber her bir bölümü okurlar için kapsamlı ve tatmin edici."
Donald Quataert

iyi ki kitaplar var...
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu
212 511 26
timas.com

ÂDEM-HAVVA'DAN HOMO-ALPINUS'A

EUGÈNE PITTARD, ANTROPOLOJİ VE TÜRK TARİH TEZİ

ZAFER TOPRAK

30'lardaki "milli" tarih anlayışı romantik özlemleri beraberinde getirse de, geniş bir tabana oturarak Cihan Harbi sonrası köklü dönüşüme uğrayan toplumsal içerikli ve derinliği olan bir tarih anlayışını yakalamaya yönelik bir girişimdi. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu tarihyazıcılığımızda önemli bir evreyi simgeliyordu. Almanya'dan Türkiye'ye sığınmış bilim insanlarını da bünyesine alan ve geniş bir bilim yelpazesiyle yola çıkan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi sosyal bilimlerin çağdaş normlarla gelişimine ortam hazırlayacaktı.

Atatürk'ün "kültür devrimi"nin sacayağı Harf Devrimi, Türk Tarih Tezi ve Dil Devrimi'nden oluşuyordu. Tüm bu sürecin geri planında ise antropoloji yer aldı. Harf Devrimi ile Selçuklu ve Osmanlı ile bağ koparılıyor, Tarih Tezi'yle Orta Asya'ya yöneliniyor, Dil Devrimi ile tarihsel bağlamda antropolojik bulgular pekiştiriliyordu. 30'lu yıllarda bu yapıyı kurgulamaya yönelik Atatürk'ün bilfiil öncülük ettiği beş kongre toplandı. Bunlardan ikisi tarih, üçü dil kongresiydi.

Her iki tarih kongresi, başlıklarında "tarih" sözcüğü de olsa son kertede ilki antropoloji, ikincisi ise antropoloji ve arkeoloji kongresiydi. Tebliğlerin dökümü bunu gösteriyordu. Her ikisinde de "ırk" sorunu gündemdeydi. Ancak "ırk" kavramı, bugünkü anlama gelmiyordu. İki dünya savaşı arası "karanlık çağ" ertesi "ırk" sözcüğü bilimsel niteliğini kaybetmiş, II. Dünya Savaşı ertesi çağ dışı bir anlayışı simgeler olmuştu. Antropologların kullandığı "antropolojik ırk", günümüzde kullanılan etnik "kimlik"ten çok farklıydı. Antropolojik ırk birçok etnik kimliği bağrında yaşatabiliyordu. Aşağıda görülebileceği gibi Eugène Pittard bunu İkinci Türk Tarih Kongresi'nde ayrıntılarıyla ele almıştı.



1937 Türk Tarih Kongresi Fahri Reisi Eugène Pittard.

Atatürk'ün dil ve tarih alanındaki 30'lu yıllarda okuduğu ve önayak olduğu tarih anlayışı çağdaş tarihçiliğin bir dizi temel referansını içerirken, öte yandan romantik bir çizgiye oturuyordu. Antropolojik bir tabana oturan bu romantik açılımın boyutları Atatürk'ün girişimiyle toplanan Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri'nde bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu.

1932 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk kongresi Türkiye'nin kültür yaşamında bir fay hattı oluşturacak güçteydi.1932 öncesi ve sonrası kültürel bağlamda iki ayrı dünyaydı. Tarih bilimleri açısından da önemli bir kırılma noktasıydı. Yüzyıllarca süregelen vakanüvis tarihçiliğinden 19. yüzyılın ikinci yarısında "aktarmacı" Batı yanlısı popüler bir tarih anlayışına geçilmişti. İkinci Meşrutiyet'le birlikte bu tarih anlayışı yapılan çevirilerle çok daha "bilimsel" bir tabana oturtulmuş, ancak "aktarmacı" anlayışı sürdürmüştü. 1932 Tarih Kongresi, bu aktarmacılığın Türk insanının kimliğini oluşturmada olumsuz etkileri olduğunu savunuyor, yerine kendi "milli" tarihini koyuyordu. Bu kimi romantik

özlemleri beraberinde getiriyorsa da, tarih bilimini çok daha geniş bir tabana oturtarak çağdaş tarih anlayışını yakalamaya yönelik önemli bir adım atılmasına vesile oluyordu. Bu tarih anlayışının somut sonucu 1936 yılında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılmasıydı. Almanya'dan kaçarak Türkiye'ye sığınmış ünlü bilim insanlarını da bünyesine alan ve geniş bir bilim yelpazesiyle yola çıkan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkiye'de sosyal bilimlerin çağdaş normlarla gelişimine ortam hazırlayacaktı.

ESAT (SAGAY) VE MİLLÎ TARİH

2 Temmuz 1932 günü Birinci Türk Tarih Kongresi'nin açış konuşmasını yapan Maarif Vekili Esat İSagayl tarihin ulus inşa sürecinde ne denli önemli bir işlev gördüğünü vurguluyordu. Kongre hazırlık evresinde incelemelere girişmiş, diğer kimi dillerle karşılaştırmalar yapmışlarsa da Türkçeye yeterince odaklanmamışlardı. Bu noksan kendi dil uzmanlarımızca giderilecekti.

ettiği tarih sentezi kütüphanesinin 'L'évolution de l'humanité' yayınlarının tuğla rengi kaplı ciltlerini görür gibi oluyorum... Onların her biri, tarihle uğraşan bir arkadaşa veriliyor;



Atatürk, Tarih Kongresi nedeniyle açılan sergiye gelirken (20 Eylül 1937).

Atatürk'ün dil ve tarih alanındaki 30'lu yıllarda önayak olduğu tarih anlayışı çağdaş tarihçiliğin bir dizi temel referansını içerirken, öte yandan romantik bir çizgiye oturuyordu. Antropolojik bir tabana oturan bu romantik açılımın boyutları Atatürk'ün girişimiyle toplanan Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri'nde bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu.

tarihin alanı geniş tutulmuştu. Esat Bey'e göre, Türk çocuğu kendini ve mensup bulunduğu "Büyük Türk Milleti"nin yüksek uygarlığını, yeteneğini ve diğer uluslar arasındaki seçkin konumunu bilecek, ecdadından devraldığı bu "milli ve tarihi" seciyelerle benliğini yükseltecek ve dünya uygarlığına da eskisi gibi şerefli hizmetler yapmayı sürdürecekti. Kısaca, renk, yüz, baş, ahlâk ve âdet, bilim ve sanat gibi sırasıyla antropolojik, etnografik, arkeolojik incelemelere dayanarak yapılmakta olan ırk tasnifleri, Türkçe de dâhil, dünya dilleri arasında daha genel ve daha temelli bir biçimde yapılacak etimolojik, morfolojik ve fonetik inceleme ile güçlendirilmesi gerekiyordu. Yabancı dil uzmanları kendi dillerinin etimolojisi adına derin

Esat Bey'in konuşması, bir yandan tarihin pedagojik yönünü vurgularken, diğer yandan tarih biliminin sınırlarını olabildiğince genişletiyordu. Bu geniş tarih anlayışında 20. yüzyılın başından beri Fransa'da Henri Berr'in öncülüğünde gündeme gelen "sentez" tarihçiliğinin katkısı büyüktü. Nitekim Atatürk'ün kitaplığında bu tuğla renkli kitaplardan geniş bir koleksiyon bulunuyordu. Fransızca adı "L'évolution de l'humanité", Türkçesiyle "Uygarlığın Evrimi" olan bu dizi 20. yüzyıl tarihçiliğine damgasını vuracaktı. Fransız yapısalcı tarih anlayışının temelinde bu dizi yatıyordu. Atatürk'ün temel referans kaynağı Eugène Pittard'ın *Irklar ve Tarih* adlı eseri de bu diziden çıkmıştı. Ruşen Eşref Ünaydın, anılarında "Henri Berr'in idare

incelesin, kök noktaları bulup meydana çıkarılsın diye... Bu kitaplar, bölge bölge konular üzerine, âdeta bir yetkili hey'et tarafından tarihin tam haritası pafta pafta çizilecek; birbirine eklenip, ortaya bir tüm görü çıkacak gibi! ..."[1] diyordu.

Atatürk'ün yurtdışından yapmış olduğu kitap siparişleri bu diziye verdiği önemi kanıtlıyordu.[2] Üzerinde durulması gereken bir husus Atatürk bu tür bir diziyi nereden keşfetmişti. Zira o tarihlerde bu denli geniş bir tarih anlayışı Türkiye'de henüz yoktu. Bir olasılık, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin de ilk başkanı olacak olan Yusuf Akçura'nın ve Sadri Maksudi Arsal'in telkinleriydi. Yusuf Akçura, 20. yüzyılın başında Fransa'da da eğitim görmüş, geniş

bilgisi olan bir tarihçiydi. Sadri Maksudi Arsal ise Milli Mücadele sonrası Ankara'ya göç etmiş, seçkin bir hukuk bilginiydi.

Bu kongre aslında Atatürk'ün yakın çevresinde oluşturulan tarih anlayışının Türkiye'de tarih eğitimi veren geniş bir öğretmen kitlesine benimsetilmesi amacıyla düzenlenmişti. Katılımcıların büyük çoğunluğu tarih öğretmenleriydi. O sırada yayınlanmış olan dört ciltlik *Tarih* dizisi ile birlikte kongre tarih öğreniminde bir çığır açıyordu. Bu dört ciltlik tarih çalışması Türkiye'nin gelmiş geçmiş en önemli tarih yayın projesiydi. Görsel malzemesi, fotoğrafları, haritaları ve hatta ciltlenişiyle Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının bu işe ne denli önem verdiklerini kanıtlıyordu.



ANA EKSEN: ANTROPOLOJİ

Kongre her ne kadar Tarih Kongresi adı taşıyorsa da ana ekseni, antropoloji, o günkü yaygın konumuyla fizik antropoloji ve prehistoryaydı. Hemen hemen her konuşmacı fizik antropolojiye ve prehistoryaya gönderme yapma çabası içersindeydi. Zira Batı dünyasında Türklere yeni bir imaj kazandırmak ancak bu iki bilim dalı ile mümkün olabilecekti. Bundan böyle tarih denince akla pre-historya, arkeoloji ve antropoloji gelecekti. Filoloji, keza bu tür bir tarih derinliklerinde kendine mecra arayacaktı.

Prehistoryaya bu denli odaklanan bir Tarih Kongresi dönemin ruhuna uygun olarak önemli ölçüde romantik öğeler içeriyordu. Batı'nın aşağıladığı Türk "ırkı" antropoloji ve arkeoloji sayesinde aklanıyordu. Batı'da işlenen Türk tarihi yanlışlarla doluydu. Türklerin Nuh Peygamber efsanesi doğrultusunda Babil'den kopuş sonrası Orta Asya'ya geldikleri, orada çoğalarak Batı Asya'ya geçtikleri ileri sürülüyordu. Türkler tarafından kurulan devlet ve uygarlık silsilesi ve Türklerin siyasi ve medeni yaşayışları Batı literatüründe tahrifatlarla doluydu.

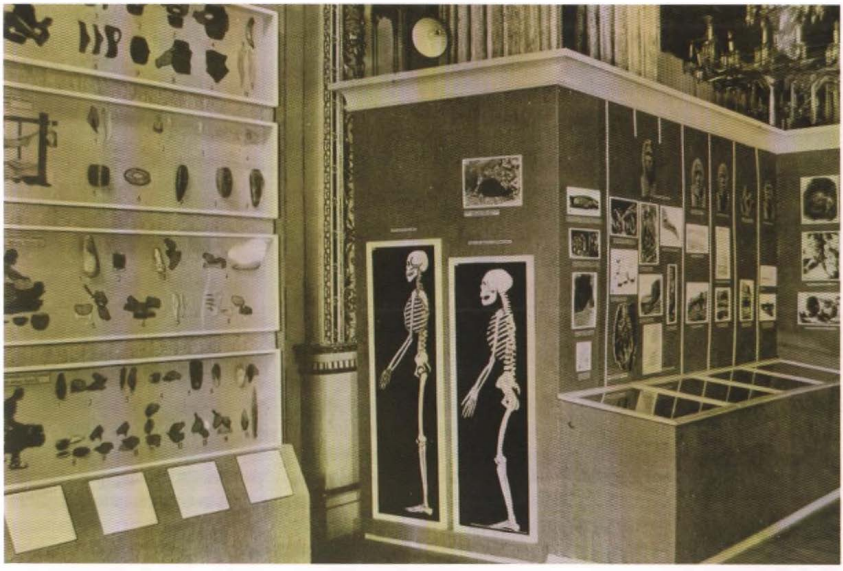
Oysa dört ciltlik *Tarih*'in ilk kitabında görülebileceği gibi Türklerin anayurdu uhrevi Mezopotamya değil, dünyevi Orta Asya idi. Burada Yontma Taş Devri'ni MÖ 12000 sene evvel geçirmişlerdi. Avrupalılar ise ancak 5000 sene sonra bu devri yaşayabilmişlerdi. İnsanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken Türkler Orta Asya'da kereste ve maden uygarlıklarını meydana getirmiş, hayvanları ehlileştirmiş, çiftçiliğe başlamışlardı. Bunların hepsi Avrupa'dan çok daha önce idi. Cilalı Taş Devri'ne rastlayan Buzul Devri nedeniyle birçok Türk kabilesi göçe başlamıştı. MÖ 7000 yıl kadar önce çiftçilik ve çobanlığı ilerletmiş ve altın, bakır, kalay ve demiri keşfetmiş olan Türkler Orta Asya'dan ayrıldıktan sonra ve "mukaddes yurt" edindikleri Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sümer, Elâm ve nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma uygarlıklarının temellerini atmışlardı.

Bütün bunlar yaşanırken Avrupa insanı hâlâ mağaralarda barınıyordu. Göç yolları üstünde ve göç eden kafilelerin yerleştikleri yerlerle eskiden beri dünya bilim adamları tarafından yapılmış ve yapılmakta olan arkeoloji, antropoloji ve etnografya incelemeleri Orta Asya'dan



Afet Hanım İkinci Türk Tarih Kongresi'nde konuşmasını yaparken.

Kongre nedeniyle açılan tarih sergisinde Hitit seksiyonu.



Kongre nedeniyle açılan tarih sergisinden bir köşe.

yola çıkan birçok Türk kavminin birbiri ardınca Avrupa'nın dört bir yanına yayıldığını ve ilk uygarlıkları yaydığını kanıtlıyordu. Harappa ve Mohencodaro'da yürütülmüş olan arkeolojik kazılar Hint medeniyetinin de Orta Asya'dan gelen Türk kolları tarafından kurulduğunu gösteriyordu. Esat Bey, Batılı bilim adamlarının bulgularından yola çıkarak benzer birçok örnek veriyor. uygarlıkların beşiğinin Orta Asya ve buranın yerleşik kavimlerinin Türkler olduğunu vurguluyordu.

Esat Bey dil konusunda da benzer tezler ileri sürüyordu. Dünya uygarlığının Orta Asya'dan ve Türklerden diğer coğrafyalara ve kitlelere geçtiğini kanıtlayan en güçlü delillerden biri Türk diliydi. Etimolojik incelemelerden başka tarih ve coğrafya incelemeleri de Türk dilinin bir anadil olduğu kanısını güçlendirecek nitelikteydi. Aynı anlamı taşıyan birçok ilkel sözcüğün Türkçe de dâhil olduğu halde, değişik dillerdeki benzerliği, kimi şehir ve nehir gibi coğrafi isimlerin sözcük oluşumu açısından uyumluluğu gözden kaçmıyordu. Türk dilini köklü bir biçimde incelemek ve diğer dillerle karşılaştırmak dünya tarihi için ve bu arada özellikle "milli" tarihimiz için son derece önemli bir konuydu. Göçün Orta Asya'dan başladığı ve göç edenlerin Türk kabileleri oluşu göz önüne alındığında Türk dilinin bir anadil olması doğaldı. Kısaca dil konusunda yapılacak araştırmalar da ilk medeniyetin Orta Asya'dan ve Türkler tarafından dünyaya yayıldığını kanıtlayacaktı. Türkler, dil, bilim ve sanatta dünya uygarlığına en önce, en büyük hizmetleri ifa etmiş oldukları halde bütün bu medeni hizmetler unutularak ya da unutturularak, değişik amaçlarla tarih indinde haksız olarak sessiz kalınarak önemsiz gösterilmeye çalışılıyordu.

Esat Bey, Türkiye'deki geçmiş tarih öğreniminin tutarsızlığına dikkat çekiyor, Cumhuriyet devrine kadar okullarda okutulmuş olan tarih kitaplarının "milletimizin yüksek seciyesiyle, yüksek varlığı ile ve mazideki yüksek medeniyetiyle" uyumlu olmadığını söylüyordu. Tarih dersleri ilk olarak Abdülmecid zamanında, 1845'te vakıf iptidailerinin ıslahı sırasında Reşid Paşa'nın yardımıyla Kemal Efendi'nin açmayı başardığı iptidai ve rüşdî derecelerini haiz Davutpaşa Mektebi'nde okutulmaya başlanmıştı. 1859'da rüştiyeler yeniden yapılandırılırken "Fenn-i Tarih" adıyla son sınıf müfredatına alınmıştı. 1862'de Meclis-i Kebir-i Maarif Daire-i İlmiyyesi tarafından hazırlanan Telif ve Tercüme Nizamnamesi, sübyan mektepleri için yazılacak kitaplar arasında "Tarih-i Osmani" hakkında da yönerge içeriyordu. Ancak, bu derme çatma tarih kitapları günü anlamaya yönelik içerikten yoksundu. II. Abdülhamid döneminde, tarih kitaplarında Nizam-ı Cedid'in kuruluşuna kadar olan konular bulunduğu halde, genellikle ancak Kanuni Süleyman devrinin sonuna kadar gelinebiliyordu.

Bu arada Tanzimat aydınlarının etkisiyle konmuş olan ve dünya tarihini kapsayan Tarih-i Umumi programdan büsbütün kaldırılıyor, İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar yalnız Tarih-i Enbiya [Peygamberler Tarihi], Tarih-i İslâm ve Tarih-i Osmani ile yetiniliyordu. İkinci Meşrutiyet'le birlikte "Tarih Felsefesi, Tarih-i Umumi ve idadî son sınıflarında Asr-ı Hazır Tarihi [Çağdaş Tarih] okutulmaya başlanacaktı. 1912'de sultanlerden başlamak üzere Fransız lise programları hemen hemen aynen alınarak Osmanlılara ve İslam'a ait kısımlar ayrıca eklenerek ders kitapları oluşturulmuştu.

Cumhuriyet, aslında Meşrutiyet'in ders programlarını devralmıştı.

Ancak, bir aralık edebiyat şubesi son sınıflarında "Türk Medeniyeti Tarihi" dersi konması düşünülmüştü. Nitekim Ziya Gökalp tarafından kaleme alınan bu çalışma, yazarın vakitsiz ölümü nedeniyle yarım kalmıştı. Kısaca 1930'ların başına kadar "millî tarih" oluşturulamamıştı. İşte dört ciltlik *Tarih* kitap serisi bu boşluğu dolduracaktı. Esat Bey "millî tarih" konusunda Atatürk'ün gösterdiği çabayı şu satırlarla ifade ediyordu:

"İşte bu emelin husulünü temin emrinde Büyük Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin millî istiklâl ve inkılâbımız gibi millî ve medeni inkişafımız yolundaki kıymetli rehberlikleri eseri olarak yüksek himayelerine aldıkları Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından esaslı ve ilmî tetkik ve tetebbular ve geceli-gündüzlü emekler neticesinde meydana getirilmiş olan Tarih geçen sene dört kitap halinde mekteplerimiz namına Maarif Vekâleti'ne hediye edilmiş ve 1931-32 ders senesinden itibaren tedrise vaz olunmuştur. Bu hadise, maarif hayatımızda millî kültür namına kaydedilecek büyük ve mesut bir inkılâptır."

hin bu açıdan önemini hatırlatmaya gerek yoktu. Tarih eğitimi aynı zamanda "millî terbiye" açısından da önemliydi. Daima hür doğmuş ve hür yaşamış olan Türk, eskiden beri kendi çıkarını milletin çıkarında görmüştü ve her türlü zorluk karşısında asla geri çekilmeyerek büyük bir azim, metanet ve sebatla hedefine varmayı başarmıştı. "Millî terbiye"ye esas olan milliyetçilik, devletçilik, halkçılık Türklerin işte hep bu millî ve tarihî seciyelerinden doğmuştu. Ve son söz olarak şu sözlerle konuşmasını bitiriyordu:

"... fertçe ve milletçe medeniyete en yüksek işler görmüş, insanlığın yükselmesine çok çalışmış, gelecek nesillerin istifade edebileceği kıymetli, ölmez, ilmî ve sanâtkârane eserler bırakmış bir varlık olarak tarihte en muhterem, en şerefli bir yer sahibi olmak azmindeyiz. Bu sebeple çocuklarımızı da bu fikir, bu terbiye ve bu kanaat ile yetiştireceğiz."[3]

AFET İNAN VE "TOTAL" TARİH

Birinci Türk Tarih Kongresi'nin en ilginç konuşmalarından birini o sırada Musiki Muallim Mektebi Tarih ve

ve öğretmenlerin temsilcisi Muallim İhsan Şerif Bey'in konuşmaları 10.00'a kadar sürmüştü. 10.15'te konuşmaya başlayan Afet Hanım'ın tebliği 11.15'te son bulmuştu. Bir saatlik bir süreye 22 kitap sayfasını sığdırması olanaksızdı. O nedenle bu tebliğin kısa bir versiyonunu okuduğunu varsayıyoruz.

Afet Hanım'ın tebliği birçok açıdan dikkat çekiciydi. Öncelikle vurgulanması gereken husus bu tebliğin "kolektif" bir çalışmanın ürünü olmasıydı. Başta Atatürk olmak üzere birçok Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi tebliğin hazırlanışına katkıda bulunmuş olmalıydı. Nitekim daha sonraki yayınlarında Afet İnan bu tebliğine yer vermedi. Bunun bir nedeni tebliğin kolektif niteliği ise, diğer bir nedeni içeriğiydi. Oysa içerik 1932 yılının "heyecanı"nı yansıtıyordu.

Kongrenin ilk bilimsel tebliğinin o tarihlerde bir kadına verdirilmesi de ayrı bir önem taşıyordu. Evrimciliği gündeme getiren bir tebliğdi ve Osmanlı tarihçiliğinde Âdem-Havva ya da Nuh Peygamber'de köklerini arayan yaratılış efsanelerine meydan okuyordu. Böylece tebliğ tarihin ötelerine taşacak ölçüde, jeolojiyi de kapsarcasına çok geniş bir zamandizinini gündeme getiriyordu. Bu çalışmada Fransa'dan getirilmiş olan "L'évolution de l'humanité" dizisinin önemli bir rolü vardı. Tarihle coğrafyanın bu denli iç içe oluşu sentez tarihçiliğinin bir ürünüydü.

Açış konuşmalarındaki hamasi üsluptan sonra Afet Hanım'ın tebliği kongreye bilimsel görünüm kazandırıyordu. Nitekim kongrede yine Dr. Reşit Galip'le birlikte dipnot kullanan iki konuşmacıdan biri Afet Hanım'dı. Afet Hanım bununla da yetinmemiş, alıntılarının Fransızcasını da ayrıca dipnotlara eklemişti.

Tebliğin başlığı "Tarihten evvel ve tarih fecrinde" idi. Ayrıca uzun bir alt başlığı vardı: "Dünyanın yaşları – Orta Asya'nın topografyası – Dünya üzerinde insanların yayılması ve yerleşmesi – Irk meselesi – Orta Asya'nın otokton halkı kimdir?"[4]

Atatürk, yurtdışından sürekli olarak kitap sipariş etmiştir. Elçiliklerimiz aracılığıyla, yurtdışından kitap sipariş eden tek Türk devlet adamı Atatürk olmuştur. Atatürk'ten başka, bir padişahın, sadrazamın, cumhurbaşkanımızın ya da devlet adamının kitap sipariş ettiğini gösteren herhangi bir belgeye rastlamadım. **Bilâl Şimşir (Emekli Büyükelçi) *Atatürk Dönemi – İncelemeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2006. s. 251-252.**

Açış konuşmasını bitirirken Esat Bey kongreden beklenen sonuca dikkat çekmekten geri kalmıyordu. Cumhuriyet Türkiyesi'nde bütün okullarında ve bilim kurumlarında tarih öğretimi için birlik gerekiyordu. "Milli hars", [ulusal kültür] bu suretle güç kazanır, gelişirdi. Millet, ortak kültürden olan insanlardan oluşan bir topluluktu; kültür birliği için tüm kültür bilimleri başında gelen tarih

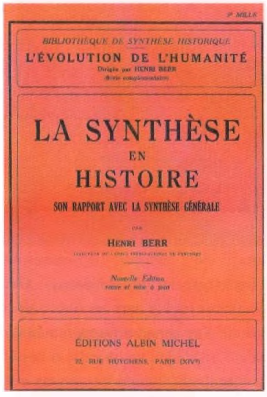
Yurt Bilgisi muallimi olan Atatürk'ün manevi kızı Afet Hanım yapacaktı. Afet Hanım kongre sırasında 24 yaşındaydı ve kongre zabıtlarında, Dr. Reşit Galip'le birlikte, en uzun tebliğ sahibi kişilerden biriydi. Şüphesiz kongrede konuşmasını bu denli uzun tutmamıştı. Kongre zabıtları basılırken Afet İnan tebliğini geliştirmişti. Nitekim kongrenin açılış oturumu saat 9'da başlamış Maarif Vekili'nin

Aslında Afet Hanım'ın konuşması iki bölümden oluşuyordu. İlk bölüm tarih öncesi ve tarihin yakın dönemlerini kapsayan, dünyanın yaşına, Orta Asya'nın topografyasına, dünya üzerinde insanların yayılmasına ve yerleşmesine dair gözlemlerle, ırk meselesi hakkında görüşleri ve Asya'nın otokton halkının kimliğini içeriyordu. İkinci kısım ise Orta Çağ tarihine geniş bir bakışı oluşturuyordu. Her iki konu da günün siyasî sorunlarıyla yakından ilgiliydi.

Okullarda ders kitabı olarak okutulmaya başlanan ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan kitapları bir ölçüde özetleyen Afet Hanım, ilk insanlara, ilk hayata ve hayatın ilk belirdiği yere, yani yeryüzünün geçmişiyle konuşmasına başlıyordu. Hayat, yeryüzünün karalarında, denizlerinde ve havasında olduğuna göre, yeryüzünün niteliği ve geçirdiği değişiklikler konusunda bilimsel bir açıklama getirmeksizin hayatın ve insanların başlangıcı hakkında zihinlerdeki birtakım efsanelerden kurtulamazdı. Bir başka deyişle Afet Hanım uhrevî "yaratılış" efsanelerini sorgulayarak yola çıkıyordu.

Yeryüzü, güneşten ayrıldıktan sonra, çevresi buharla kaplı bir "mayi yuvarlak" şeklini almış, çevresi daha sonra kabuk bağlamış, bu kabuk üzerinde buharlar sıkışarak büyük denizler vücuda getirmişti. Jeoloji bilimi yerin tarihini, farklı uzunlukta, beş büyük devreye ayırıyordu. Bunların en eskisi; Arkadevir (*archéenne*) idi; ilk karalar bu devirde meydana gelmişti; yüzlerce milyon yıla yayılmıştı. Bundan sonraki devirler dörde ayrılıyordu. Birinci Devir'de (*primaire*) toprak kalınlığı 30 kilometre kadardı. Oluşumu için 15 ya da 20 milyon sene gerekmişti. Bu devrin topraklarında fosiller vardı. İkinci Devir'de (*secondaire*) toprak kalınlığı altı kilometre kadardı ve dört milyon kadar senede oluşmuştu. Üçüncü Devir'de (*tertiaire*) toprak kalınlığı dört kilometreyi aşmıyordu ve iki ya da üç milyon senede gerçekleşmişti. Son devir olan Dördüncü Devir (*quaternaire*) ya da bugünkü devirde toprakların kalınlığı 200 metre idi ve bu tabakanın oluşumu için en az kabaca 100 ila 125 bin yıl arası bir süre geçmişti. Birinci Devir'de balıklar, İkinci Devir'de kurbağaya benzeyen hayvanlarla sürüngenler, Üçüncü Devir'de kuşlar ve memeli hayvanlar görülmüştü. İnsan Dördüncü Devir'de ortaya çıkmıştı. Bütün bu söylenenler "yaratılış efsanesi"ne meydan okuyordu. 20'li yılların hukuk alanındaki laik açılımı 30'lu yıllarda bilimi de şekillendiriyordu.

Kısaca, Afet Hanım'a göre, insan yaratılmamıştı, hayat "tamamen fizik ve şimik hadiselerin neticesi" idi. Hayatın belirmesi için gerekli şartları doğuran etmen güneşin sahip olduğu büyük radyoaktivitenin ultraviyole ışınları ile yerin de o uzak zamanlarda haiz olduğu radyoaktif gücüydü. Bu tür savlarla Osmanlı döneminde ortaya çıkmak olanaksızdı. Oysa Cumhuriyet'in laik ortamı Afet Hanım'a bunları söyletebiliyordu. Bu arada Afet Hanım'ın bilgileri son derece günceldi. Bu bilgilerin kaynağı 1930'da yayınlanmış olan René Gérin'in *Les hommes avant l'histoire* adlı eseriydi.[5]



Çağdaş tarihçiliğin oluşumunda öncü işlevi gören "İnsanlığın Evrimi" dizisinden çıkan Henri Berr'in *Tarihte Sentez* adlı kitabı. Yayın editörü Henri Berr Eugène Pittard'ı *Irklar ve Tarih* adlı kitabını yazmaya özendirmişti. *Irklar ve Tarih* adlı kitap da aynı dizide yer aldı.

Afet Hanım, insanın yeryüzünün Dördüncü Devri'nde görüldüğünü, Üçüncü Devir topraklarında da insan fosilleri bulunduğunu, fakat bunların mahiyetleri konusunda yeterince somut bilgi edinilemediğini söylüyor, Dördüncü Devir'den günümüze kadar geçen uzun beşer hayatını insanların, topraklar altında bulunmuş taş ve maden avadanlıklarına göre bir dizi devrelere ayrıldığını kaydediyordu. Eskiden beri bu devreleri birbiri ardınca Yontma Taş, Cilalı Taş ve Maden devrileri diye sayıyorlardı. Başka bir yönteme göre, insanın mevcut olduğu Dördüncü Devir, daha ayrıntılı olmak üzere a) Paleolitik (Eski Taş), b) Mezolitik (Orta Taş), c) Neolitik (Yeni yani Cilalı Taş) ve d) Madenler devresi olarak ayrıma tabi tutuluyordu.

Bu arada uzun bir dönemi içeren Dördüncü Devir'de denizlerin kıyıları ve nehirlerin yatakları, önemli ölçüde değişecekti. Bir de bu devirde, buzul mıntıkaları kimi kez genişleyerek, kimi kez daralarak, köklü dönüşümlere uğrayacaktı. Genellikle, dört buzul devri kabul ediliyordu; bu devirler uzun birer kış anlamına geliyordu; bunların aralarında uzun yaz dönemleri oluşmuştu.

Tüm bu bilgiler, Afet Hanım'ın uygarlığın beşiği arayışının aşamalarıydı. Bu süreçte ana fay hattını yazının icadı oluşturacaktı. Yazının bulunuşu uygarlığın evriminde köklü bir dönüşüme neden olacaktı. Bu nedenle geçmiş iki ana evreye ayrılacak, tarih devri ve tarihten önceki devir yani Fransızcasıyla "*préhistoire*" geniş bağlamda tarihin iki ana ekseni olacaktı. Tarih, uygarlığın yazılı belgeler bırakacak evresinin, tarihöncesi ise, yazıdan önce, sayısız yüzyıllar içerisinde insanlığın incelenmesiydi.

İşte bu noktada Afet Hanım, Batı ile olan sorununu gündeme getiriyordu: Yeryüzünün kimi yörelerinin halkı belki on bin yıl önce, yazıyı kullanmışlardı; yine öyle yöreler vardı ki oraların halkı bundan iki, üç bin yıl öncesine kadar tarihöncesini yaşıyordu. Ve örnek veriyordu: "Meselâ Garbî [Batı] Avrupa gibi..." Demek ki Avrupa, uygarlığın beşiği değildi. Yazı başka yörelerde bilinirken, Batı Avrupa bundan bihaberdi.

HENRI BERR VE İNSANLIK TARİHİ

Fransa'da Henri Berr'in öncülüğünde geliştirilmekte olan tarihsel sentez anlayışı Afet Hanım'ın tebliğinde de

1937 Kongresi, Atatürk ve davetliler.



hâkim konumdaydı. Tarih ve coğrafya dünü anlamak için elbirliği içersinde olmalıydı. Yeryüzünde insanların yayılması, yerleşmesi ve karışması sorununa eğilebilmek için, yeryüzünün geçmişteki şeklini bilmek gerekiyordu. Arkadevir'de, dünya tarihin ilk evresinde, karalar ve denizler şimdiki şekillerinde değildi: Ondan sonraki devirlerde yeryüzünde köklü dönüşümler, değişiklikler olmuştu. Yeryüzü şekilden şekle girmiş, ancak Dördüncü Devir'de dünya, aşağı yukarı bugünkü şekline benzer bir hal almıştı. Bununla birlikte birçok kıtada, manzara ve hayat şartları, bugüne oranla çok farklı idi: Bazı kıtalar bugünkünden çok güzel ve çok feyizli idi. Bazıları da tam tersi bir halde idi. Coğrafyacı Raoul Blanchard'ın *Asie Occidentale* adlı eserinden esinlenerek Orta Asya'nın bu evredeki coğrafyasını ayrıntılandıran Afet Hanım, özellikle Altay-Pamir yaylalarının doğusunda ve batısındaki iç denizlere dikkat çekiyordu. Altaylar'ın eteklerinden itibaren batıya doğru uzanan ve bugünkü Aral, Hazar ve Azak denizlerini içine aldıktan sonra bir boğazla Karadeniz ile birleşen "Türk (Turan) Denizi", kuzey sahilinde, büyük buzul mıntıkasıyla zaman zaman temas ediyor, güneyinde ise Kafkaslar'daki buz tepeleri bulunuyordu.

Kısaca, Orta Asya Yaylası, insanlara ve insanlığa beşik olmaya başladığı eski zamanlarda bütün dünyanın en yüksek, en feyizli ve en gür hayat verici koşullarını kazanmış eşsiz bir coğrafya idi. Çevreleyen buz mıntıkaları, yüksek ve buzlu dağları ve nihayet, iç denizler, bu coğrafyayı diğer coğrafyalardan farklı kılmıştı. Batı'da ise Akdeniz iki ufak iç deniz halindeydi. Ege Denizi, Avrupa'yı Anadolu'ya bağlayan bir kara parçası idi. İtalya, Sicilya Adası'yla birlikte, Afrika'ya bağlı idi. İspanya da Afrika'ya yapışıktı. Alp ve Pirene dağları buzullar altında idi. Hindistan, Ganj ve Sint nehirleri boyuncu uzayan bir dar denizle Asya'dan ayrı bir kara parçası idi.

Bütün bu bilgiler, Atatürk'ün 30'lu yılların ortalarından itibaren "Mu" kıtası ile yakından ilgilenmesine vesile olacaktı. Bu bağlamda Afet Hanım'ın tebliği ayrı bir önem taşıyordu. Konuşmanın bundan sonraki adımı insanlığın ve insanların beşiği sorunsalıydı. Burada bir ayrıma gitmek gerekiyordu. İnsanlığın beşiği uygarlığın doğduğu yer anlamına geliyordu. İnsanların beşiği bu bağlamda insanlığın beşiğinden farklı idi. İnsanların beşiği konusunda iki ayrı tez vardı. Bunlar "*monogénisme*" ve "*polygénisme*" idi. Bunlardan ikincisi dünyanın hayat yaratıcı şartlarına sahip olan her kıtasında, aşağı yukarı, birbirine yakın zamanlarda ve birbirine benzer insan varlıklarının ortaya çıktığını ileri sürüyordu. İlki ise tek bir coğrafyadan dünyaya yayıldığı görüşüne odaklanıyordu. Afet Hanım'a göre, insanların tek bir beşikten çıktıklarını savunmak anlamsızdı. Tüm diğer canlılar gibi insan türü de değişik coğrafyalarda görülebilmişti. Ama uygarlığın doğuş yeri anlamına gelecek olan insanlığın beşiği irdelenecek olursa bu yer Orta Asya idi. İşte bu noktada Afet Hanım, kongredeki dinleyicilerden ilk alkışını alıyordu.

Aslında insan nesli de evrim geçirmişti. Yeryüzünde başka başka tipte insan tipleri oluşmuş ve yayılmıştı. Paleolitik devrenin, daha ilk aşamalarından itibaren, hemen bütün dünyanın karalarında, özellikle eski dünya kıtalarında, insana yakın, fakat bütün vasıfları ile insan denilemeyecek birtakım canlılar yaşamıştı. Mesela Avrupa'da "Neandertal" adamı denilen "kaba yapılı mahlûklar" hâkim konumdaydı. Paleolitik devrenin son safhasında da yeryüzünde değişik tipte insanlar görülecekti. Afrika'da, Asya'nın güney çıkıntılarında ve Avrupa'da geniş bir surette yayılan insan tipi, birbirinden az ya da çok farklı olmakla birlikte, geniş bir tanımla "dolikosefal" idi. Bu sayısız "dolikosefal" kütlelerin, Afrika'yı güney ve batı sahillerine kadar dolaştıkları ve Avrupa'nın yaşanabilir bütün yörelerini işgal ettikleri görülüyordu. Avrupa'ya, paleolitik ve mezolitik

devreye ait basit taş sanatını götüren, bu dolikosefaller idi. Dünyanın dört bir yanına yayılan bu dolikosefal insanlar, yalnız topografya özellikleri nedeniyle Orta Asya yaylasına girememişlerdi. Orta Asya'da ise başka bir ırk oluşmuş ve kültür alanında diğer insanlardan önce neolitik devir uygarlığına, maden devrine geçmişlerdi. Ayrıca tarımı öğrenmiş, hayvanları ehlileştirmişlerdi. Bu Orta Asya tipi, "brakisefal" diye adlandırdığımız insan tipiydi.

Böylece insanlık iki bariz ırkla yola çıkmıştı: Brakisefaller ve dolikosefaller. Bunlar doğal olarak ileriki evrelerde kimi yörelerde karışmışlardı. Mezolitik ve özellikle neolitik zamanlarda iki esas ırk, yani dolikosefal ve brakisefal insanlar, Çin'de, Hindistan'da, Çin Hindi'nde, Ön Asya'da, Mısır'da ve bilhassa Avrupa'da karışmaya başlamışlardı. 1896'da Fransa'da toplanan, neolitik devre ait 668 kafatasından % 58'i dolikosefal, % 21'i brakisefal, % 21'i de mezosefal çıkmıştı. İtalya ve İspanya'da oranlar benzerdi. İngiltere'de Tunç Devri'ne kadar dolikosefal insanlar sakin iken, adaların brakisefaller tarafından istila edilmiş olduğu biliniyordu. İsviçre ırkların tam olarak birbirine karıştığı ve kaynaştığı ülke idi. Almanya'da neolitik devir insanları, çoğunlukla ve kuzeye doğru gidildikçe çoğalarak dolikosefal tipteydiler.

Böylece Avrupa'da paleolitik devirde dolikosefal ırk hâkim iken, daha sonra brakisefal ırkın istilasına uğruyordu. Afet Hanım, Batılı yazarlara ve özellikle Renè Gèrin ve Eugène Pittard'a dayanarak Avrupa'ya uygarlığı brakisefallerin getirdiğini kaydediyordu. Alp Adamı (Homo-Alpinus) adı verilen bu brakisefallerin menşei ise Asya'ydı; Orta Asya'ydı. Ve Afet Hanım'ın sonradan doktora hocası olacak olan Pittard'a göre, bu neolitik brakisefaller Asya'dan gelmişlerse, bunların sarı bir ırka mensup olmaları düşünülemezdi.

Bu nokta ayrı bir önem taşıyordu. Zira Orta Asya'dan göç eden brakisefallerin Türkler oldukları iddia edilecek ve Türklerin de o sırada Avrupa'da kimi çevrelerde iddia edildiği gibi sarı ırktan oldukları savı çürütülecekti.

Afet Hanım'ın tezleri büyük ölçüde Eugène Pittard'ın *Les races et l'histoire* adlı kitabına dayanıyordu. Bu arada zaman zaman Renè Gèrin'in *Les hommes avant l'histoire* da gündeme geliyordu. Burada önemli olan Orta Asya'nın otokton halkı kimlerdi? Bunun yanıtını Afet Hanım şu şekilde veriyordu:

"Şimdi arkadaşlarım, bizi, Türkleri çok alakadar eden, suali soracağım!.. Orta Asya'nın otokton halkı kimdir?... Bu sorguya cevap vermeye çalışan küçük tetkikime, cevabı mâlum bir sorgu ile başlıyacağım. Türkün ana yurdu neresidir?

Bu sorgunun, hep beraber kısa ve kat'i cevabını verelim! Türkün ana yurdu Orta Asya yaylasıdır!... Bu yurdun bel kemiği Altaylar-Pamir mıntıkasıdır. Türkler bu beşikte en az milattan 9000 yıl evvel, kültür sahibi bir ırk olmuş bulunuyordu.

... Orta Asya'dan ve orada yetişen, çoğalan ve başlı başına bir kültür yaratan insan kütlesinden bahsederken, tek bir ırk düşünüyorum ve onun adına Türk diyorum...

Orta Asya yaylalarının, otokton ahalisi, tek bir ırk manzumesi halinde teşekkül etmiştir; çünkü başka kandan ve tipten hiçbir nevi halkın gelip karışmasına, yurtları hududundaki, tabii manialar yüzünden on binlerce yıl imkan olamamıştır.

Bu Orta Asya ırkının umumî olarak, açık vasfı brakisefal olmasıdır; cismanî teşekkülü, her türlü uydurma efsanelere rağmen, mütenasiptir; teninin de sarı renkle münasebeti yoktur; esas ve umumî olarak beyaz tenlidir...

Orta Asya'da yaşamış ve oradan çıkıp dünyaya yayılmış Türk zümrelerine umumî bir unvan olarak Turanî veya Ural-Altay kavimleri demek de, tamamiyle yanlıştır; bu tabirler, yabancıların, eski cehilleri veya taassupları eseri olarak, sonradan uydurulmadır...

Avrupalıları Âri ve Türkleri Mongol ırkından sarı tenli saymak nazariyesine gelince, bunun kadar ilmin istihfaf edeceği [hafiften alacağı bir manasızlık olamaz."

Bu uzun konuşmasının sonunda Afet Hanım, Avrupa'da bilim çevrelerinde Altay-Pamir yaylalarından yola çıkan Hint-Avrupa [Indo-Öropeen] ve [Hint-Cermen] Indo-German adı verilen insan kümelerinin, dünyaya ya-



Atatürk, Tarih Kongresi nedeniyle açılan sergiyi izlerken.

yılan ve uygar insan kütlelerinin ön anası Türk ırkı olduğunu vurguluyor ve Türk ırkının anayurdunda, yüksek kültür mertebesine varırken, Avrupa halkı "vahşi ve tamamen cahil bir hayat" yaşadığını ileri sürüyordu.

Afet Hanım, konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu:

Kafasını ve vicdanını, en son terakki şuleleriyle güneşlendirmeye karar vermiş olan, bugünün Türk çocukları, biliyor ve bildirecektir ki, onlar, 400 çadırlı bir aşiretten değil, on binlerce yıllık, Arî, medenî, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir. (Sürekli alkışlar)

bu bilgilerin genişletilmiş şekli o sıralarda orta ve liseler için hazırlanmış ders kitaplarında yer alıyordu. Türk Tarih Tezi antropolojiyi yanına alarak Avrupa'ya, Avrupa tarihçiliğine meydan okuyordu. Aslında Afet Hanım Eugène Pittard'ın görüşlerini ulusal bir kimliğe büründürerek ifade ediyordu. Eugène Pittard'ın bilim-

Tarih ve Dil kongrelerinde Atatürk protokoler bir katılımın ötesinde günlerce bilfiil oturumlarda hazır bulunmuştu. 1937 Tarih Kongresi'nde tebliğ sunan ünlü felsefeci Prof. Dr. Ernst von Aster "Felsefe Tarihinde Türkler" başlıklı konuşmasına başlarken "Sayın Cumhurreisi, Bayanlar, Baylar" diye hitap ediyordu. Dünyada altı gün süren bir bilimsel kongreyi baştan sona izleyen tek devlet başkanı belki de Atatürk'tü.



Tarih Kongresi katılımcılarının Alacahöyük ören yeri ziyaretleri.

"Artık bizi, tetkike sevk eden sorgunun cevabını verelim!

Orta Asya'nın otokton halkı Türktür. (Alkışlar)

Binaenaleyh, orada, büyük Türk ailesinden başka ve ondan ayrı 'İndo-Öropeen' namı altında bir ırk yaratmaya kalkışmak, tabiata isyan olur. Makul ve insani olan, tabiatın, Orta Asya yaylalarında yarattığı ırkı tanımak ve onun adına hürmet etmektir. (Alkışlar)

Bir de, şunu iyi bilmek lâzımdır ki, kadim Etiler'imiz, atalarımız, bugünkü yurdumuzun ilk ve otokton sakini ve sahibi olmuşlardır. Burasını, binlerce yıl evvel ana yurdun yerine, öz yurt yapmışlardır. Türklüğün merkezini Altaylar'dan Anadolu-Trakya'ya getirmişlerdir. Türk cumhuriyetinin sarsılmaz temelleri bu öz yurdun çökmez kayalarındadır. (Alkışlar)."

Afet Hanım'ın konuşması özünde Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin çalışmalarını özetliyordu. Nitekim tüm

sel temkinliliği Afet Hanım'da kesin ifadelere dönüşüyordu.

İKİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ

Atatürk'ün topladığı beş kongreden biri diğerlerinden farklı bir konumdaydı. 20-25 Eylül 1937'de İstanbul'da toplanan İkinci Türk Tarih Kongresi uluslararası düzeyde geniş bir katılımcı kesimin yer aldığı ve uluslararası yankıları olan bir kongreydi. Öte yandan içerik açısından da ilkine oranla çok daha kapsayıcı bir nitelikteydi. Tarih bu kongrede çok geniş bir bağlamda ele alınıyordu. Türkiye'nin her alanından seçkin bilim insanları kongrede görev almışlardı. Beklenecegi gibi antropoloji ve arkeoloji kongrenin ana eksenini oluşturuyordu.

Kongre'nin fahri başkanı ünlü antropolog Eugène Pittard'dı. Aslında "fahri" gözükse bile kongre tutanaklarından Eugène Pittard'ın bu kongreye damgasını vuran kişi olduğu görülecekti. Asbaşkanlar ise Hasan Cemil Çambel, Halil Edhem Eldem ve Afet Hanım'dı. Hasan Cemil Çambel, 1935'te Yusuf Akçura'nın ölümü üzerine Türk Tarih Kurumu başkanlığına getirilmiş, Berlin'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü onur üyeliğine seçilmiş bir bilim insanıydı. Halil Ed-

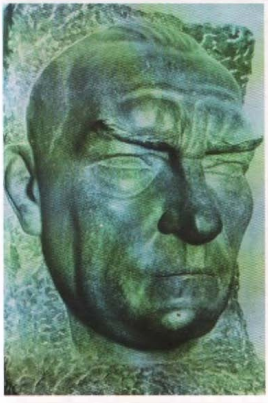
hem Eldem Asar-ı Atika Müzesi'nin başında bulunmuş bir arkeologdu. Afet Hanım ise o günlerdeki ilgi alanı göz önünde bulundurulduğunda bir antropologdu.

Her beş kongrede olduğu gibi bu kongrede de Atatürk protokoler bir katılımın ötesinde bilfiil oturumları izlemişti. 1937 Tarih Kongresi'nde tebliğ sunan ünlü felsefeci Prof. Dr. Ernst von Aster "Felsefe Tarihinde Türkler" başlıklı konuşmasına başlarken "Sayın Cumhurreisi, Bayanlar, Baylar" diye hitap ediyordu. Dünyada altı gün süren bir bilimsel kongreyi baştan sona izleyen tek devlet başkanı belki de Atatürk'tü.

20 Eylül 1937 Pazartesi günü açılışı yapılan kongrenin ilk oturumunun ilk kısmı protokoler nitelikteydi. Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel'in konuşmasını kongre reisi, fahri reis ve reis vekilleriyle kâtiplerinin seçimi izledi. Fahri reisliğe yukarıda belirttiğimiz gibi Eugène Pittard getirilmişti. Ardından yine protokoler nitelikte üç kişi söz aldı. Bunlar Türk Dil Kurumu adına Genel Sekreter Necmi Dilmen, "Tarih Fakülteleri" adına Muzaffer Göker ve konuk yabancı profesörler adına Eugène Pittard idi. İlk günkü oturumun ikinci kısmında iki ana tebliğ sunuldu. Bunlar Afet Hanım'ın Türk Tarih Kurumu'nun arkeolojik faaliyetleri hakkındaki tebliği ile Genel Sekreter Muzaffer Göker'in Kurum'un diğer ilmi faaliyetleri hakkındaki raporuydu. Bu açış konuşmalarından da anlaşılabileceği gibi Türk Tarih Kurumu'nun o tarihlere kadar da ana uğraşı arkeoloji idi.

Kongrenin ikinci ve üçüncü günleri 21-22 Eylül oturumları da "umumi toplantı" niteliğindeydi. Bu iki gün izleyiciler salt arkeoloji ve antropoloji tebliğleri dinlediler. Bunlar arasında en uzunu, daha doğrusu yayınlanmış şekliyle en uzunu, Eugène Pittard'ın " Neolitik devrinde Önasya ile Avrupa arasındaki münasebetler" başlıklı tebliğiydi.

Kongrenin dördüncü ve beşinci günü seksiyonlar devreye girdi. Bu seksiyonlarda da arkeoloji ve antropoloji ağırlığını korudu. Diğer seksiyonlarda ileri tarihler gündeme gelmişse de bunlar da genellikle İslam öncesi nitelikteydi. Çoğu kez disiplinlerarası alanlar irdelendi. Şevket Aziz Kansu birden fazla tebliğle her iki cenahta da yer aldı. Salı günü "Ankara ve civarının prehistoryasında yeni buluşlar"ı, Cuma günü ise "Selçuk Türkleri hakkında antropolojik bir tetkik"i sundu. Kongrede dil sorunu da gündeme geldi. Özellikle Necmi Dilmen'in "Türk tarih tezinde Güneş-Dil Teorisi'nin yeri ve değeri"



ile Hasan Reşit Tankut'un "Dil ve ırk münasebetleri hakkında" tebliğleri dil ve tarih sorunlarının ne denli iç içe bütünsellik arz ettiğini gösteriyordu.

Kongrede çoğu kez arkeoloji ve antropoloji tebliğleri örtüştü. Arkeolojik bulguların birçoğu antropolojik kanıt olarak kullanılıyordu. Tebliğler sırasında en yoğun kullanılan sözcük "ırk" idi. Antropoloji içerikli tebliğlerin hepsinde ırk sözcüğü temel kavramdı. Başlığında ırk sözcüğü yer alan tebliğler şunlardı: Hasan Reşit Tankut, "Dil ve ırk münasebetleri hakkında", Nurettin Onur, "Kan grupları bakımından Türk ırkının menşei hakkında bir etüd", Sadi Irmak, "Türk ırkının biyolojisine dair araştırmalar" ve H. V. Vallois, "Önasya ırk tarihi". Sadri Maksudi Arsal, "Beşeriyet tarihinde devlet ve hukuk mefhumu ve müesseselerinin inkişafında Türk ırkının rolü".

EUGÈNE PITTARD VE NEOLİTİK KÜLTÜR

Eugène Pittard'ın 1937 Kongresi'ndeki tebliği Afet Hanım'ın 1932'deki tebliğinin daha akademik bir tabana oturtulmuş şekliydi.[6] Eugène Pittard, bir anlamda 1924'te yayınladığı *Irklar ve Tarih* adlı kitabındaki tezlerini Türkiye'de o günden beri yapılmakta olan arkeolojik ve antropolojik verilerle pekiştirilmiş şekliyle sunuyordu. Bu nedenle Afet Hanım'ın 1932 tebliği ile Eugène Pittard'ın 1937 tebliği geniş ölçüde örtüşüyordu. Her



La Turquie Kemaliste'in kongre için hazırladığı özel sayı.

ikisi de *Irklar ve Tarih* kitabından damıtılmıştı. Ancak Eugène Pittard'ın üslubu daha "akademik"ti.

Eugène Pittard, uzun yıllar yaptığı araştırmalarda Anadolu'da neolitik kültürün oluştuğunu, bunun Orta Asya kavimler göçüyle bağlantılı olduğunu belirtmişti. Ama göç edenlere Türk vasfını vermekte acele etmemişti. Bu bağlantıyı kuran Atatürk ve çevresindeki tarihçi / antropolog kesimdi. Eugène Pittard, 1937 Türk Tarih Kongresi'nin açılışında temkini elden bırakmıyorsa da Türk Tarih Tezi ile örtüşen bir konuşma yapmayı da uygun görecekti. Türklerin geçmişte Eti adını taşıdıklarını, birkaç bin yıl sonra da Selçuk, Osmanlı ve Türk ismiyle anıldıklarını söylüyordu:

"Dokuz yıl önceye kadar meçhulümüz olduğu halde, bugün bu yurdun birçok noktalarında meydana çıkan yontulmuş taş medeniyetini neolitik medeniyet ve ondan sonra da bakır ve tunç medeniyetleri istihlaf etmektedir (yerine geçmektedir). İşte

bundan sonradır ki Proto-Etiler gibi kavimler tarihe giriyorlar. Lâkin bu Proto-Etiler de kimlerdir? Hiç şüphesiz, aynı yerlerde, bunlardan önceki medeniyetleri kurmuş olan insanların ahfadı; böylece nesilden nesle rücu ederek bizi bizzarure tâ paleolitiğe kadar, çok güç şartlar içerisinde hayatı idameye muvaffak olan insanlara kadar, ileten bir silsile tespit edebiliyoruz.



Alpullu tümülüsü kazısı.

... (M)edeniyetlerinin menşeini ve teselsülünü [birbirini izlemelerini], Anadolu yaylasını kaplayan tepelerden öğrendiğimiz insanların ecdadını efsanevi bir maziye irca eden prehistorya keşifleri vuku bulmaktadır. O tepeler, bu menşeleri ve teselsülü durmadan bize öğretecekler ve bu suretle bilgi ve düşünce ufuklarımızı genişleteceklerdir.

Bu muhtelif medeniyetlerle, neolitik çağda, büyük küçük sitelerde toplanmış insanlar, muhtelif diller konuşmuş, muhtelif kanunlara tabi bulunmuşlardır. Ve yine bunlar, birçokları daima meçhulümüz kalacakolan muhtelif adlar taşımışlardır. Fakat bazen mukadderatlarını birleştirdikleri gibi, bazen de birbirlerine karşı amansız düşman kesilmiş olan bunlar, hemen daima ve hemen her yerde hep aynı insanlardır. Klâsik tarih bunlardan bazılarını tanır, lâkin hepsi de birbirinden tenasül eder [doğar]. Bunun başka türlü olmasına imkân yoktur.

Bugünkü Türkler, vaktiyle, kavimlere birer ad veren tarihin doğuşunda, Eti adını taşıdıkları gibi, birkaç bin yıl sonra da Selçuk, Osmanlı ve nihayet Türk ismiyle anılmışlardır."

Konuşmasında Eugène Pittard Anadolu ile yetinmiyor, daha da geniş bir alanı kapsıyordu. Göç yollarından yola çıkarak Türk tarihinin Avrupa'nın tarihi olduğunu ileri sürüyor, "Türk tarihi heyeti mecmuası bakımından bizim de tarihimizdir" diyordu. Eugène Pittard'ın coğrafyası Avrasya'ydı. Avrasya sözcüğü kongrenin Türkçe yayınlanan tutanaklarında Ön Asya olarak çevrilmişti. Oysa konuşmasının Fransızca aslında terim "Eurasie" olarak yer alıyordu. Eurasie'nin Türkçesi Avrupa ve Asya kıtalarının birlikteliğini ifade eden Avrasya'ydı.[7] Pittard'a göre Avrupa ve Orta ve Batı Asya'nın tarihi bir bütündü. En azından antropolojik açıdan bu böyleydi. Anadolu toprakları bu bağlamda ayrı bir önem taşıyordu. Orta ve Batı Asya ile Avrupa'nın uygarlık tarihi Anadolu toprakları üzerinden bütünlük arz ediyordu.

Yukarıdaki sözler Eugène Pittard'ın kongreyi açış konuşmasında yer alıyordu. Tezlerinin derinliğini ise kongrede sunduğu tebliğde gündeme getirdi.

Türk Tarih Tezi'nin omurgasını oluşturan görüşleri Eugène Pittard Anadolu'ya geldiği 1911'den beri kademe kademe geliştirmişti. Bu görüşlerin en olgunlaşmış şekli 1937 Kongresi'nde sunulmuş yirmi sayfalık tebliğ idi. "Neolitik devirde Küçük Asya ile Avrupa arasında antropolojik münasebetler" başlığını taşıyan bu tebliğ,[8] kongredeki birçok tebliğle de uyum içerisindeydi. Eugène Pittard'ın görüşleri artık geniş bir çevre tarafından benimsenmiş ve savunulur olmuştu.

Eugène Pittard, Avrasya tezini kanıtlamak için R.R. Shcmidt'in, Almanya'da, Augsburg'un kuzeybatısında gün ışığına çıkardığı iki paleolitik mağaradan yola çıkıyordu. R. R. Schmidt 1908 yılında Geniş Ofnet (Large Ofnet) diye bilinen mağarada, mezolitik devre ait mezarlarda "öropeoid"lere ait bir dizi insan kafatası bulmuştu. İnsanlığın, hiç değilse Avrasya insanlığının primitif tarihi açısından bu bulgular bir devrim niteliğindeydi. Mezarlar, bir yandan üst paleolitik ve diğer yandan Cilalı Taş Devri'ne dayanan arkeolojik bir çerçeve içinde, brakisefal insanlara ait bir kafa grubunu ortaya çıkarmıştı. Bulgu tek bir kafa değildi, birçok kafadan oluşuyordu. O güne kadar Avrupa'da birkaç brakisefal öğeye rastlanmışsa da bu tür bir toplu öbek bulunmamıştı.

Bu brakisefaller kimlerdi? Bu mezarların içinde ne arıyorlardı? Orta ve Batı Avrupa'ca o zamana kadar tanınmamış bir morfoloji gösteren bu adamlar nereden gelmişlerdi? Buların vatanı neresi idi? Bu adamların kendileriyle beraber aynı zamanda gömülmüş olan – ve morfoloji bakımından başka bir tipten olan – diğer insanlara karşı etkin bir rol oynadıkları şüphe götürmezdi. Acaba bu rol ne idi?

Eugène Pittard 1924 yılında yazdığı *Irklar ve Tarih* adlı eserinde Ofnet'te ortaya çıkarılan bu brakisefallerden söz ederken, o mezarlara gömülmüş insanların yüzde kırkını oluşturan brakisefalleri Asya'dan akın etmiş beşer yığınlarının öncüleri olarak değerlendirmişti. Bu insanlar toplumsal devrimlerin en büyüğünü Avrupa'ya getirmişlerdi; bu itibariyle dünya tarihi açısından önemi büyük

olan bir ırkın özünü oluşturuyordu. Bu ırka antropoloji dilinde Homo Alpinus deniyordu.

Bu istilacı kavimler gelmeseydi, Avrupa kıtası, yalnız iklimi ve faunası itibariyle zamanla dönüşüme uğrayan, ancak insan dokusu açısından değişmeyen aynı genel simayı, paleolitikten önceki devirlere özgü yapısını koruyarak sürgit devam edecekti. Eğer Çin Seddi gibi yüksek bir duvar Avrupa'yı dünyanın diğer bölgelerinden ayırsaydı, Avrupalılar hâlâ avcılıkla geçinen bir kabile hayatı yaşıyor olacaklardı. Avrupalı gezgin kâşiflerin Avustralya'yı, Malezya'yı ve Amerika'nın bazı topraklarını keşfettikleri zaman karşılaştıkları manzara ne ise bu Avrupa için de söz konusu olacaktı.

Eugène Pittard'a göre, mezolitik devrin sonlarına doğru Avrupa öteye beriye dağılmış insan birikintilerinden oluşuyordu. Bunlar mağaralarda ve korunaklı yerlerde, derme çatma kulübelerde oturuyor, avcılıkla ve özellikle geyik avcılığıyla, deniz kıyısında oturanlar kıyılara özgü kabuklu hayvan avıyla uğraşıyorlardı. Bu insanlar tarımı bilmiyorlardı; avcılıkla ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Ancak, Avrupa'nın çevresi aşılmaz surlarla örülü değildi. Bu evrede Asya sürekli değişime uğruyor; yeni yaşam tarzları her yöne yayılma olanağı buluyordu. Eğer Asya'da gündelik yaşam derin dönüşümlere uğramamış olsaydı, Avrupa'nın söz konusu ilkelliği sürgit devam edecekti. Ancak, birtakım insanlar, ilk önce ufak gruplar, daha sonra kesif göçmen kafileleri şeklinde Avrupa'ya gelmeleriyle uygarlık Avrupa'ya da yayılmıştı.

Eugène Pittard'ın Avrasyacı tezleri Avrupa'nın özellikle Cihan Harbi ertesi geçirdiği çöküntüyle yakından ilgiliydi. O güne kadar antropoloji Avrupa dışı insan topluluklarının ilkelliklerini Darwinist bir açıdan açıklıyordu. Antropolojinin doğuş nedeni özünde sömürgecilikle bağlantılıydı. Avrupa dışı ilkel insan topluluklarını inceliyorlardı. Oysa Eugène Pittard, tezleriyle antropolojinin içini dışına çeviriyor, özünde ırkçı tezlere karşı bir tez geliştiriyordu. Bunu yaparken de tezini antropolojik "bilimsel" bulgulara dayandırıyordu. Öte yandan Eugène Pittard'ın tezleri Almanya'da geliştirilen "Arî Irk" safsatasını da sorguluyordu. Irkların saflığı değil, karışımı uygarlığı yükseltiyordu.

İKİ YAPRAKLI BİR DEFTER

Eugène Pittard, "Mezolitik devir sonundaki Avrasya âlemini iki yapraklı bir defter halinde göz önüne getirebiliriz" diyordu. Bu defterin Avrupa yaprağı üzerinde göçebeler ve özellikle avcılar vardı; bunlar ne hayvan beslemeyi biliyor, ne de çiftçilikten anlıyorlardı. Paleolitik uygarlıkları idrak etmiş bütün insanlar gibi ufak gruplar halinde yaşıyorlardı. Avrupa'nın bu mezolitik halkının yoğun bir tarzda bir arada bulunmaları söz konusu değildi; iktisadi yaşam koşulları buna engeldi. O günlerde avcılıkla yaşayan ve bu nedenle her gün yer değiştirmek zorunda kalan insan toplulukları da bu prehistorik yaşam tarzının birer yansımasıydı.

Defterin öbür yaprağı bambaşka bir manzara arz ediyordu. Bu coğrafyada yoğun ve toplu olarak görülen insanlar, toprağı ekiyorlar, hayvanları ehlileştirip meralara götürüyorlardı. Yabani bitkiler arasından yenilebilecek, yemiş veren ve buğday, arpa, darı gibi ilânihaye üretilebilen olanları ayırmış; domuzu, öküzü, keçiyi, koyunu ve özellikle atı ehlileştirmişlerdi. Kıtlık tehlikesine karşı tahıl ambarları oluşturarak önlem almış,



Afet Hanım'ın çay ziyafetine davetli kongre katılımcıları.

böylece sürekli çoğalmışlardı. Zamanla cemaat oluşturuyor, bugünkü yaşam tarzını inşa sürecine giriyorlardı.

Birbirinden bu derece ayrı olan bu iki beşer grubu, biri diğerinden habersiz bir biçimde ne kadar zaman yaşamışlardı? Bu henüz bilinmiyordu. Sonraları bu iki grup nasıl tanışmışlardı? Şüphesiz önce Asyalılar Batı'ya geçmiş, uygarlığı getirmişlerdi.

Atatürk, İnönü ile birlikte kongreyi izlerken.



Bu uzak tarihi, hiç olmazsa yeni uygarlık şeklinin Avrupa'ya girdiği zamana en yakın olan devrin tarihini yazabilmek için ne yapmalıydı? Eugène Pittard, bunun için iki şeyin gereğine inanıyordu. İlki, ehlileşmiş hayvanların ve ekilmiş tahılın kaynağını bulmak; diğeri bu olağanüstü dönüşümün amili olan beşer ırkını ortaya çıkarmaktı.

İşte bu aşamada Anadolu devreye giriyordu. Bundan dört bin yıl ve belki iki ya da üç bin yıl önce, yani ilk neolitiklerin Avrupa'ya geldikleri farz edilebilen tarihten pek uzak olmayan bir devirde, Etiler'in çoban ve çiftçi hayatı incelenirse burada bir dizi ipucu yakalanabilirdi. Anadolu'da Atatürk'ün girişimiyle başlatılan arkeolojik çalışmalar buna ışık tutuyordu. Anadolu'da neolitiklerin bakayası bulunmaya başlanmıştı. Von der Osten, Alişar kazısında bu bulgulara ulaşmıştı. Bu neolitiklerin de selefleri bulunmalıydı. Adıyaman dolaylarında küçük bir vadide meydana çıkarılan '*aurignacien*' karakterinde çakmak taşından mamul alet ve edevattan Anadolu'nun da paleolitik devirde meskûn bir coğrafya olduğu sonucu çıkıyordu. Bu toprakların paleolitik yaşamı hakkında bilgiler çok sınırlı ise de, yakında bu alanda da önemli gelişmeler izlenecekti. Von den Osten, Adıyaman harabelerinin bulunduğu 1928 yılında bizzat bir dizi çakmak taşı toplamış ve bunları Şikago Doğu Enstitüsü'ne göndermişti.1934 yılında da Londra'da toplanan Uluslararası Prehistorik ve Protohistorik Bilimler Kongresi'nde bu bilgileri uluslararası camia ile paylaşmıştı.1931 yılında Kurt Bittel, Ankara Gaz Fabrikası'nın batısındaki bir taş ocağında çakmak taşından yapılma birtakım alet ve edevat bulmuştu. Bilimin bulguları sayesinde yakın bir gelecekte Eti devrinden önceki zamanlarda Anadolu'da yaşamış olan en eski uygarlıkların dökümü gerçekleşmiş olacaktı.

Böylece Anadolu'nun neolitik devirlerde ya da kesin olarak bundan önceki çağlarda yaşamış uygarlıklar ve en azından paleolitiğin en eski uygarlık evrelerine ulaşıldığı ortaya çıkıyordu. Öteden beri hep aynı topraklarda yaşamış olan insan öbekleri Anadolulların cetleri, saptanması güç bir tarihte ve belki de mezolitik devrin sonlarında, kendi oturduklarını yerlerde ya da buralara en yakın yörelerde tahılı keşfetmişler ve hayvanları ehlileştirmişlerdi. Şüphesiz bu insanlar tahılı ve ehlileştirilmiş hayvanları Batı'ya götürmeden önce uzun süre bunlardan bizzat kendileri yararlanmışlardı. Bu bulgular zamanla Avrupa'ya ulaşmıştı.

Peki, bu insanlar kimdi? Bunlar hangi ırka mensuptu? Bu soru iki şekilde yanıtlanabilirdi. İlki, prehistorya ve ilerleyen tarihlere ait iskeletleri; diğeri bugün aynı yörelerde oturan insanları inceleyerek. Geçmişin iskeletleriyle bugünün canlıları arasında yaratılış bakımından bir benzerlik var mıydı? Çözüm burada yatıyordu. O gün için Anadolu'da prehistorik devre ait iskeletler henüz antropologların eline geçmemişse de bazı Eti iskeletleri mevcuttu. Bu iskeletler Şevket Aziz Kansu tarafından incelenmişti. İskeletlerin morfoloji açısından ortak bir paydaları vardı. O da bunların brakisefal insanlara ait olduğuydu. Bu kafatası biçimi üzerine neden ısrarla durduğunu açıklamak için Eugène Pittard şu soruyu soruyordu: Bugün Anadolu'da ve ona civar coğrafyalardan başlayarak Hazar Denizi'nin doğusuna ve Orta Asya'ya yaklaşan alanlarda sakin insanların morfolojik açıdan ortak vasıfları neydi?

Yanıt bu geniş topraklarda yaşayan insanların çoğunluğunun brakisefal biçiminde kafatasına sahip oluşlarıydı. Etiler'in kafatası itibariyle bunlara benzemesi bir rastlantı değildi. Dellenbach tarafından 1937 Tarih Kongresi'ne sunulan harita bunu kolaylıkla gösteriyordu. Bu keyfiyet, muhitin antropolojik ananesi gereğiydi. Anadolu'nun 1930'lu yıllardaki brakisefal insanlarını, Asya'nın bu kıtasının yerlileri, yani cedlerinin işgal etmiş oldukları aynı geniş sahada oturmakta olan insanlar olarak farz ve tasavvur etmek mümkündü. Bu kavimler artık başka başka isimler taşımaktaydılar: Türkistan'da adları Türkmen'di; İran'da Pers'ti; Anadolu'da Türk'tü. Bunların ırk açısından aynı menşeden çıktıkları, hepsinin aynı esasa mensup olduğu pek güzel tasavvur olunabilirdi. Geçmişte Orta ve Batı Asya'nın bir kısmında – Eugène Pittard "daha ileriye gitmek istemediğimiz için bu hudut içinde kalıyoruz" diyordu – ırk bakımından türdeş bir insan grubu yaşamıştı; bunların morfolojik diğer

vasıflarının yanı sıra belirgin bir vasıfları daha vardı; o da brakisefal olmaları idi.

İşte bu insanların bir kısmı ilk önce neolitik çağı takip eden devirde, daha sonra protohistorik devirde, Proto-Etiler'in cetleri olmuşlardı. Bulgularda ortaya çıktığı kadarıyla bu Proto-Etiler daha o zamanlar büyük bir uygarlığa sahip bulunuyorlardı. Bunlar yalnız, tahılı keşfedip ekmemişler, hayvanları ehlileştirip yetiştirmekle kalmamışlar; altın, gümüş, bakır gibi madenleri de yaşamlarının bir parçası yapmışlardı. Dünya tarihi açısından son derece önemli olan bir bulgu da demirdi. Demiri de bu insanlar bulmuştu.

Etiler'in cetleri olan, Anadolu'nun bu eski brakisefalleri, neden sonuç ilişkisi sonucu, Türklerin de cetleri telakki olunabilirdi. Tarihin seyri ilerledikçe, Anadolu'nun bu brakisefalleri, değişik isimler almıştı; bunlar zaman zaman farklı diller konuşmuşlardı. Dört bin yıl önceki zamana ait Eti tabletlerinde büyük küçük birtakım kralların adlarına, devlet adlarına rastlanıyordu. O zaman Anadolu kıtasının sakinleri dağınık halde birtakım "millet"lerden oluşuyordu. Fakat bu milletleri ortaya koyan aynı ırkın insanları olmaları büyük bir olasılıktı. Bazı devirlerde bu milletler birbirinden ayrılmış gözüküyordu; bunlar ayrı ırka mensup insanlarmış gibi görülüyordu. Kimi zaman ise bunlar güçlü bir hükümdarın taç ve tahtı etrafında toplanıyorlardı. O zaman da aynı milletten oldukları varsayılıyordu. Eugène Pittard'a göre neolitiklerle 1930'lar arasında, en son tahlile göre, Selçuklular ve Osmanlılar vardı; bugün bunların adı Türk'tü.

SONUÇ: ANTROPOLOJİK IRK KAVRAMI

Eugène Pittard'ın "ırk" kavramı yukarıdaki satırlardan da anlaşılabileceği gibi "etnik" değildi; "antropolojik" bir içeriğe sahipti. Anadolu'da yaşayan tüm insanlar, -Kürt olsun, Ermeni olsun, Rum olsun- aynı ırkın mensuplarıydı. Bu insanlar farklı din ve dile mensup olabilirlerdi. Ama ırkları aynıydı. Göçler sonucu Anadolu'ya yerleşmişlerdi. Ortak vasıfları brakisefal olmalarıydı. Tıpkı 1924'te oluşturulan anayasal vatandaşlık anlayışı gibi Eugène Pittard bunların hepsine Türk diyordu. Atatürk öncülüğünde Türk Tarih Tezi, hiç olmazsa kuramsal düzeyde, bu varsayımı pedagojik amaçlarla "kesin" bir yargıya dönüştürmüştü.

Eugène Pittard tutanaklarda yirmi sayfayı bulan tebliğinde "total" bir görüş ortaya koyuyordu. Brakisefalleri farklı tasniflere koymaktan yana değildi. Oysa aynı kongrede Pittard'dan farklı bir görüş sunan, daha doğrusu brakisefallere alt bir kategori oluşturan, yine dünya çapında bir antropolog olan Henri Victor Vallois idi. Kongreye "Garbi Asya'nın ırklar tarihi" başlıklı bir tebliğ ile katılan Henri Victor Vallois Anadolu'ya özgü bir 'Anadolu Irkı'ndan söz etmişti.[9]

Henri Victor Vallois Anadolu'da yaşayanları "Alpin" ırkının dışında değerlendirmesi oturum başkanı Afet Hanım'ı sinirlendirmişti. Afet Hanım'a göre Türk insanı Homo-Alpinus'tu. Konuşmacının sunuşunu bitirmesi üzerine şu eleştiride bulunmuştu:

"Bu çok kıymetli etüdlerinden dolayı profesöre teşekkür ederim. Ancak şunu işaret etmek isterim ki, memleketimizin etrafını çevreleyen kısımların ırkından bahsederlerken buna yalnız Anadolu ırkı denmesini münasip görüyorlar. Bence belki, Sümer heykellerine istinat ederek bu sözü söylediler ve onların büyük kulaklı olduklarından bahsettiler. Hâlbuki heykeller bize tamamen ırk tipi vermezler. Onun için bilhassa şu noktaya işaret ediyorum: Asıl Alpin tipi biziz, Anadolu ırkı diye Avrupa tipinden ayrı bir şey gösterilemez."[10]

Afet Hanım bu sözleri sarf ederken 29 yaşındaydı ve iki yıllık bir lisans öğreniminden sonra doktorasına başlamak üzereydi. Henri Victor Vallois (1889-1981) ise, Atatürk'e hayranlık duyan dünyanın sayılı paleontolojistlerindendi. 20. yüzyılın başlarında Marcellin Boule ile birlikte La Chapelle aux Saintes'de neandertal alandaki bulgularıyla ünlenmişti. O sırada Paris Beşeri Paleontoloji Enstitüsü müdürüydü. *Revue d'Anthropologie* adlı ünlü antropoloji dergisini çıkarıyordu. Bir süre sonra Fransa'nın ünlü antropoloji müzesi Musée de l'Homme'un başına geçecekti.

Bir sonraki yazımız:
Dolikosefalden Brakisefale Türk Irkı Antropolojinin Evrimi ve Şevket Aziz Kansu

DİPNOTLAR

1 Ruşen Eşref Ünaydın, ***Atatürk Tarih ve Dil Kurumları — Hâtıralar — VII. Türk Dil Kurultayında söylenmiştir***, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayını, 1954, s. 51.

2 Bilâl Şimşir, ***Atatürk Dönemi — İncelemeler***, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2006. Dokuzuncu bölüm: Atatürk'ün Kitap Sevgisi, s. 251-262.

3 T.C. Maarif Vekâleti, ***Birinci Türk Tarih Kongresi — Maarif Vekâleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından tertip edilmiştir — Konferanslar-Müzakere Zabıtları***, yy., ty., s. 5-13. [Maarif Vekili Esat Beyefendinin Açma Nutkuj.

4 Afet, "Tarihten evvel ve tarih fecrinde — Dünyanın yaşları — Orta Asya'nın topoğrafyası —Dünya üzerinde insanların yayılması ve yerleşmesi — Irk meselesi — Orta Asya'nın otokton halkı kimdir ?" ***Birinci Türk Tarih Kongresi — Konferanslar-Müzakere Zabıtları***, yy. ty., s. 19-41.

5 René Gérin9 ***Les Hommes avant l'Histoire***. Paris: Gauthier-Villars et Cie, 1930.

6 Jonev (Geneve) Üniversitesi profesörlerinden Öjen Pitar (Eugène Pittard)in konreye iştirak eden ecnebi âlimler adına söylediği nutkun Türkçe tercümesi," ***İkinci Türk Tarih Kongresi — İstanbul 20-12 Eylül 1937 — Kongrenin Çalışmaları. Kongreye Sunulan Tebliğler***, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1943, s. 4-8.

7 Eugène Pittard, "Allocution de M. Eugène Pittard, Professeur à l'Université de Genève, au nom des savants étrangers," ***La Turquie Kémaliste***, Numéro spécial consacré au IIe Congres d'histoire turque et à l'Exposition d'histoire 20-26 septembre 1937 organisés par la Société d'histoire turque, no. 21-22, Décembre 1937, s. 23-24.

8 Eugène Pittard , "Neolitik devirde Küçük Asya ile Avrupa arasında antropolojik münasebetler," ***İkinci Türk Tarih Kongresi — İstanbul 20-12 Eylül 1937 — Kongrenin Çalışmaları. Kongreye Sunulan Tebliğler***, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1943, s. 65-84.

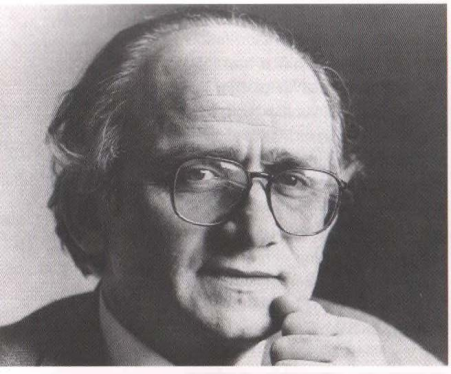
9 Henri V. Vallois, "Garbi Asya'nın Irklar Tarihi," ***İkinci Türk Tarih Kongresi — İstanbul 20-12 Eylül 1937 — Kongrenin Çalışmaları. Kongreye Sunulan Tebliğler***, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1943, s. 456-483.

10 ***İkinci Türk Tarih Kongresi — İstanbul 20-12 Eylül 1937 — Kongrenin Çalışmaları. Kongreye Sunulan Tebliğler***, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1943, s. 483.

TURGUT ÇEVİKER İLE *KARİKATÜRKİYE* ÜZERİNE

KARİKATÜRCÜNÜN ÜSTÜNDE HİÇBİR GÜÇ OLAMAZ; TANRI BİLE!

Turgut Çeviker'in "Karikatürkiye- Karikatürlerle Türkiye Tarihi 1923- 2008" başlıklı 3 ciltlik çalışması NTV Yayınları'ndan çıktı. Çeviker'in çalışması, 85 yıl içinde Türkiye'de yaşanan olayları, karikatürcülerin bu olayları ele alış biçimini aktararak Cumhuriyet tarihini bir de karikatürler üzerinden okuma fırsatı sunuyor. Aydan Çelik'in gerçekleştirdiği söyleşi de hem kitap ve geçmişten gelen çizgiler; hem de Cumhuriyet tarihi üzerine iki karikatürcünün yorumlarını içeriyor.



Turgut Çeviker.

Fotoğraf: Filiz Kurtar.

SÖYLEŞİ: AYDAN ÇELİK

***Karikatürkiye* çıkalı çok olmadı. Kitaba ilgi nasıl?**

İyi. Pek çok insan kitabı edinmek istiyor. Türkiye tarihini yansıtıyor olması ile ilgili bir durum bu sanırım... Karikatürün görevlerinden biri de yıllar sonra tekrar sahneye çıkıp kendi tanıklığını fısıldamasıdır. Bu kitap, karikatürlerin oluşturduğu bir kurgu ile uzun bir tarih cümlesi kuruyor. Daha önce bizim yayıncılığımızda böyle bir çalışma olmamıştı.

Kronolojik bir sırayı takip ettiği için, Türkiye tarihiyle ilgili bilgi edinmek isteyen insanlar için de iyi bir kaynak...

İnsanlar her zaman tarih kitabı okumaz ki, hele çocuklar ve gençler... Bir kitapçıda, çocuğu için *Karikatürkiye*'yi alırken karşılaştım bir babayla... Çocuk, karikatür çizmek istiyormuş...

***Karikatürkiye*'nin metodolojisine dair sormak istiyorum. Belki bu kitap daha çok ilgi görüyor, deyim yerindeyse daha popüler ama aynı zamanda hazırlayanı açısından daha zor bir kitap. Karikatür üzerinden Türkiye tarihini anlatmak kolay değil. Karikatür belki bir belge, ama yorumlu/taraflı bir belge. Dolayısıyla seçim yaparken sizi çok zorladığını düşünüyorum. Kitap Tek Parti dönemiyle başlıyor (1923-1946)... Bu dönemin karikatürleri karikatürden çok birer propaganda malzemesi. Bunu yazdığınız önsözde hem siz, hem de Murat Belge söylüyor. Siz "tanıtım kataloğu" ifadesini kullanıyorsunuz. O "amplifikatör" diyor. Devletin gözünden dünyayı tanımlayan bir 'belge' ne kadar tarihi bir belge olabilir. Belki karikatür tarihi açısından "ibreti âlem" belgesi ama kendisi belge mi?**

Tek Parti dönemi karikatürünün, gerçekleştirilen devrime eşlik etmesi, devrimi desteklıyor olması, karikatürlerin yalan söylediği anlamına gelmiyor. Karikatürcüler, devrimin yaptıklarını ve doğrultusunu ululuyor. Bu karikatürden uzaklaşmayı göze alarak da olsa halka moral vermeyi de içeren didaktik bir karikatür anlayışı olarak da değerlendirilebilir. 1917 Ekim Devrimi'ne eşlik eden Sovyet karikatüründe de bunları bulabiliriz.

Bu tutumu, yadırgamıyorum. Devrim karikatürlerinde asıl sorun, çizilen karikatürün "amplifikatör" veya "tanıtım kataloğu" ürünleri olmasından çok, eleştiri haklarının önemli ölçüde ellerinden alınmasıdır. Çünkü karikatürcü, özgür iradesiyle böyle bir karikatür çizmeyi benimseyebilir. Ancak, iktidarın böyle bir karikatür çizilmesini istemesi ve dayatması asıl sorunu oluşturuyor.

Bugün için konuşacak olursak, özellikle *Zaman* gazetesinde çizgiye çok yer verildiğini görüyoruz.

Bu zihniyet bugün de sürüyor. *Zaman* karikatüre çok önem veriyor,

karikatürcüleri çok yetenekliler. Biçimsel olarak modern bir karikatür kurabiliyorlar, ama dinsel bir tutumları var... "iktidar"ı eleştiremiyorlar. Onlar bir cemaat gazetesinin çizeri olarak ancak iktidar ve cemaat muhaliflerini eleştirebiliyor. Yetenekli ve teknikleri güçlü olan bu genç çizerlerin durumu, Tek Parti dönemi çizerlerinden farklı değildir. Bu karşılaştırmada Tek Parti dönemi çizerlerini eğilimlerinde, bugünkülere göre daha haklı bile bulabiliriz. Kaldı ki, Tek Parti döneminde karikatürcüler, buldukları en ufak delikten sızma eğilimi gösterebiliyorlar. Bunun kimi örnekleri *Karikatürkiye*'de sergileniyor. *Zaman* çizerlerine dönersek AKP iktidarını eleştiremiyorlar; çünkü bir cemaatin parçası olarak karikatür çiziyorlar. Böyle bir konumda ne yapılabilir? Genel olarak Kemalist eleştiri, Avrupa Birliği karşıtlığı, Osmanlı karşıtlığı alanlarında karikatür çiziyorlar. Hükümeti hiçbir zaman eleştiremiyorlar. Karikatürcünün üstünde hiçbir güç olamaz; Tanrı bile!

Kitapta sizin dışınızda söz söyleyen iki kişi daha var: Murat Belge ile Ahmet Kuyaş... Onların metinleriyle sizin metinleriniz arasında tam bir örtüşme var mı?

Farklılıkların olması normal. Çalışmanın başında kitabın ön bölümünü Murat Belge'nin, dönemleri tanımlayan kısa metinleri ise Ahmet Kuyaş'ın yazması kararlaştırıldı. Hatta Şerif Mardin'in karikatürlere bir sosyolog olarak bakan bir metin yazması da düşünülmüştü. Bu tür kitaplarda ortaya çıkarılan "portre"; burada "karikatürlerin tanımladığı Türkiye tarihi", bir estet, bir sosyolog ve bir karikatür tarihçisinin metinleri eşliğinde, okura daha zengin bir dünya olarak geçmesi düşünüldü. Çok beklediğimiz Mardin, ne yazık ki, istediği halde bu metni yaz(a)madı. *Karikatürkiye* editorial bir kitap değildir. Kitap, bir karikatür kurgusundan oluşuyor. Onun okur tarafından daha iyi alımlanabilmesi için yazılan metinler arasında düşünce ve hatta yazım farklılıkları olması doğaldır.

"Kurtuluş Savaşı mizah basını benzersizdir. O ancak Paris Komünü ve Ekim 1917'ye eşlik eden mizah basınlarıyla karşılaştırılabilir" diye bir cümleniz var. Tek Parti dönemi öncesi dönemden söz ediyoruz.

O dönemde İstanbul'da, Anadolu muhalifi çok gazete var. Ama tek bir mizah dergisi, Refik Halid Karay'ın çıkardığı *Aydede*, Ankara'ya muhalif. *Aydede* gerek kadrosu, gerekse ekonomik açıdan güçlü bir dergi. Karşısında ise Sedat Simavi gibi bir adam, onun yanında ise öncelikle Cevat Şakir var. Kurtuluş Savaşı dönemi karikatürü birçok bakımdan önemli, ilginç; Paris Komünü ve özellikle de Ekim Devrimi'nin hazırlık süreciyle karşılaştırılabilir bir seviye içerdiğini düşünüyorum. Bu soru bana hayali projemi açıklama fırsatı veriyor: Paris Komünü, Ekim Devrimi, –Yunan basınını da ele alarak– Kurtuluş Savaşı, İran Devrimi ve Filistin Özgürlük Hareketi'nde mizahın, özellikle de karikatürün üstlendiği görevleri ele alan bir çalışmayı yıllardır hayal ediyorum. Projemin adı: "Devrimler ve Karşı-devrimlerde Karikatür".

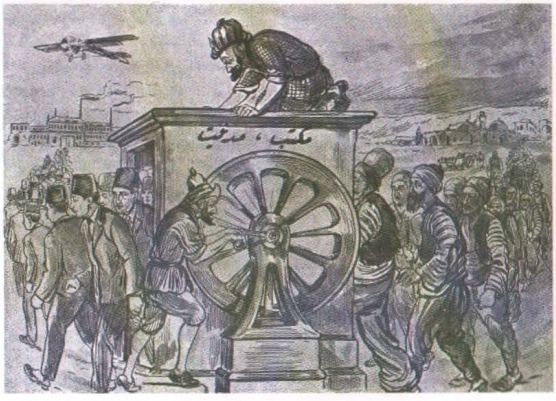


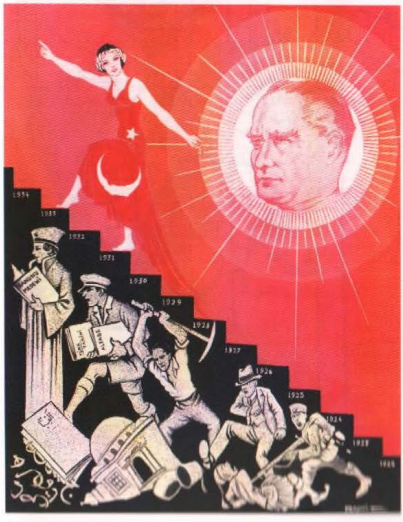
Makinanın üzerinde "Mektep, medeniyet" yazıyor.

Anonim, *Karagöz*, 25.04.1925, S.1785, s. 4.

1922'de başlayan zafer hâlâ devam ediyor! ZAFER- Bu güneş yolumuzu aydınlattıkça ilerleyeceğim.

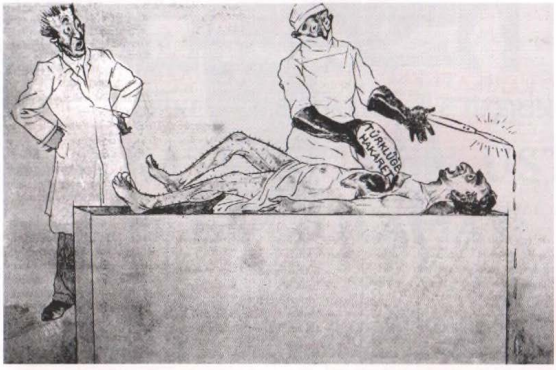
Ramiz Gökçe, *Akbaba*, 30.08.1933, S. 39, s. 1.





Yaşayan bir ölünün fethimeyyiti (otopsisi).

Hulki Onaran, *Hareket*, 06.06.1929, S. 16. s. 1.



Faşizm. Burjuvazi iki defa silaha sarılır: Bir doğarken, bir de ölürken. Faşizm, can çekişen burjuvazinin son silahıdır.

Anonim, *Aydınlık*, Mayıs 1924, S. 21, s. 559.



Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde: MUALLİM- Naci Efendi Naci Efendi!... Haydi sınıfına!... Burası beşinci sınıf!... NACİ EFENDİ- Aman muallim bey, "memlekette sınıf farkı yoktur!" diyen siz değil miydiniz?

Cemal Nadir Güler, *Akşam*, 01.12.1933, s. 1.



Bu muhalif tutum, 1923 sonrası devam edemiyor mu?

Tek Parti döneminin devrim muhalifi en önemli gazete *Tevhid-i Efkâr*'dır. Bu gazeteden aldığım bir iki karikatür var *Karikatürkiye*'de. Bir tanesi çok sert bir karikatürdür. Basın'ın, kolları iplerle bağlanmış, gırtlağı ip ile sıkılıyor. Basın'ın dili dışarı çıkmış ve üzerinde "kânun dairesi matbuat" diye yazıyor (1924). Teodor Kasap'ın *Hayal*'de, Nişan Berberyan'dan yayımladığı karikatürün alt yazısı şöyleydi: "Kânun dairesinde serbesti." (1876). Tam 48 yıl sonra tarih –Can Yücel'in söyleyişiyle-- takur tukur ediyor. Hilâfet sorunu nedeniyle yargılanan *Tevhid-i Efkâr*, her şeyi göze almış bir gazete.

Bir devrim, kendi tarihini kendi kurar. Yani geçmişi kapatmadan geleceği kuramaz. Tek Parti dönemi karikatürcüler şöyle düşünüyor olmalılar: "Yeni bir dünya kuruluyor, biz de bu dünyanın bir parçasıyız ve kusurları görmemeye hazır." Olabildiğince de devrime muhalif olanları eleştiriyor; geriye doğru gitmek isteyenleri, gericileri, yani irticayı... Hedef böyle belirleniyor. Ancak Ankara'daki politik üslubu eleştirme hakkının olmadığını biliyorlar. Belirli bir çizgiyi geçerek eleştirdiklerinde, engelleneceklerini biliyorlar.

Peki karikatür adına bir sorun yok mu orada? Siz de zaten bunu belirtmişsiniz. Tek Parti dönemi karikatürleri için "tanıtım kataloğu" benzetmesi yapmışsınız ve "ululama var" demişsiniz. Refik Saydam bile, başbakanı olduğu bir rejim için "A'dan Z'ye kadar bütün işlerimiz bozuktur" diye bir cümle kurabiliyor. Ama karikatürcülerden böyle bir cümle duyamıyoruz.

Tabii ki karikatür adına sorun var. Karikatürcüler, yukarıda da söylediğim gibi, buldukları en ufak delikten sızmayı deniyorlar. Cemal Nadir'in "sınıf" olgusunu ele aldığı karikatürü oldukça gözü pek bir örnek olarak gördüğümü belirtebilirim. Karikatürcülerin durumuna baktığımızda, Tek Parti döneminde özgürlükler bakımından ciddi sorunlar yaşandığını anlıyoruz.

Siyasal ve toplumsal bakımdan bir baskı döneminden söz ettiğimizi söyleyebilirim. Karikatürcülerin önemli bir bölümünün ciddi sorunlarla yüklü olan hayata sırt döndüğü açıkça görülüyor. Özellikle mizah dergileri, kendilerine söz alacak yeni bir alan yaratırlar: İstanbul.

Tek Parti döneminin dikkat çekici dergilerinden biri *Karagöz*. Hem Osmanlı döneminde, hem de Cumhuriyet döneminde *Karagöz*'ün seçilmiş olması (hem isim hem tasvirler olarak) bence altı çizilmesi gereken bir durum. Modernleşmeci yönetici elit *Karagöz* aracılığıyla daha geniş yığınlara ulaşmayı düşünüyor olabilir mi?

1908'de yayın hayatına giren *Karagöz*, halkın çok iyi bildiği bir dağarcıktan yola çıkıyor. *Karagöz*, insanlarla tanışıklığını en iyi şekilde kullanıyor... Milliyetçi. Ülkesine düşkün. Yardımsever. Kurtuluş Savaşı sırasında yün çorap toplama kampanyası açıyor ve cepheye gönderiyor. Osmanlı döneminde Osmanlıcı; Cumhuriyet döneminde cumhuriyetçi...

Halkın nabzını tutabilen ve onun dilinden konuşabilen bir dergi. Yorum payına gerek duymaksızın yazılmış metinler ve karikatürler yayımlıyor. *Kalem* (1908) ve *Cem* (1910) entelektüelliğin nabzını tutuyordu.

Örneğin *Cem*, 12 bin; *Karagöz* ise 20 bin satıyordu. *Karagöz*, Anadolu'da büyük bir dağıtım ağı oluşturmuştu. Trenin gittiği her yere *Karagöz* de gidiyordu. Arada sırada, –ülkenin çeşitli yerlerindeki– *Karagöz* müvezzilerinin fotoğraflarını yayımlıyor. Bütün Anadolu'ya *Karagöz* üzerinden yeni hayatlar duyuruluyordu... 1950'lerden sonra *Karagöz* de bitiyor.

Bir "medeniyet makinesi" karikatürü var mesela. Bir ucundan giren insanlar, diğer ucundan başka biri olarak çıkıyorlar: Karagöz, "Çevir Hacivat çevir, bu makine işledikçe milletin gözü açılacak, cehaletten, sefaletten, felaketten kurtulacak, millet bak yeniliğe, terakkiye [ilerlemeye] alışıyor. Ha koluna, buduna kuvvet, çevir Hacivat çevir!" diyor. Tam da bu değil mi?

20. yüzyılda karikatürde en çok kullanılan anlatım kalıplarından biri de bu. *Karagöz*, halkı merkezi ideoloji doğrultusunda bilinçlendirmeye çalışıyor. Bu tutumun, olumlu ve olumsuz yanları var kuşkusuz. *Karagöz*, 1908'den beri "devletçi mizah"ın önde gidenidir.

Aydınlık dergisinden bir faşizm karikatürü koymuşsunuz. Bence o da gerçekten ilginç... 1924'te erken dönem bir faşizm analizi olmuş.

Aydınlık'ta, 1 Mayıs üzerine kapakta yer alan bir karikatür vardı; fakat 1923 öncesi yayımlanmış olduğu için kullanamadım. *Aydınlık*'ta ressam Namık İsmail'in çizgileri yer almıştır. Sözünü ettiğiniz faşizm üzerine çizilmiş imgesel karikatür, imzasızdır. Bu karikatür, yabancı basından alıntı bile olsa, bu imgenin Türk basınında yer aldığını göstermek istedim.

Aydınlık'tan muhalif bir şeyler çıkmıyor mu? Bu mu var sadece?

Var, ama genelde yabancı olduğu çok belli olan karikatürleri kullanamazdım.



Gazatelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhacir İzmir Limanı'ndan geçti... YAHUDİ- Açiz, parasiziz... Allahaşkiniza beş dakika karaya çıkmamiza izin verin da zingin ulup yelelim!..

Cemal Nadir Güler, *Akbaba*, 24.08.1939, S. 294, s.1.

Meclis, Ankara Üniversitesi'nde bir temizlik yapılmasına lüzum gördü: BAŞKAN İKÂZIM KARABEKİRİ- Evladım bana yaklaş da başımdaki parazitleri ayıkla[yalyım.

Ramiz Gökçe, *Mizah*, 23.05.1947, S.46, s. 239.

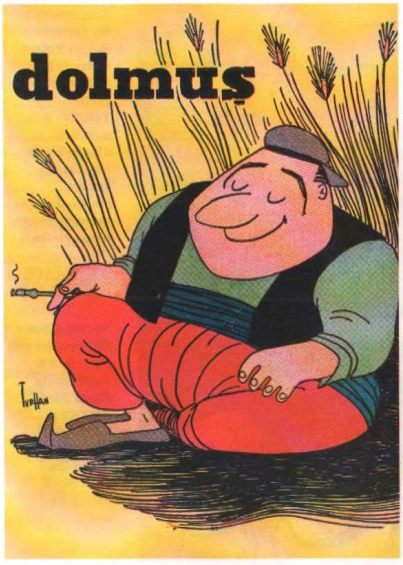
Bu kitabın şöyle bir yararı var. Buradaki mevzuları iyi kötü biliyoruz, ama kitap bunların bir de çizgideki karşılıklarını görmemizi sağlıyor.

Murat Belge de bundan söz ediyor. Tabii bir devrim olmuş yayılmak istiyor. Kendi düşmanlarını tanımlıyor ve onları eleştiriyor. Halkın, onlarla kurmasını istediği ilişkiye, gereken doğrultuyu gösteriyor... Bu doğrultuda bir gelecek öngörüsü var. İlk cildin kapağında yer alan İkarus imgesi bu bağlamda düşünülebilir. Karikatürlerde tanımlanan yükselen insan karakteri, yükselen çalışma enerjisi, yükselen sanayi, yükselen reklamcılık vb. Karikatürcü bu doğrultunun önünde engel olarak gördüğü her şeyi yıkmak istiyor.



Dikkatimi çeken başka bir şey, _Hareket_ dergisinde Hulki Onaran'ın "Yaşayan bir ölünün fethimeyyiti [otopsisi]" alt yazılı karikatüründe Operatör, "Amanl.. Kalbinden çıkan 'ur'a bakın" diyor. Urun üstünde "Türklüğe hakaret" yazıyor. Hepimizin aklına gelen şey bir rakam: 301.

Hareket, ilginç bir dergidir. Aylık çıkıyor. Çocuğunu, yabancı okulla-



Köylü milletin efendisi!

Turhan Selçuk, *Dolmuş*, 13.11.1957, S. 97, s. 1.

ra yollayanları bile vatan haini ilan ediyor. Bu en uç noktadır. Aynı dönemde bu kadar fanatik olmayanlar da var.

CemalNadir1933'teCumhuriyet'in onuncu yıldönümü dolayısiyle çizdiği karikatüründe "sınıf" sözcüğünü ortaya atıyor.

"Sınıf" sözcüğü konusunda Cemal Nadir ses çıkarıyor. Bence de ilginç bir karikatür. Çünkü 1940'larda Rıfat Ilgaz *Sınıf* adlı şiir kitabından dolayı komünistlik suçlamasıyla yargılanıyor.

Irkçılık ya da ayrımcılık konusunda çok ibretlik bir örneği Cemal Nadir vermiş. "Bir vapur dolusu Yahudi muhacir İzmir Limanı'ndan geçti" (s. 163), alt yazısında da "Açız, parasiziz... Allahaşkiniza beş dakika karaya çikmamiza izin verin da zingin ulup yelelim!" İnsan Struma faciasını bilince bu karikatüre başka türlü bakıyor.

Bugün baktığımızda böyle düşünüyoruz. O zamanlar, belki de bütün halk Yahudilere düşman. Memleketi elimizden alıyorlar endişesi var. Genel olarak yazar ve çizerlerin insana ve hayata bakış açıları dar; yorumları, evrensel olmaktan uzak. Nâzım –ya da o dönemin sosyalist aydınları– gibi evrensel insani değerler uğruna hayatını parçalamış kaç yazar, çizer bulabiliriz? *Tan* olayının karikatüre yansıması, iki-üç örneği geçmiyor. O kadar şiddet dolu bir şey, adeta görmezden geliniyor.

Tek Parti döneminde karikatürümüzün "öteki"leri var. Bu, Türklüğü ve Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak adına yapılıyor! Bu eğilim, 6-7 Eylül Olayları'yla doruklara tırmanıyor. Ve böylece İstanbul'un büyük ve derin yalnızlığı başlıyor... 1950'lerle birlikte İstanbul, bu sefer Anadolu'dan aldığı büyük göçlerle yeniden ebruli bir döneme giriyor.

***Markopaşa* ve Mim Uykusuz'un sahneye çıkışıyla daha hakiki, daha muhalif ve daha sınıf merkezli bir mizahın başladığı görülüyor.**

Resimsel olan, karikatürsel olana dönmeye başlıyor... Soyutlama devreye giriyor. "Emperyalizm", "enflasyon" sözcükleri ve "işçi"ler iniyor karikatürlere. Sınıfsal karikatürün repertuarı işlenmeye başlıyor.

"İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz" anlayışından, "sınıf merkezli" bir anlayışa gelinebilmiş; bu bir ilerleme bana göre. *Markopaşa* müthiş rakamlara ulaşıyor değil mi?

Evet, satışların 60.000'i bulduğu söylenir. *Markopaşa*'nın ön hazırlığı *Büyük Doğu*'da yapılır. Necip Fazıl Kısakürek de Tek Parti muhalifi olduğu için Aziz Nesin, ona birlikte çalışmayı önerir ve *Büyük Doğu*'nun arka dış kapağını mizah sayfası olarak hazırlamak üzere anlaşırlar. *Markopaşa*'da kendini gösterecek olan yazı ve çizgilerin muhalif dili, kendini bu sayfada kurar.

***Büyük Doğu*'da karikatürcü yok mu hiç?**

Var... Daha çok metinleri resimleyen Zahir Güvemli, bazen karikatür de çiziyor. *Büyük Doğu*'nun bir başka özelliği de yabancı karikatüre yer vermesidir. "Karikatür sanatı" başlığı altında Batılı karikatürler yayımlar. Bu çizerler arasında Saul Steinberg de vardır. Özellikle bir faşist generali yansıtan karikatürünün yayımlanmış olması önemlidir.

Raimiz Gökçe'nin *Mizah*'ta, yayımlanan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olaylarını ele alan karikatürü bana çok ilginç geliyor. Ankara Üniversitesi'nin başının bitlendiğini yansıtıyor karikatür. O bitler Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes filan. Biti "ayıklayan" muktedir ise, eski bir mağdur: Kâzım Karabekir.

Karabekir, Meclis başkanı o dönem. Satranç oyuncuları bunlar, sürekli onları alıp bir yerlere koyan birisi var. Aslında siyasetin satranca benzetilmesi boşuna değil. DTCF olayları da *Tan* ve 6-7 Eylül Olayları gibi karikatürün yeterince ilgilen-



(Başbakan Süleyman Demirel ile MHP lideri Alparslan Türkeş.)

Bedri Koraman, *Milliyet*, 17.07.1980, s. 1.

mek istemediği olaylardır. Orgeneral Muğlalı olayı ise karikatüre hiçbir biçimde girmemiştir! Bu körlük, karikatürümüzün yüz karasıdır.

Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarında karikatürcünün muhalefet denen şeyi hatırladığını görüyoruz. Ama bunun için ağır bedeller ödüyor; buna hapse girmek dahil.

Muhalefet yapılabiliyor tabii, ama baskı var. Bunun sadece Tek Parti dönemiyle ilgili bir şey olmadığı ortaya çıkıyor. Çok parti olunca da baskı kuruluyor, karikatürcü üzerinde.

Tek Parti döneminde yatmış karikatürcü var mı?

Hapis yok; ancak Cemil Cem, yargılandı. Bir buçuk yıl ceza alıyor.

"Köylü milletin efendisidir" karikatürü nedeniyle yargılanmış *Dolmuş* dergisi.

Turhan Selçuk, *Dolmuş*'un kapağında Başbakan Menderes'i köylü olarak çiziyor; dergiyi hemen toplatıyorlar. Bu sefer, muhalefetin partisi CHP'nin Genel Sekreteri Kasım Gülek'i köylü olarak çizip, altına da "Toplattırılamayacak bir kapak" yazıyorlar (Gülek'in politikacı olarak önemli bir özelliği, köylü kılığıyla eşek üzerinde diyar diyar gezmesidir). Ama o dönemin "yandaş hukukçu"ları sayesinde derginin bu sayısı da toplatılıyor. Toplanan her sayı, derginin ekonomisini tüketiyor ve dergiyi uçuruma sürüklüyordu... Menderes, karikatüre tahammül edemiyor. Halim Büyükbulut, "enflasyon" sözcüğünün içinde kullanıldığı, DP'nin icraatlarını yansıtan "Kervan" alt yazılı kaossal karikatüründen dolayı 1 yıl hapis cezası alıyor.

Ali Ulvi Ersoy'un Menderes üzerine —*Cumhuriyet*'te çıkmış— bir karikatürü var. Bunun 27 Mayıs sonrası, bir versiyonu daha yapılıyor.

Basın kanunlarından çekinerek, Menderes'e diktatör diyemiyorlar. Fakat o dönemde dünyada da çok diktatör var. Gazeteler birinci sayfadan sık sık dünyalı diktatörlere ilişkin haberlere yer veriyor. Örneğin, "Kongo diktatörü devrildi" başlıklı haber, ana başlığın yanında yer bulabiliyor.

Ali Ulvi, Sezar'dan başlayarak dikkatörleri üst üste, kanatlı olarak çizer. Nihayetinde diktatörlerin öldüğü veya öldürüldüklerini ima ediyor... Ancak Menderes bu kadroda yoktur. Bu karikatürden dolayı gazete 10 gün kapatılır. 27 Mayıs'tan sonra, karikatürde istiflenmiş diktatörlerin en altına Menders de yerleştirilerek karikatür —bir bakıma ikinci kez— yayımlanır.

Kronolojiye dönelim. Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs'ta bir askeri darbeyle son buluyor. Ardından gelen 61 Anayasası'yla toplumda yeni bir dinamizm başlıyor. Bu dönemin karikatürü üzerine neler söylenebilir?

Bu yıllarda yeni bir dil oluşuyor. 1960'larda karikatürün kalıpları yenileniyor. 1950 kuşağı, *Yön*, *Ant*, *Sosyal Adalet* gibi siyasal dergilerde sosyalist bir karikatürün peşine düşüyor. 1970'lere mührünü vuracak olan Tan Oral dönemin en yenilikçi karikatürcüsü olarak kendini gösteriyor. 1970'lerde, neredeyse verili olan her şeyi reddederek ve kendi ikonografisini kurarak yol alıyor; bu nedenle de farklı bir çizgi dünyası kurabiliyor ve bugün bakıldığında modern karikatürümüzün son büyük ustası olarak değerlendirebiliyoruz onu. Tan, karikatürümüzü yeniliyor. Yeni bir ölçü olarak kendini koyuyor.

1971, yeni bir askeri müdahale ile başlıyor. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamıyla başlayan bu yeni on yıllık dilim 12 Eylül ile son buluyor. 12 Mart edebiyatı diye bir kavram bile var. Karikatür için böyle bir tanımlama yapılabilir mi?

Karikatürümüz, 12 Mart ve 12 Eylül'e karşı —koşullar elverdiğince simgesel bir dil yoluyla— sert bir muhalefet yapabildi. Mizah edebiyatı için de bu durumun geçerli olduğunu düşünüyorum.



Uçtu... Uçtu... (Bu karikatürden dolayı *Cumhuriyet* gazetesi 10 gün Örfi İdare Kumandanlığı tarafından kapatıldı.)

Ali Ulvi Ersoy, *Cumhuriyet*, 30.04.1960, s. 1.

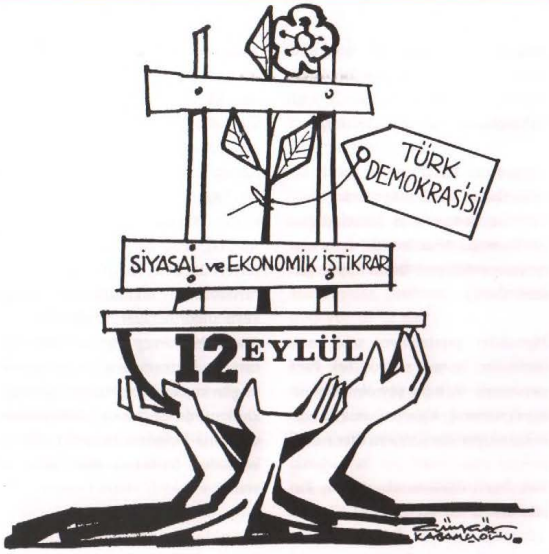
Uçtu... Uçtu... Devr-i sabıkta eksik yapılmış olduğu halde 10 gün kapanmamıza sebep olmuştu.

Ali Ulvi Ersoy, *Cumhuriyet*, 31.05.1960, s. 1.

12 Eylül bütün ülkenin üstünden buldozer gibi geçerken, Turgut Özal gibi bir karakteri karikatür dünyasına armağan ediyor. 12 Eylül'de mizah nasıl bir grafik izliyor?

Turgut Özal, —Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalışan bir uzmanı olarak— 1960'larda *Akis*'e fotoğrafıyla kapak olmuş bir devlet adamıdır. 12





(Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 12 Eylül müdahalesinin demokrasiyi kurtarmak için yapıldığını; aynı ortam yeniden oluşursa ülkeyi bu durumdan kurtaracak olanın yine TSK olacağını söyledi.)

Anonim, *Limon*, 05.05.1988, S.113, S.1.

GüngörKabakçıoğlu, *Tercüman*, 27.04.1982 S. 2.

Eylül'le birlikte bir DPT uzmanı olarak generallerin danışmanlığına terfi eder. Demokratikleşme döneminde ANAP'ı kurarak siyasi hayata atılır. Renkli bir kişilik olarak, genel olarak mizah, özel olarak da karikatürde kendine sağlam bir yer edinmiştir! Süleyman Demirel üzerinden karikatürün alanını genişletmeyi başaran karikatürcüler, Turgut Özal'da acemilik çekmemişlerdir. O kadar ki, Bedri Koraman'ın, Demirel için çizdiği karikatürlerden sadece kafayı atıp yerine Özal'ınkini koyarak aynı karikatürü kullandığı olmuştur; hem de birçok kez.

12 Eylül geldiğinde, siyasal partiler ve demokratik kitle örgütleri kapatıldı ve bu alana ilişkin süreli yayınlar kapatıldı. 1970'lerde karikatüre giren çok sayıda çizer alan dışına çıkmak zorunda kaldı; çoğunluğu reklam alanın geçti. Sadece yaygın dağıtım yapan merkezi gazetelerin karikatürcüleri ve mizah dergileri vardı. 1950 kuşağının en önemli isimleri yaşıyor ve hatta karikatür yayımlama olanağı bulabiliyordu. 12 Eylül'ün Evren tarafından okunan gerekçelerine eşlik edebilen karikatürleri imzalayabilen karikatürcüler vardı. Karşı tutum takınabilen karikatürler sınırlı da olsa yayımlanabiliyordu. Bu süreçte *Gırgır* önemli bir muhalefeti gerçekleştirdi.

1982 Anayasası, partilerin yeniden kurulması, seçim, TBMM'nin yeniden açılışıyla yasaklı siyasetçiler, referendum ile yeniden siyasete döndü. Bu süreç, karikatürün de önünü açtı ve simge dilinden, gerçekliğin diline kavuşan karikatür alı al, moru mor çetin bir savaşa girdi.

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de, *Cumhuriyet* gazetesinde toplanan genç karikatürcülerin bant karikatürleriydi. Özellikle kişisel dünyalar üzerine kurulan bu karikatürler, baskı döneminde önemli bir işlevi yerine getirmeyi başarmıştı. Behiç Ak, Kemal Gökhan, Kamil Masaracı, İsmail Gülgeç ve Piyâle Madra bu isimler arasında yer alırlar.

Geldik daha yakın zamanlara. İlberOrtaylı, hocası Mete Tunçay'a: "Hocam senin anlattığın tarih değil. Senin anlattığın adamların hepsi yaşıyor..." demiş. Bizim durumumuz da biraz öyle. DYP-SHP koalisyonuyla başlayan bir dönem. Solingen'den Sivas katliamına, Kürt meselesinden Gazi olaylarına, Susurluk'tan 28 Şubat'a uzanan bir dönem.

1990'la başlayan yeni süreçte Aral kardeşler, *Gırgır* ve *Fırt*'tan çıkarılır. Onlar, başka yayın kuruluşlarının sahipliğinde *Avni*, *Dıgıl* ve *Fırfır* adlı yeni dergiler çıkarmaya başlar; *Gırgır*'daki etkinliklerini sürdürürler. 1950 kuşağı hâlâ büyük gazetelerde çizmektedir. Basın, gazeteci olmayan sermaye sahiplerinin eline geçmeye başlar. İşadamları, basının gücünü kullanarak devlet ile alışveriş yapmanın yollarını keşfetmiştir. Bu durum, basında genel olarak mizahın, özel olarak karikatürün itilip kakılmasına yol açar. Ülkenin siyasal eğilimleri ile basının çıkarları doğrultusundaki eğilimleri, kimi önemli karikatürcüleri, örneğin Bedri Koraman'ı basından uzaklaştırırken, Kemalist Turhan Selçuk'un, sözde liberal *Milliyet*'ten Kemalist *Cumhuriyet*'e dönmesini yol açar.

Yasaklıların yeniden siyaset arenasına dönüşüyle, karikatürde bir "dejavu" durumu yaşandı. Ancak, bu sıradanlığı bozan, karikatürcüye yeni olanaklar sunan yeni ilgi alanları kendini gösterdi. Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Özal'ın ölümünden sonra Çankaya'ya çıkışı, yerini Tansu Çiller'e bırakışı, faili meçhul cinayetler, Susurluk, Sivas katliamı, Gazi olayları, Kürt ve Ermeni sorunları, Kıbrıs, Avruba Birliği, 28 Şubat vb...

Bu sefer *Leman*/*Limon*, öndedir. 1990'ların başında kurulan bu dergi, özellikle Kürt sorununu ele alan say-

fası "O'rası" ve "işkence karikatürleri" başlığı altında yayımladığı karikatürlerle olağanüstü bir mücadele verdi. Ancak *Markopaşa*'nın 1950 öncesi yaptığı muhalefetle karşılaştırılabilir bir çabaydı bu.

1990'lar, *Gırgır*'ın ve Oğuz Aral'ın baskın kişiliğinden kurtulmuş olan karikatürcüler, özgürce kişisel albümler yayımlamaya, sergiler açmaya ve hatta yarışmalara bile katılmaya başladılar. Artık, 2000'lere geliniyordu ve bir önceki on yılı fenerle aratacak bir süreç başlayacaktı; ve hatta bu süreç, yeni bir yüzyıl ile başlıyordu.

Kitapta ne kadar yer verildi bilmiyorum merak ediyorum. Selma Emiroğlu, Feyhan Güver, Piyâle Madra, Meral Simer gibi isimler geliyor aklıma... Kadın karikatüristler diye bakıldığında da zengin bir arşive ulaşır mıyız?

Cumhuriyet döneminde 1960'a kadar, akılda kalabilen Selma Emiroğlu ile Semiramis Aydınlık var. 1960'larda Meral Simer çıkıyor. Kadın karikatürcüler *Gırgır* ile sökün ediyor ve zamanla *Gırgır* takımadalarına yayılıyorlar. Dünyada da kadın sanatçı sayısı az; hele ki karikatür ve şiirde çok sınırlı. Roman, öykü, müzik, mimari, resim ve heykelde durum farklı. İnternetle başlayan dijital çağda, kadınların karikatür ve şiirdeki durumunu değiştirdiği gözlemlenebiliyor.

İnternet, insanlara eşit davranıyor; herkese kendini ifade etme olanağı veriyor. Bu nedenle herkes –deyim yerindeyse– kabak çiçeği gibi açılmaya başladı. Bir on yıl sonra kendimizi, sıradışı bir bahçede bulacağımızı düşünüyorum. Kadınlar mizaha daha çok eğilecek. Çünkü barışı onlar erkeklerden daha çok istiyor. Kadınların, karikatürün barışçıl gücünü keşfedecek denli zeki olduğunu düşünüyorum. *Karikatürkiye*'ye daha çok kadın karikatürcü almak isterdim, ne ki olmadı.

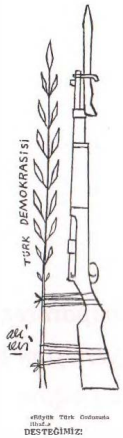
AKP ile başlayan ve halen devam eden sürece baktığımızda karikatürcülerin gözdesi Başbakan Erdoğan. Erdoğan'ın karikatürcülerle başı pek hoş değil. Kitabın son bölümünde buna dair çok örnek var.

AKP mizahtan hoşlanmıyor. Başbakan Erdoğan genel olarak sanattan, özel olarak karikatürden ne anlıyor, ne de hoşlanıyor. Kendisi başbakan olarak halkın oylarıyla seçilmiş bir siyasetçi olarak kendi meşrebince siyaset yapıyor. Bu, bir biçimde elde ettiği bir olanak.

Hayatı ve onun içinde öncelikle siyasetçileri eleştirmek üzere kendilerini görevlendirmiş olan karikatürcüler, siyasetçiler tarafından mahkemelere veriliyor. Başbakan bu kişilerin başını çekiyor. Muhalefet ise, –neredeyse sadece– iktidar partisini eleştiren karikatürleri seviyor.

Bu dönemde ortaya çıkan veya çıkarılan Ergenekon sorunu, ülkeyi yeniden ikiye böldü. Karikatürcüler de bu bölünmeden payını aldı. Karikatür tarihimiz de böyle bir taraf durumunu ilk kez yaşadı. Bu bağlamda ilerici karikatürün gücü bölündü.

Gırgır takımadaları AKP iktidarlarına karşı çok sert bir muhalefet yaptı, yapmayı da sürdürüyor. Bu dergilerdeki karikatürcü yaş ortalaması çok düşüktür. Önemli bir bölümü neredeyse genç irisi olan bu karikatürcülerle sevinç duymalıyız. Eleştiri, en büyük öğretmendir. Bunu beceremeyen toplumlar, karanlıktan kurtulamaz. Hangi iktidar sanatın ve mizahın düşmanıdır, oradan uzanan yol giderek daralır...



Büyük Türk Ordusuna İthaf : Desteğimiz! (27 Mayıs'ta TSK yönetime el koydu.)

Ali Ulvi Ersoy, *Cumhuriyet*, 28.05.1960, s.1.

Tan Oral, *Halkın Dostları*, Haziran 1971, S.15, s. 2.



MERKEZİN MERKEZİ:

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YILDIZ SARAYI

NİLAY ÖZLÜ

İmparatorluğun otuz üç yıl boyunca yönetildiği Yıldız Sarayı, dağınık ve merkezsiz yerleşimi büyük bir ironi olarak görünmekle birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in kişiliğine, aile hayatına, gündelik rutinine ve politikalarına uygun bir ağ sistemi şeklinde organize edildiği söylenebilir. Sultan II. Abdülhamid giderek daralan bir çemberin merkezinde oturan bir hükümdar portresi çizmemekte; tersine, geniş bir bilgi ve kontrol ağının içine nüfuz etmiş bir siyasi erki temsil etmektedir.

"Bütün saltanatı müddetinin uzun yılları içinde buraya çekilip kapanan, haricle, memleketile, tebasile münasebetlerini ancak hafiyelerinin oraya kadar getirip bağladıkları gizli ipliklerle idare eden bu müstebit sultanın şahsı ve sarayı etrafında türlü türlü garib, ekseriyet üzere korkunç rivayetler zihinlerinin hayal kabiliyetlerini kamçılıya kamçılıya kısmen faraziyata, kısmen mahiyetleri layıkile anlaşılamamış hakikatlerin tefrit ve tahrif edilen esasına kurulmuş öyle bir esrar kümesi vücude getirmişti ki burasının ismi anılınca sinirlerde bir ürperme, fikirlerde bir irkilme hâsıl olurdu. (...) Yıldız'ın ismi geçerken aynı zamanda hayalhanede servet ve haşmetin müzehheb ve murassa levhasile hile ve hud'adan, haksızlık ve zülümden mürekkeb, her bilinmeyen şeyin hadden aşırı büyütülmüş efsane alayı geçerdi."

Halit Ziya Uşaklıgil'den günümüze, Yıldız Sarayı halen gizemini koruyan bir bilinmezler yumağı olarak algılanmakta, Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) tartışmalı kişiliği ve politikaları da Yıldız Sarayı'nın esrarlı durumunu pekiştiren bir diğer öge olarak öne çıkmaktadır. Bu metin, politik yansımaları günümüzde ideolojik bir taraf olmayı gerektirecek kadar etkin Abdülhamid fenomenine farklı bir açıdan yaklaşmak adına kaleme alınmıştır. Otuz üç yıl hüküm süren Sultan Abdülhamid'in, idari merkezi olarak organize edilmiş olan



Yaveran Dairesi.

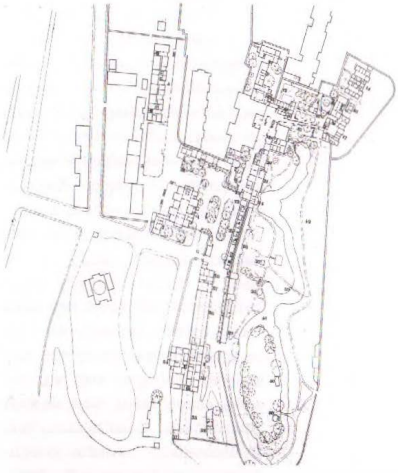
Yıldız Sarayı, Sultan'ın kişiliğini hem de politikalarını yansıtan bir odak olarak düşünülmeli; bu anlamda 34. padişahı, iktidarını temsil eden saray ve saray mimarisi üzerinden okumak hedeflenmektedir. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na damgasını vurmuş, Batılılaşma ve merkezileşme çabalarına farklı bir boyut getiren Hamid rejimi, Bâbıâli'nin pasifize edilmesi ve mutlak gücün tekrar padişahın kişiliğinde toplanması, yani Saray'ın tekrar ön plana çıkması açısından da farklı bir öneme sahiptir. Bu anlamda Yıldız Sarayı'nın planlama sistemi ve mekânsal düzenlenişi, giderek merkezileşen idari ve politik sistemi anlamak ve Sultan II. Abdülhamid'in gündelik hayat pratiklerinin ve son dönem saray ritüellerinin izini sürebilmek adına bizlere önemli ipuçları sağlayacaktır. Bu metinde ele alınacak bir başka konu ise son yüzyıllarda giderek dönüşen Osmanlı görsel ideolojisinin, Sultan II. Abdülhamid zamanında nasıl farklı bir şekilde ele alındığını incelemek ve bu görsel ve simgesel kırılmayı kavramsal olarak ele almak olacaktır.

Sarayın yüksek duvarları Abdülhamid'e yöneltilen çeşitli eleştirilerin malzemesi olmuştur. Senede bir kez Hırka-i Saadet ziyareti için İstanbul tarafına giden ve kentle hemen hiç ilişki kurmayan padişah, "Saray duvarlarının arkasına saklanan korkak", "ancak kanatlarına güvenen kuşların geçebileceği kadar yüksek duvarların berisinde" gibi suçlamalar ve benzetmeler ile duvar analojisi üzerinden kıyasıya eleştirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mimarlık teorisi açısından baktığımız zaman her yapının, dönemin sosyal, ekonomik ve politik bağlamına ışık tutan bir gösterge olarak ele alındığını ve her yapının bir mekân tanımladığı kadar, aynı zamanda görsel imge olarak da işlevselleştiğini görebiliriz. Umberto Eco mimari formların iletişim özelliklerine dikkat çekmiş ve her mimari öğenin yapının hem birincil özelliği olan fonksiyonunu, hem de ikincil özelliği olan ideolojisini yansıttığını belirtmiştir.[2] Lawrence J. Vale ise mimarlık, güç ve milli kimlik ilişkilerini incelediği kitabında hükümet merkezlerinin, bürokratik ve resmi işleri yürütme fonksiyonlarının yanı sıra, devlet gücünün ve milli kimliğin temsilcileri olarak kamuya ideolojik bir mesaj iletmek görevini üstlendiklerinin altını çizmiştir.[3] Vale'e göre sadece mimari yapılar değil, başkentlerin yerleşimi de vatandaşlarına direkt ve endirekt ideolojik mesajlar gönderen bir mekanizma olarak çalışmaktadır.

Osmanlı sarayları, hem idari merkez hem de padişahların yaşam alanı olarak çifte fonksiyon yüklenirken, aynı zamanda Osmanlı görsel ideolojisini temsil eden önemli bir birim olarak da ele alınmalıdır. Pre-modern dünyanın, sınırlı görsel iletişim mecraları arasında, mimari oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle saray yapıları, resmi görsel sistemi üçüncü boyuta taşıyarak Osmanlı görünürlük ideolojisinin okunabildiği ve bu ideolojide zaman içerisinde meydana gelen değişim, dönüşüm ve kırılmaların takip edilebildiği önemli bir tarihsel kaynak olarak öne çıkmaktadır. Gülru Necipoğlu, Topkapı Sarayı'nın mimari kurgusu ile Osmanlı hanedanlık söylemi arasındaki sıkı ilişkiyi gözler önüne sermektedir.[4] Necipoğlu farklı bir makalesinde Osmanlı, Safevi ve Hint-Türk imparatorluklarının görsel ideolojilerini, bu imparatorlukların farklı saray tipolojileri üzerinden okumaktadır. İmparatorun halk önündeki görünürlüğü ve bu görünürlüğün siyasi olarak araçsallaştırılmasını ifade eden bu görsel ideoloji, Topkapı Sarayı özelinde padişahın görünmeden görmesini, yani halkı gözeten ve gözetleyen gizli bir güç merkezi olarak konumlanmasını ifade eder.[5] 18. yüzyılda dönüşmeye başlayan bu görsel sistem, Sultan Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı'na daimi olarak taşınması ile yerini hükümdarın görünürlüğü ve varlığının mutlak işareti olan yeni ve gösterişli saraya bırakmıştır. Sultan II. Abdülhamid ise Yıldız Sarayı içerisinde seleflerinden farklı bir görsel ideoloji benimsemiş, varlığını çeşitli simgeler aracılığıyla tebaasına hissettirip, hükümdarlığını meşrulaştırırken, kendi fiziksel varlığını gözlerden olabildiğince saklamıştır. Selim Deringil'in de ifade ettiği gibi "İPI adişah efsanesi, onun gücünü ve her yerde hazır ve nazır oluşunu aralıksız biçimde hatırlatacak bir simgeler sistemi aracılığı ile halkına 'yönlendirildi'. Bu bağlamda II. Abdülhamid, II. Mahmud'dan önceki atalarının yöntemlerine geri dönmüşe benzer. Abdülhamid'in amacı, kendisinden



Yıldız Sarayı Vaziyet Planı.

(Yıldız Sarayı Rölöve Restorasyon Dairesi, Ahmet Selbesoğlu'nun izni ile).

Büyük Mabeyn.



önce hükmeden seleflerinin tersine, ama bir ölçüde atalarına benzer şekilde, adeta görünmeksizin 'iktidar titreşimlerini' yaymaktır.[6]" Yıldız Sarayı yüksek duvarların arkasında saklanan, padişahın görünmeden gözetlediği, jurnaller, şifreli telgraflar ve fotoğraflar aracılığı ile imparatorluğun dört bir yanından haberdar olduğu bir gözetim ve takip (*surveillance*) merkezi olarak da ele alınmalıdır.

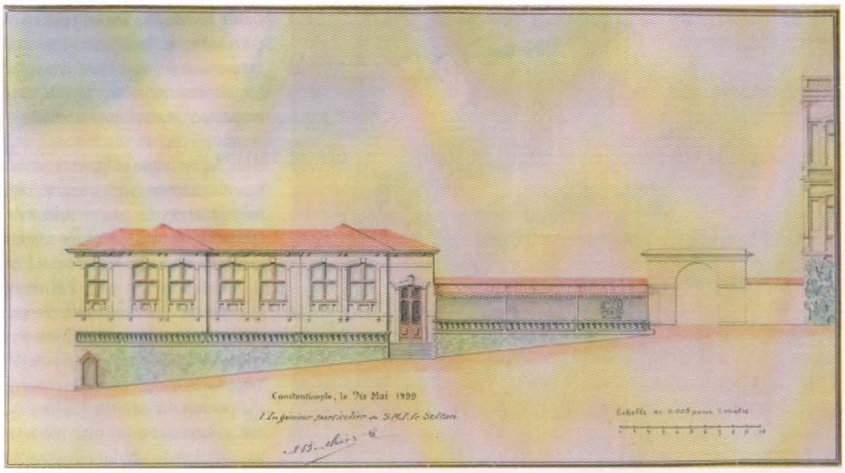
Bu bağlamda Yıldız Sarayı hem farklı mimari öğelerin bir araya getirildiği bir yönetim kompleksi olarak; hem kapladığı 500.000 m² alan ve barındırdığı 12.000[7] kişilik nüfus ile kent içinde bir kent tanımlamasına; hem de imparatorluk payitahtı içerisinde bulunduğu konuma bağlı olarak, farklı açılardan incelenmelidir. Yukarıda kısaca belirtildiği gibi, son derece girift ve kompleks bir yapıya sahip olan bu imparatorluk yerleşkesi farklı ölçek ve bağlamlarda ele alınmalı; tek bina ölçeğinden kent ölçeğine farklı simgesel göndermeleri çözümlenmelidir. Bu metin, bu kadar kapsamlı ve iddialı bir işe soyunmamakla birlikte, sarayın farklı ölçekteki mimari ve kentsel öğelerini tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirerek, bu konuda yapılacak yeni araştırmalara bir kapı aralamayı hedeflemektedir.

MERKEZİN İNŞASI: CİVAN KAPUCIBAŞI BAĞÇESİNDEN YILDIZ SARAY-I HÜMAYUNU'NA

Osmanlı saray komplekslerinin sonuncusu olan Yıldız Sarayı, Ortaköy sırtlarında yer alan koruluk bir araziye kurulmuştur. Kanuni Süleyman (1520-1566) döneminde 'Civan Kapucıbaşı' veya 'Kazancıoğlu Bahçesi' olarak bilinen ve avlanma yeri olarak kullanılan araziler, Sultan I. Ahmed (1603-1617) döneminde hadaik-i hassa arasına katılmış ve buraya küçük bir köşk yapılmıştır. 19. yüzyılın başında Sultan III. Selim (1789-1807) validesi adına bir kasır ve günümüze kadar kalmış olan bir çeşme yaptırmış,[8] daha sonra Sultan II. Mahmud (1808-1839) tepede 'Yıldız' adı verilen bir köşk inşa ettirerek semtin adını da belirlemiştir. Sultan Abdülmecid'in de (1839-1861) validesi adına 'Kasr-ı Dilküşa' adında bir köşk inşa ettirdiği bilinmektedir.[9] Sultan Abdülaziz (1861-1876) ise sahilde yaptırmış olduğu Çırağan Sarayı'nı taş bir köprü ile Yıldız korusuna bağlamış ve "Malta Köşkü ve Çadır Köşkü gibi bahçe köşkleri ile Büyük Mabeyn'i Agop ve Sarkis Balyan'a inşa ettirmiştir.[10] Sultan II. Abdülhamid ise tahta çıkışının üzerinden bir yıl geçmeden Yıldız'a taşınmıştır. Taşınma işlemi Mabeyn Feriki Sait Paşa'nın hatıratında şu şekilde yer almıştır:[11]

"7 Nisan 1293 yani bugün Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'ndan Yıldız Kasr-ı Hümayunu'na bütün bütün nakl-i hümayun vuku' bulup, Yıldız Saray-ı Hümayunu ismi verilmiştir. Saat 8'de Kasr-ı Hümayun-u Mezbura muvasalat ettik. Benim ikametime mahsus olmak üzere Harem-i Hümayun duvarının arkasında bağ içindeki odayı efendimiz ihsan buyurdular."

93 Rus Harbi'nin başladığı Nisan 1877'de aralıklarla Yıldız'da ikamet etmeye başlayan genç padişah, savaşın bittiği Ocak 1878'de temelli olarak Yıldız'a yerleşmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in niçin Yıldız'a taşınmış olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, rivayetler çok çeşitlidir. Dolmabahçe'nin konfor ve ihtişamını bırakarak yer değiştirmesinde öncelikle gösterilen sebep fazlaca vesveseli olan Sultan'ın, Aziz ve Murad'ın hal edildikleri sahil saraylarını yeterince güvenli bulmamasıdır. Tahsin Paşa anılarında Sultan II. Abdülhamid'in kendisine "Basiret emniyetin babasıdır, evvela basiret, sonra emniyet" dediğini aktarmış, Sultan'ın son derece tedbirli ve hatta kuruntulu bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiştir.[12] Ayrıca kendisi için kötü anılarla dolu olan bu sarayı geride bırakıp kendine ait bir sarayda yeni bir başlangıç yapmak istemiş olabileceği de öne sürülmüştür. Bütün bunlara ek olarak, Sultan



Mühendis A. Berthier imzalı yabancı misafirlerin için kabul pavyonu çizimi.

T.C. BOA Y.PRK.HH 31/24

Abdülhamid'in şehzadeliğinden itibaren doğaya, kırlara ve açık havaya olan düşkünlüğü de nedenlerden biri olarak düşünülmektedir.[13] Sebep her ne olursa olsun, Sultan II. Abdülhamid Yıldız'da kendine özgü bir saray yaratmış ve sarayın duvarları içerisinde adeta bir mikrokozmos vücuda getirmiştir. Sultan II. Abdülhamid'i ve bu pek çok tartışılan padişahın idare sistemini, politikalarını, kişiliğini anlamak için mutlak suretle Yıldız Sarayı'nın incelenmesi gerekmektedir. Bu gerekliliği İsmail Müştak Mayakon şu sözlerle dile getirmektedir:[14]

"Osmanlı hükümeti demek Yıldız Sarayı demektir. Bu iddiayı şu suretle ifade etmek mümkündür: Abdülhamid devri demek münhasıran Abdülhamid'in şahsı demektir. Ufak büyük her işe kendi şahsının damgasını vurmuştur. İdari, siyasi, iktisadi, ilmi, dini ve içtimai bütün işlerin ipucu Saraya bağlı idi. Sultan Hamid ve Saray, ağının ortasında çalışan bir örümcek manzarası arz ederdi. Binaenaleyh Abdülhamid'in şahsını yakından tanımayanlar yahut Yıldız muhitinde az çok bulunmamış olanlar, Abdülhamid'i yazamazlar."

Yıldız Sarayı aynı zamanda giderek merkezileşen bir imparatorluğun, bütün güçleri tek elinde toplamak isteyen bir hükümdarın ve hatta Bâbıâli'yi bilinçli olarak saf dışı bırakan bir "isibdad" rejiminin, tek ve yegâne idare merkezi olarak bütün bir imparatorluğun kalbini temsil etmektedir. Saray başkâtibi Tahsin Paşa, Yıldız Sarayı'nın merkezi idari yapısı ile Abdülhamid'in kontrolcü kişiliği arasındaki paralelliklere anılarında yer vermiştir:[15]

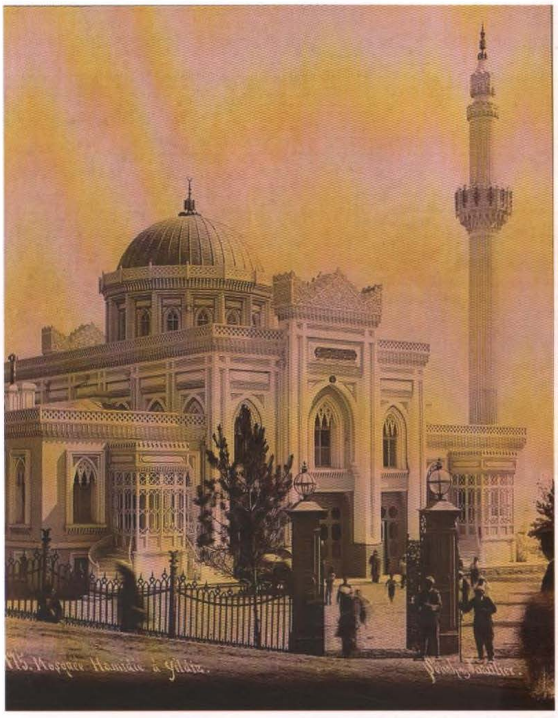
"Sultan Hamit kuvvetli bir merkeziyetçi idi. Mülki, askeri, siyasi, dini ve içtimai bütün mesaili Yıldızda toplamıştı. (...) Artık her iş saraydan geçecek, her şey sarayda karar kılacak, herkes sarayı melce tanıyacaktı. (...) Sultan Hamit bidayeti cülusundan başlıyarak devletin bütün umurunu saraya toplamak siyasetini takip etmiştir. Bunun içindir ki idari, iktisadi, mülki, askeri, mali, ilmi ve dini bütün mesail ile temas etmek imkânını bulmuşlturl. Sultan Hamit her meseleyi öğrenmek ister, her şeyi sorar, herkesin ahvalini istiknah eder, tayinleri iradei seniyeye mütevakkıf olan her memurun tercümeihal varakasını okutturur[du]."

Yıldız'a taşınan genç padişahın ilk işi, tıpkı Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi, sarayın etrafına yüksek duvarlar inşa ettirmek ve yine duvarlar ördürerek idare birimlerini harem bölümünden ayırmak olacaktır.[16] Böylece Yıldız Sarayı, 18. yüzyılda ortaya çıkan sahil sarayları geleneğine sırtını dönerek,[17] Topkapı ve Edirne sarayları gibi içe dönük, gizemli ve gözlerden sakınan bir mimari yapıya kavuşmuştur. François Georgeon ise Avrupalı bakış açısıyla sarayı "gizemli ve kaygı verici" olarak tanımlamıştır. Görünmeyen ancak her şeyi gören ve kontrol altında tutan, otoritesini daimi olarak hissettiren bir hükümdarın yaratmış olduğu bir gizem ve kaygıdır bahsedilen:[18]

"Yıldız, otuz yılı aşkın bir süre, sadece bir saray-ı amire değil, Abdülhamid'in tek ikametgâhı olacaktır. Sarayın yüksek duvarları ardına kapanan Sultan Abdülhamid, sanki imparatorlukta yok gibidir. Onun dünyası fiilen Yıldız'ın köşkleri ve bahçeleriyle sınırlı kalacaktır. Ama Yıldız, sultanın tek ikametgâhı olmakla kalmaz; bu saray imparatorluk yönetiminin kalbi haline gelir. Böylece Yıldız bir saray olmanın ötesine geçip, bir simgeye, Abdülhamid saltanatının ve Hamid rejiminin simgesine, gizemli ve kaygı verici bir yere dönüşür. Avrupalılara göre ise, ancak çok küçük bir bölümünü tanıyabildikleri Yıldız yabancı ve büyüleyici bir dünyadır."

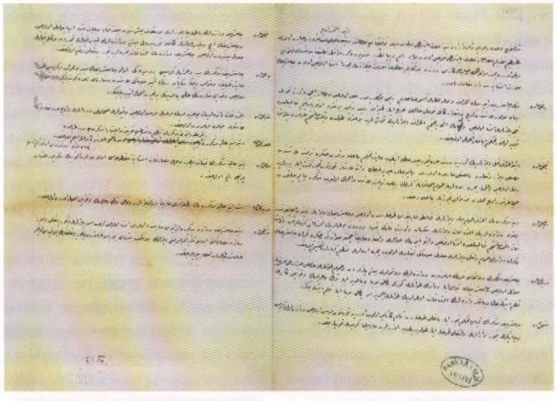
YILDIZ SARAYI'NIN MİMARİ VE KENTSEL DÜZENLENİŞİ

Yıldız Sarayı'nın barındırdığı önemli yapıları incelemeden önce sarayı meydana getiren birimler ve kentsel ölçekte düzenleniş prensipleri ele alınacaktır. Sırasıyla sarayı çevreleyen duvarlar, çeşitli kapılar, avlular,



Yıldız Camii

Library of Congress



1881 tarihli Yıldız Camii inşaatı için sözleşme metni.

T.C. BOA Y.PRK.BŞK 6/83

Gülru Necipoğlu, Topkapı Sarayı'nı çevreleyen surların aynı zamanda imparatorun egemenliğini ve mutlak gücünü de temsil eden simgesel birer eleman olduğunun altını çizmiştir.[19]

Yıldız Sarayı bütün bölgeye hâkim bir tepenin üzerine yerleşmesine rağmen, yüksek duvarların arkasında korunaklı, gizemli ve içe dönük bir kurguyu yaşatmıştır. Duvarlar, Sultan II. Abdülhamid için gerekli güvenliği sağlarken, aynı zamanda bir güç sembolü ve görünmezlik kalkanı olarak da sembolik işlevler üstlenmiştir. Yıldız Saray kompleksinde bütün araziyi çeviren dış duvarların yanı sıra, kompleksin içinde yer alan resmi ve hususi[20] daireleri birbirinden ayıran birtakım iç duvarlar da mevcuttur. Bu iç duvarlar aynı zamanda iç bahçeyi dış bahçeden ayırmaktadır.[21] Ali Said'in hatıralarına göre 1905 yılında Sultan II. Abdülhamid'e suikast girişiminden sonra sarayın etrafına yeni ve daha güçlü duvarlar yapılmıştır.[22] T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yıldız Tasnifi'nde, Yıldız Sarayı içerisinde veya etrafında duvar yapılmasını emreden birçok irade, saray içinde ve dışında duvar inşa faaliyetlerinin süreklilik arz ettiğini göstermektedir.[23]

Yıldız Sarayı'nın ortalama dört metre yüksekliğindeki harpuşta duvarları[24] Sultan II. Abdülhamid'e yöneltilen çeşitli eleştirilerin de malzemesi olmuştur. Senede sadece bir kez Hırka-i Saadet ziyareti için İstanbul tarafına giden ve kentle hemen hiçbir ilişki kurmayan padişah, "Saray duvarlarının arkasına saklanan korkak", "ancak kanatlarına güvenen kuşların geçebileceği kadar yüksek duvarların berisinde"[25] gibi suçlamalar ve benzetmeler ile duvar analojisi üzerinden kıyasıya eleştirilmiştir.

iç ve dış bahçeler, mimari yerleşim ve kentsel düzenlemeler irdelenecektir.

i. Duvarlar

Osmanlı saraylarında, saray-ı hümayunu ve hassa-i hümayunu kentin diğer bölümlerinden keskin bir şekilde ayırmak üzere yüksek duvarlar inşa edilmesi oldukça eskilere dayanan bir gelenektir. Hem Bursa ve eski Edirne saraylarının hem de İstanbul'daki Eski Saray've Topkapı Sarayı'nın etrafı sur duvarları ile çevrilmiş, saraya korunaklı bir kale imgesi kazandırılmıştır. Bu şekilde kent içinde kent olgusunu güçlendiren sur duvarları, saray mensupları ile halk arasındaki aşılmaz hiyerarşik farkı da vurgulamakta, kendi içine kapalı bir saray kültürünün yeşermesinde önemli rol oynamaktadır.

ii. Kapılar

Duvarlarla çevrili her *imperial* komplekste olduğu gibi, Yıldız Sarayı'na açılan kapıların sembolik önemi oldukça büyüktür. Yıldız Sarayı'nın duvarları kadar kapıları da eleştirilerden payına düşeni almıştır. Ali Said'in kapılar üzerinden saraya ve Abdülhamid'e yönelttiği

bu eleştiriler, aynı zamanda saray kapılarının saraylı ve kentli arasında geçiş sağlayan rolünü, azametini, korunaklılığını, kapının ardında görünmeden bütün halkını gözetleyen Sultan'ın sembolik gücünü de vurgulamaktadır:

"Memleketin başı üzerinde bir felaket satırı gibi duran Abdülhamid istibdadı, nazarı hayaliniz önünden geçer; çirkin bir ağız gibi açılan bu duvarlardan, Beşiktaş sırtlarına yapıştırılmış kocaman bir günah lekesini andıran bu binalardan kalbinize dehşet ve haşyet çöker. Gördükçe, öğrendikçe, tecrübe ettikçe anlarsınız ki, gece gündüz hiçbir vakit kapanmayan bu kapı önünden herkes eğilerek ve küçülerek geçmeğe, herkes izzeti nefsinden ve insanlık gururundan bir parça feda ederek girmeye mahkûmdur. Bu kapıda öyle bir azamet, öyle küstah bir duruş vardır ki içinizde isyan fırtınaları koparır, fakat orada bekliyen silah ve süngü buna meydan vermemek için her dakika gözü açık ve nöbettedir. Siz susarsınız, susacaksınız: Çünkü bu kapının eşiğinde iftira var, tecavüz var, ismeti ahlaka tevcih edilmiş suikast var. Sonra hepimizin fevkinde bir göz, bir kartal var."

Sarayın iç ve dış duvarları üzerinde bulunan en önemli beş kapı, farklı isimlerle anılmakta, rütbe ve pozisyonlarına göre farklı kişilere hizmet etmektedir.[26] Bu kapıların hiyerarşik önemlerini büyüklükleri, pozisyonları ve bezemeleri üzerinden de okumak mümkündür. Koltuk Kapısı ve Mecidiye Kapısı saray personeli ve ziyaretçiler tarafından, Valide Kapısı harem halkı, yabancı sefirler ve üst düzey görevliler tarafından kullanılmakta olup; Saltanat Kapısı ise sadece padişahın kullanımına açıktır. Oldukça gösterişli olan Harem Kapısı da resmi bölümü, Sultan'ın hususi dairesinin de bulunduğu harem bölümüne bağlayan, yani 1. avludan 2. avluya geçişi sağlayan kapıdır.

iii. Avlular

Osmanlı saraylarının en tipik mekânsal özelliklerinden biri de genelden özele açılan törensel avlular dizisidir. Dolmabahçe ve Çırağan saraylarında mevcut olmayan bu tip avlulu düzenlemenin izlerini Yıldız Sarayı'nın yerleşim şemasında görmek mümkündür. Topkapı Sarayı'ndaki kadar tanımlı ve aksiyel olmamakla birlikte, sarayın genel mekânlarından özel mekânlarına doğru geçişte avlu sisteminin kullanıldığı görülmektedir. Resmi daireler ve hususi bölümler, üç ana avlu çevresinde gelişen yapılar şeklinde düzenlenmiştir. Birinci Avlu'da, Büyük Mabeyn, Çit Kasrı, Yaveran Dairesi ve Silahhane Köşkü gibi resmi daireler ve kütüphane, rasathane ve eczane gibi hizmet birimleri bulunmaktadır. İçeriden ikinci bir duvar ile çevrili olan İkinci Avlu ise Harem bölümüne ve Sultan Dairesi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in Hususi Dairesi, Küçük Mabeyn, Yıldız Tiyatrosu, harem halkının köşk ve konutları ve İç Bahçe bu kısımda yer almaktadır. Üçüncü Avlu ise Dış Bahçe olarak da bilinmekte ve günümüzde Yıldız Parkı olan alanı tanımlamakta ve içerisinde Malta Köşkü, Çadır Köşkü, Şale Köşkü, Acem Köşkü ve Talimhane Köşkü gibi çok çeşitli köşk ve kasırları barındırmaktadır.[27]

iv. Bahçeler

Osmanlı saray geleneğinin en önemli unsurlarından biri olan has bahçeler sadece sarayın etrafını saran doğal elemanlar olarak düşünülmemeli, bilakis sarayı tamamlayan ve saray yaşantısını tanımlayan bir öğe olarak ele alınmalıdır. Osmanlı dünyasında son derece gelişmiş olan bahçe kavramı, hem düşünsel, hem fiziksel, hem de sembolik düzlemlerde var olmuştur. Bahçe bir mekân tanımı olduğu kadar hayat ve yaşamı algılayış tarzının da bir ifadesidir. Bahçe ve peyzaj insanın doğaya karşı verdiği daimi savaşı değil, bireyin ve toplumun içinde var olduğu ve kendini de var ettiği bir bağlamı tanımlamaktadır.

Yıldız Sarayı ise Osmanlı hasbahçeleri arasında özel bir yer tutar. 500.000 m²'yi bulan arazisinin Sultan II. Abdülhamid buraya taşınmadan önce de koruluk bir av sahası olarak yoğun bir yeşil dokuya sahip olduğu bilinmektedir. Sultan'ın burayı Saray-ı

Sultan II. Abdülhamid'in "Cihannüma Köşkü'ne gidip, yukarıdaki küçük salondan etrafı büyük Zeiss dürbünüyle seyrettiği" yine Ayşe Osmanoğlu'nun anılarında geçmektedir. Bu yapı, sarayından hiç çıkmayan Sultan'ın bütün tebaasını gözetlediği, Foucault'un tabiriyle görünmeden görebildiği bir "Panoptikon" olarak da düşünülebilir.



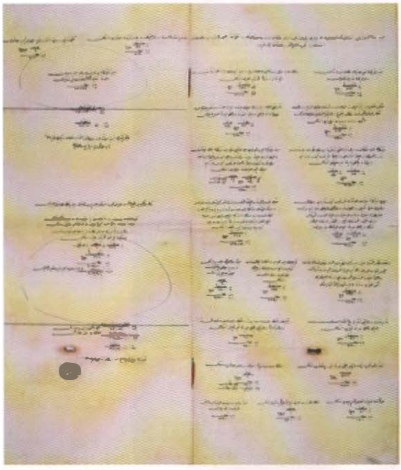
Yıldız Saat Kulesi detayı.

Hümayun olarak kullanmaya başlamasından itibaren bahçeler, çiçek tarhları, setler ve su elemanları ile birbiri ardına inşa edilen köşklerin etrafı düzenlenmiştir. Her bir köşk ve kasrın etrafında kendine özgü bir bahçe düzenlemesi yapılmış, bu ayrı düzenlemeleri birleştirici olarak düşünülen büyük bir suni gölet (300 m x 15-40 m) ise, iç bahçenin peyzajını domine etmiştir.[28] Su elemanı saray bahçesinde önemli bir yer tutmakta, Osmanlı arşiv belgelerinde saray ve çevresinde yaptırılan havuzlardan sıklıkla bahsedilmektedir. Bir Osmanlı arşiv belgesinde bahsi geçen "Yıldız sarayı civarındaki iki kıta bahçe-i umumiyeden birinin havuzu olmadığından bir havuz inşası" ifadesi, sarayın hemen her bahçesinde bir havuz olduğunu göstermektedir.[29] Nurhan Atasoy, Yıldız bahçelerini diğer saray bahçelerinden ayırmakta, belirli bir master plana göre yapılmadığı ve informel bir düzenlemeye sahip olduğu halde Batı bahçe düzenlemesinin etkilerini taşıdığını belirtmektedir:[30]

"Sarayın ana binalarının çevresi ayrı birer bahçe olarak düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler de formel olmaktan uzaktır. Bu düzenleme içinde su, en önemli elemandır. Bahçeye, geleneksel Osmanlı üslubunda olduğu kadar devrin Avrupa üslubunun yorumunu sunan süslemeler taşıyan çeşmeler serpiştirilmiştir. Bu bahçelerin dikkati çeken bir tarafı da, binaların çevresindeki bahçenin yapıyla birlikte bir bütün olarak değerlendirilmiş olmasıdır."

Sultan II. Abdülhamid'in başlıca meraklarından birinin saray bahçelerinde gezintiye çıkmak olduğu bilinmekte,[31] bahçe içine yaptırmış olduğu çeşitli köşklerde dinlendiği, misafirlerini ağırladığı, gölet içinde sandal, piyade, kotra ve motor ile gezintiler yaptığı söylenmektedir.[32] Afife Batur tarafından "pitoresk görünümlü" veya "romantik" olarak tanımlanan bahçeleri[33] Fuat Ezgü "Dışarıdan pek önemsiz görünen Yıldız sarayı bahçelerine avuçlar dolusu altın sarfolunmuştur." diyerek değerlendirmiştir.[34] Saray bahçelerinde egzotik ve nadir bitkilere yer verilmiş, bunun yanı sıra bahçelerde meyve ve sebzeler yetiştirilmiştir. Aynı zamanda çeşitli kuşlar, çok sayıda evcil hayvanlar ve saray geleneği olan zürafa, aslan, ayı gibi vahşi hayvanlar da beslenmiştir.[35] Büyük göletin içindeki ada denilen alanda bir hayvan kafesi bulunmakta ve bu adacıkta çeşitli hayvanların gezindiği rivayet edilmektedir. Sayısı 300 kadar olan yerli ve yabancı pek çok bahçıvanın da sarayda çalıştığı bilinmektedir.[36] Doğal topografyaya uyumlu peyzaj düzenlemesi ve bahçe elemanları arasında fıskiyeli havuzlar, setler, bahçe heykelleri, yapay mağaralar ve ağaç formu verilmiş korkuluklar dikkati çekmektedir. Özellikle nadide bitkiler ve cins kuşlar için sarayın muhtelif yerlerine çeşitli sülünlükler,[37] kış bahçeleri ve limonluklar yapılmıştır. Bu limonluklardan bazıları oldukça özgün bir tasarımın eseri olup, dönemin moda olan demir ve cam malzemelerinin mahir bir şekilde kullanıldığı ve bazı seraların ısıtıldığı bilinmektedir.[38] Özellikle Harem Kapısı'nın hemen gerisinde yer alan ve dönemin meşhur İtalyan mimarı Raimondo D'Aronco tarafından tasarlanmış olan Limonluk Köşkü *art nouveau* üslubunun saraydaki seçkin örneklerinden biridir.[39]

Ayşe Osmanoğlu anılarında sarayın iç ve dış bahçelerinde geçirdiği zamanları "en büyük eğlencemiz Yıldız bahçelerinde gezmekti" diyerek yad etmiştir. Cuma selamlıklarından sonra genç sultanların, evli ablalarının, kalfaların, Sultan Murad'ın kızları ile birlikte "kır" denilen büyük parktaki köşklerde eğlendiklerini, "bahçe takımları" adı verilen soğuk yemekleri yediklerini ve Malta, Çadır, Talimhane, Bahçıvanbaşı ve Acem köşklerinde vakit geçirdiklerini anlatmıştır. Ayşe Osmanoğlu saray bahçelerinin adeta bir hayvanat bahçesi gibi olduğunu belirtmiş; ayrıca düğün, sünnet gibi kutlamalarda bahçenin de





Şale Kasrı'nda yapılacak kütüphanenin keşif defteri.

T.C. BOA.Y.PRK.HH 23/17.

Şale Köşkü Sedefli Salon.

Library of Congress

kullanıldığını, yaz günlerinde saray bahçesine portatif bir tiyatro kurulduğunu da anılarında aktarmıştır.[40] Şadiye Osmanoğlu ise saray hayatını saray bahçeleri ve babası Abdülhamid ile özdeşleştirerek şu şekilde tasvir etmiştir:

"Saray hayatı; dış âlemle irtibatı olmayan, büyük parklar ve rengârenk çiçeklerle süslü, havuzlu bahçeler içinde, irili ufaklı köşklerle, bunların da içinde, müstakilen yahut onun dairelerine dağılmış, umumiyetle saray kadınlarının, kızlarının, çocuklarının, babamızın şefkat ve muhabbet dolu kolları ve nazarları altında geçen bir yaşama tarzıdır. Kendine göre, özel bir akışı vardı."

Kısaca toparlamak gerekirse, Yıldız Sarayı, nadide bitkiler ve cins cins hayvanlarla donatılmış özenli bahçeleri ve geniş koruları ile bütündür. Saray hayatını anlamlandıran, çerçeveleyen ve tamamlayan hasbahçeler, Osmanlı kültürünün, değişip dönüşse bile, devamlılık arz eden önemli bir öğesidir. Dolayısıyla saray bahçelerini, bahçe kültürünü ve yaşayışını kavramadan Yıldız Sarayı'nı anlamlandırmak mümkün görünmemektedir.

v. Kentsel Yerleşim ve Mimari Düzenleme

Yıldız Sarayı, eski dönem Osmanlı saraylarına benzer bir kurgu taşıyarak kent içinde kent konseptini tekrarlamaktadır. Marangozhaneleri, sayısız atölyeleri, mutfakları, ahırları, eczanesi, fabrikaları, savunma ve özel güvenlik birimleri, resmi daireleri, konaklama alanları, sebze ve meyve bahçeleri, kütüphanesi, sanat galerisi, müzesi, silahhanesi ve tiyatrosu ile kendi kendine yetebilen ve dışa kapalı bir dünya yaratılmıştır. Otuz üç senelik hükümdarlığının büyük bölümünü Yıldız Sarayı kompleksinde geçiren Sultan II. Abdülhamid, bayramlarda ve özel günlerde Dolmabahçe Sarayı'na gitmek ve senede bir kez Topkapı Sarayı'nı ziyaret etmek dışında Yıldız'dan hiç ayrılmamış ve bütün yaşam kurgusunu Yıldız Sarayı'nın yüksek duvarları içerisinde düzenlemiştir.

Afife Batur, köşk ve pavyonlardan oluşan Yıldız Sarayı'nın yerleşim düzenini "topografyaya uygun ve lineer" olarak tariflemiştir. 100'e yakın irili ufaklı yapı birimlerinin pek çoğu kuzey-güney aksında inşa edilmiş, zamana yayılmış ve görece "spontan" olan bu gelişme şeması içerisinde "yapılar arasında yer yer küçük piazzalarla genişleyen bir tür sokak dokusu ortaya çıkmıştır."[41] Saray yerleşkesi sürekli olarak, adeta organik bir şekilde, değişmiş ve dönüşmüş,[42] saray "sürekli bir şantiye" halinde kalmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in kendi döneminde yapılan yapıları bile gerektiğinde yıktırdığı, yerlerine farklı yapılar inşa ettirdiği, bazı yapıların ise yangın nedeniyle zarar gördüğü ve yenilendikleri bilinmektedir.[43] Elektrik, telefon ve merkezi ısıtma gibi son teknolojilerin de sarayda uygulandığı bilinmektedir.[44] İşin ilginç tarafı, Yıldız Sarayı dâhilinde yapılan yapıların hemen hepsinin farklı birer mimari üslupla yapılmış ve hatta bazı yapılarda her bir odanın farklı stillerde dekore edilmiş olmasıdır.[45] Pars Tuğlacı, sarayın farklı formları ve teknikleri birleştiren mimarisini "eklektik" olarak nitelendirmiş ve bu mimariyi "Tanzimat Üslubu" olarak tanımlamıştır.[46] Ali Said anılarında Merasim Dairesi'nin "salonlarının her birinin bir milletin usulüne uygun olarak" döşendiğini belirtmiştir. Bu şekilde farklı üslupların aynı yerleşim içerisinde yer alması, gençliğinde 1867 Paris Ulusararası Sergisi'ni gezen ve küçük bir alanda bir dünya temsili olarak görülen bu "mikrokozmostan" çok etkilenen Abdülhamid'in Yıldız Sarayı içerisinde küçük bir evren yaratma çabası olarak da değerlendirilebilir.

Yapı ölçeğindeki farklılaşmanın bir başka sebebi de, sarayda farklı mimar ve mühendislerin çalışma olanağı bulmuş olmasıdır. Pars Tuğlacı Balyan ailesinin Yıldız Sarayı'nda pek çok yapının mimarı olarak çalıştıklarını ve sırasıyla Garabed Amira Balyan'ın Eski Yıldız Köşkü; Agop ve Sarkis Balyan'ın[47] Büyük Mabeyn, Çadır Köşkü, Çit Kasrı, Ferhan Köşkü, Malta Köşkü ve Şale Köşkü, Hamidiye/Yıldız Camii ve Saat Kulesi; Simon Bey'in ise Yıldız Köşkü yapılarının inşasında rol aldıklarını belirtmektedir.[48] Mimar Vasilaki ise günümüze kadar ulaşmayan Yeni Köşk'ü tasarlamıştır.[49] Ayrıca Alexandre Vallaury, Yanko, Ioannidis gibi isimlerin de Yıldız'da görev aldığı söylenmektedir. Sultan'ın gözde mimarı ise 1894 Dersaadet Ziraat ve Sanayi Sergi-i Umumisi için ülkeye davet edilen Raimondo D'Aronco'dur.[50] Her ne kadar sergi büyük deprem yüzünden gerçekleşememiş olsa da D'Aronco saray mimarı olarak görevlendirilmiş, hem var olan yapıların bakım ve onarım çalışmalarını, hem de Yıldız Sarayı'na yeni yapılar inşa etme görevini üstlenmişir. Batur'un İtalya Udine arşivlerinde yaptığı çalışmalara göre Raimondo



Kızlarağası Dairesi.

D'Aronco Yıldız Sarayı içerisinde Limonluk Köşkü (1895), Küçük Pavyon (1895?), Çini Fabrikası (1893-1897), Tiyatro ? (1894-1900), Yaveran Dairesi (1897-1900), Kabul ve Merasim Köşkü (1894-1900), Harem Binaları ve Hamam, Manej, Ahırlar, Kış Bahçesi, Kebap Köşkü gibi yapılara imza atmıştır.[51] Yıldız Sarayı Müdürü Bülent Bilgin ise Küçük Mabeyn'in de D'Aronco'ya ithaf edildiğini belirtmektedir.[52] Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde "Le'Ingenieur parti de S.M.I. Le SULTAN" titri ile A. Berthier imzalı bir pavyon haritası ve cephe çizimi bulunmuştur.[53] Farklı mimarlar tarafından farklı süreçler içinde oluşmalarına rağmen Yıldız Sarayı içerisindeki pek çok yapı birbirlerine köprüler, tüneller ve geçitler ile bağlanmış ve üsluptaki farklılık mekânların devamlılığı ile dengelenmiştir.



İç Bahçe, kanal ve Cihannüma Köşkü.

Library of Congress

Sultan II. Abdülhamid'in çeşitli mimarlar tarafından yapılan çizim ve perspektifleri incelediği, seçimler yaptığı ve önerilerde bulunduğu bilinmektedir.[54] Örneğin D'Aronco'nun Tarım ve Sanayi Sergisi için tasarlamış olduğu yapılar Sultan'ın onayına sunulmuştur. Benzer şekilde D'Aronco'nun Şeyh Zafir için tasarlamış olduğu üç farklı tarzda türbe önerisi arasından, Sultan II. Abdülhamid'in *art nouveau* üslupta olanı tercih ettiği bilinmektedir. Sultan her konuda olduğu gibi mimari konusunda da, hem saray içindeki hem de saray dışındaki önemli yapılar söz konusu olduğunda, kontrol mekanizmasının elinde tutmaktadır. Bu anlamda, sarayın morfolojik yapısını ve mimari düzenlenişini II. Abdülhamid'in kişiliğinin ve hatta politik duruşunun yansımaları olarak düşünmek mümkün görünmektedir.

SARAY YAPILARI

Bu bölümün amacı sarayda yer almış veya almakta olan çeşitli yapıların mimari tariflerini yapmak değil, II. Abdülhamid'in kişiliği ile mekân ilişkisini yapılar üzerinden okumaya çalışmak olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi Yıldız Sarayı, fonksiyonların ayrıştığı çeşitli avlular etrafında düzenlenmiştir. Hizmet ve yönetim yapılarının bulunduğu Birinci Avlu'da Abdülaziz zamanında Agop ve Sarkis Balyan'a yaptırılmış olan ve Uşaklıgil'e göre "az çok saray denmeye layık" tek bina olan Büyük Mabeyn;[55] II. Abdülhamid'in yabancı sefirleri ve diplomatları kabul ettiği ve Rus ve Yunan harplerini saraydan çıkmadan yönettiği karargâh olarak kullanılan Çit Kasrı;[56] Raimondo D'Aronco tarafından tasarlanan ve "*chalet*" tarzı sivil bir yapıyı andıran Yaveran Dairesi gibi sarayın idari birimleri ve kabul salonları bulunmaktaydı. Yine Birinci Avlu'da yer alan Marangozhane; eczane olarak kullanılan Güvercinlik Köşkü; Ferik Mehmed Paşa'nın başkanlığında silah müzesine dönüştürülen Silahhane Köşkü;[57] hemen karşısında yer alan Müzehane; değerli kitapların toplandığı Kütüphane;[58] doldurulmuş kelebekler, böcekler ve kuşların sergilendiği Böcek Müzesi[59] ve Güzel Sanatlar Galerisi ise François Georgeon tarafından "burjuva Sultan"[60] olarak tanımlanan Sultan II. Abdülhamid'in özel zevklerinin ve hobilerinin mekânsal bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Abdülhamid kendince değerli gördüğü ve iktidarını meşrulaştıracağını düşündüğü nesneleri Yıldız Sarayı çatısı altında toplamış ve sarayın en kamusal alanı olan Birinci Avlu'da sergilemiştir. Örneğin, Aya İrini'deki silah müzesinin kapatılarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ve askeri kökenini temsil eden bu eserlerin Topkapı Sarayı'ndan, gücün yeni merkezi olan Yıldız Sarayı'na taşınması ile, Sultan II. Abdülhamid imparatorluk geçmişine sahip çıkarak otoritesini simgesel anlamda meşrulaştırmıştır.[61] Bu anlamda Abdülhamid geleneksel bir Osmanlı padişahından ziyade Avrupalı bir hükümdarın mekânsal düzenini Yıldız Sarayı içerisinde ortaya koymuş ve sarayın mimari kurgusunu araçsallaştırarak, çizmek istediği -kültürlü, sanatkâr, zengin- hükümdar imajını mekân üzerinden temsil edebilmiştir.

Harem bölümünün ve sultan dairelerinin bulunduğu İkinci Avlu ise II. Abdülhamid'in kişisel zevklerinin, yaşam tarzının ve aile ilişkilerinin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Raimondo D'Aronco'ya atfedilen[62] ve özellikle iç dekorasyonunda *art nouveau* etkisinin hissedildiği iki katlı kagir bir yapı olan Küçük Mabeyn, Sultan II. Abdülhamid'in çalışma, yemek, istirahat, kabul ve yatak odalarını barındıran çok amaçlı özel bir dairedir.[63] Farklı kaynaklarda 'Hususi Daire', 'Büyük Köşk', 'Yeni Köşk', 'Özel Daire' gibi isimlerle anılmak-

ta olan ve Sultan II. Abdülhamid'in özel kullanımına ayrılmış bir başka köşk ise Küçük Mabeyn'e içeriden bir galeri ile bağlanmaktaydı.[64] II. Abdülhamid'in dış dünya ile bağlantısını sağlayan bir diğer tutkusunun da tiyatro ve müzik olduğu bilinmekte ve Ayşe ve Şadiye Osmanoğlu'nun anılarından Saray Tiyatrosu'nun,[65] hanedan bireylerinin sosyal hayatlarının önemli bir parçasını teşkil ettiği anlaşılmaktadır.[66] Ayrıca imparatorluk genelinde yasak olan sinema, saray tiyatrosunda gösterilmekte,[67] sarayın Muzika-i Hümayun adı verilen bir orkestrası olduğu ve bazen haremdeki kızlar tarafından müzik ve dans icra edildiği de anlatılmaktadır.[68] Halit Ziya Uşaklıgil ise bu tiyatroyu ve oynanan oyunları kıyasıya eleştirerek "İtalyan opera heyetlerinin döküntülerinin (...) gülünç bir halde icra ettikleri eserler" olarak tasvir etmiştir.[69]

Yıldız Sarayı'nı geniş bahçesi ve bahçe köşkleri olmaksızın düşünemeyiz. Abdülaziz zamanında Çırağan Sarayı'na bir köprü ile bağlanan bu geniş alanda Sarkis Balyan tarafından yapılmış Malta ve Çadır köşkleri yer almaktaydı. 1900 yılında İstanbul'a gelen İran Şahı Muzaffereddin'in karşılanması için inşa edilen Acem Köşkü; yapay göletin üzerindeki adacıkta yer alan Ada Köşkü ve İç Bahçe ile Dış Bahçe'yi ayıran büyük setin üzerinde Boğaz'a hâkim bir noktada konumlanmış olan Cihannüma Köşkü II. Abdülhamid'in gündelik yaşam tercihleri hakkında bize ipuçları sunarlar. Raimondo D'Aronco'ya atfedilen ve küçük ölçeğine rağmen özenli *art nouveau* detayları ile göze çarpan Ada Köşkü'nü Ayşe Osmanoğlu şu şekilde anlatmıştır:[70] "Sarayın Selamlık Bahçesi'ndeki Büyük Havuzda babamın küçük, motorlu filikası vardı. Bahçeye Haremle çıktığı zaman bu motora biner, haremlerini, kızlarını yanına alır, böylece adaya kadar gider, orada iner, Küçük Köşk'te oturur kahve içerdi." Sultan II. Abdülhamid'in "Cihannüma Köşkü'ne gidip, yukarıdaki küçük salondan etrafı büyük Zeiss dürbünüyle seyrettiği" yine Ayşe Osmanoğlu'nun anılarında geçmektedir.[71] Bu yapı, sarayından hiç çıkmayan Sultan'ın bütün tebaasını gözetlediği, Foucault'nun tabiriyle görünmeden görebildiği bir "*Panoptikon*" olarak da düşünülebilir. 1893-1894 yıllarında kurulan Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu[72] ise Sultan II. Abdülhamid'in sanayi ve en son teknolojiye verdiği önemin de bir göstergesi olarak düşünülmelidir. O dönemde porselen üretiminin dünyada bir prestij meselesi olarak kabul görüldüğünü akılda tutarak; saray arazisi içerisinde "en yeni teknikleri kullanan bir fabrika[73]" kurmanın Osmanlı İmparatorluğu'nu sanayi ülkeleri statüsüne çıkarma gayreti ve aynı zamanda bu devletlere bir meydan okuma çabası olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Yıldız Sarayı ve Abdülhamid ile özdeşleşen bir başka yapı ise üç aşamada tamamlanmış olan Şale Köşkü'dür. Birinci kısmın 1879-1880 yılları arasında tamamlanmış olduğu düşünülmekte; ikinci bölümün ise Almanya İmparatoru II. Wilhelm ve eşinin İstanbul ziyareti için Sarkis Balyan tarafından 1889 yılında yapıldığı bilinmektedir. Diğer bölümlere oranla oldukça büyük olan üçüncü kısım -Merasim Köşkü- ise Raimondo D'Aronco tarafından 1898 yılında tamamlanmış ve Almanya İmparatoru'nun ikinci ziyareti için hazırlanmıştır. Oldukça özenli bir şekilde tanzim edilen 60 oda ve dört salonun her birinde farklı bir dekorasyon uygulanmıştır.[74] Uşaklıgil yapıyı "tam bir saray olmayan, daha ziyade büyük sergilerde yıkılmak üzere inşa edilmiş muvakkat binalara" benzetmiştir.[75] Sultan II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mebuslara verdiği meşhur davet yine bu salonda yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra 'Casino' olarak kullanılması[76] ise Şale Köşkü özelinde, hem Sultan II. Abdülhamid'in hem de Yıldız Sarayı'nın kaderini adeta özetlemektedir.

Saray duvarlarının dışında kalmakla beraber, Yıldız Saray kompleksinin vazgeçilmez bir parçası olan Yıldız Camii (1886) ve Yıldız Saat Kulesi (1890) Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır. Abdülhamid rejiminin simgesi haline gelen saat kuleleri, imparatorluğun dört bir yanında inşa edilmiş ve padişahın görünmez varlığının birer simgesi haline gelmiştir.[77] Yıldız Camii ise mimari üslup, bezeme ve dekorasyon açısından son derece özgün bir yapıdır. Selçuk Batur, Yıldız Camii'nde "saray imgesinin öne çıktığını" söylemekte; iç mekânda kullanılan renkler ve zengin bezemeler, oryantalist çizgiler taşımakla beraber, oldukça özgün bir mimari dile işaret etmekte ve caminin *imperial* havasını öne çıkarmaktadır.[78] Yıldız Camii mimari özelliklerinin yanı sıra, konumu ve sembolik kullanımı açısından da Abdülhamid rejimi ile özdeşleştirilmiştir. Yıldız Sarayı'ndan çıkmak istemeyen ve son derece vesveseli olan Sultan II. Abdülhamid, saltanatı boyunca Cuma selamlıklarından vazgeçmemiş, hatta Cuma selamlıklarını törenselleştirerek, imparatorluk gücünün temsil edildiği bir gösteriye dönüştürmüştür.[79] Sarayın yanı başında inşa edilen bu cami, Yıldız'ın imparatorluğun tek ve mutlak merkezi olma iddiasını güçlendirmekte, aynı zamanda Sultan'ın güvenliği



Harem kapısı.

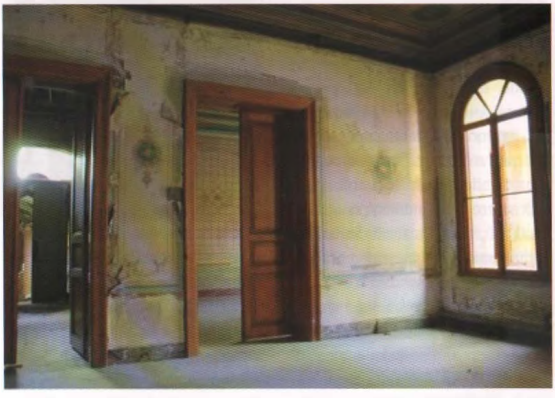


İç Bahçe ve III. Selim Çeşmesi.

SONUÇ

Yıldız Sarayı günümüzde halen bir bilinmezler odağı olmayı sürdürmektedir. Bu anlamda sürekli olarak değişim ve dönüşüm içinde bulunan ve son derece girift ve kompleks bir yapıya sahip olan bir yapı grubunu incelemek için bu metnin kapsamının yeterli olmadığı aşikârdır. Ancak, sarayı yalnızca mimari elemanlar toplamı olarak kabul eden bir yaklaşımdan ziyade; bu çalışma Yıldız Sarayı'nın mimari kurgusu ile II. Abdülhamid'in yönetim şekli ve mantalitesi arasındaki ilişkiyi irdelemeyi hedeflemektedir. Sultan II. Abdülhamid'in, senede iki kez bayramlaşma için Dolmabahçe Sarayı'na ve Hırka-i Saadet ziyareti için yılda bir kez Topkapı Sarayı'na gitmek dışında, Yıldız Sarayı'ndan hemen hemen hiç çıkmadığı düşünülürse,[81] bu yerleşke içinde kurguladığı hayatın ve mimari düzenlemelerin azımsanamayacak rolü daha iyi anlaşılacaktır. Bu metin, tarihsel bağlam ile mimari bağlamı örtüştürmeye çalışarak, Sultan II. Abdülhamid dönemini farklı bir bakış açısı ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

D'Aronco'nun Şeyh Zafir için tasarladığı üç farklı tarzda türbe arasından, Abdülhamid art nouveau üslupta olanı tercih etmiştir. Sultan her konuda olduğu gibi mimaride de, hem saray içindeki hem de saray dışındaki önemli yapılar söz konusu olduğunda, kontrolü elinde tutmaktadır. Sarayın morfolojik yapısını ve mimari düzenlenişini Abdülhamid'in kişiliğinin ve hatta politik duruşunun yansımaları olarak düşünmek mümkündür.



Harem Dairesi'nde Kadınefendiler Bölümü.

Bütün bir imparatorluğun otuz üç yıl boyunca yönetildiği bu merkezin, dağınık ve merkezsiz yerleşimi büyük bir ironi olarak görünmekle birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in kişiliğine, aile hayatına, gündelik rutinine ve politikalarına uygun bir ağ sistemi şeklinde organize edildiği söylenebilir. Sultan II. Abdülhamid giderek daralan bir çemberin merkezinde oturan bir hükümdar portnı teminat altına almaktadır. Her ne kadar Sultan II. Abdülhamid'e düzenlenen suikast girişimi Yıldız Camii'nin avlusunda meydana gelse de; yolların, seyircilerin ve halkın sıkı şekilde denetlenmesi ve her hafta düzenlenen selamlık töreninin planlanan şekilde gerçekleşmesi açısından Yıldız Camii'nin konumu son derece önemlidir.[80] Özellikle Büyük Mabeyn'in yanına yabancı konukların törenleri izlemesi için inşa edilen Set Köşkü düşünüldüğünde, Sultan II. Abdülhamid'in Cuma selamlıklarına ve Yıldız Camii'ne verdiği sembolik önem daha da iyi anlaşılmaktadır.

resi çizmemekte; tersine, geniş bir bilgi ve kontrol ağının içine nüfuz etmiş bir siyasi erki temsil etmektedir. Dolayısıyla, merkezde oturan, yeri yurdu tam olarak bilinen, kanlı canlı bir figür olmak yerine; Sultan II. Abdülhamid görünmeyen ama gören, her an her yerde olabilen, herkesi ve her şeyi kontrol edebilen sanal bir güç olmayı tercih etmiştir. Yıldız Sarayı'nın organik yapısı içerisinde her yapının geçitler, galeriler, avlular, kanallar ve köprüler ile birbirine bağlı oluşu, Sultan II. Abdülhamid'in dikey değil yatay bir kontrol ve yaşayış mekanizması geliştirdiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

NİLAY ÖZLÜ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Uşaklıgil, H.Z., *Saray ve Ötesi*. 1965, İstanbul: Inkılap ve Aka Kitabevi.
2 Eco, U., Function and Sign: the Semiotics of Architecture, in The City and the Sign; an Introduction to Urban Semiotics, M.G.a.A. Lagopoulos, Editor. 1986, Columbia University Press.
3 Vale, L. J., *Architecture, Power, and National Identity*. 1992, New Haven: Yale University Press.
4 Necipoğlu, G., *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*. 2006, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
5 Necipoğlu, G., *Framing the Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces*. Ars Orientalis, 1986. 23: p. 303-342.
6 Deringil, S., *The Well Protected Domains*. 1999, New York: I.B. Tauris & Co.
7 Batur, A., ed. *Yıldız Sarayı*. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Vol. 8. 1993-1995. Turih Vakfı Yayınları: İstanbul. 520-527.
8 Gezgör, V. & F. Irez, *Yıldız Sarayı Şale Kasr-ı Hümayunu*. 1993, İstanbul: TBMM Milli Saraylar DaireBaşkanlığıYayını.
9 Batur, *Yıldız Sarayı*.
10 Ezgü, F., *Yıldız Sarayı Tarihçesi*. 1980, İstanbul: Harb Akademileri Basımevi.
11 Gezgör, *Şale Kasrı*, s.11.
12 Tahsin Paşa, s.59.
13 Georgeon, F., *Sultan Abdülhamid*. 2006, İstanbul: Homer Kitabevi, s.148-150.
14 Mayakon, İ.M., *Yıldızda Neler Gördüm*. 1940, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.
15 Tahsin Paşa., *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*. 1931, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
16 Ali Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*. 1994, İstanbul: Nehir Yayınları, s. 29.
17 III. Ahmed'i tahta çıkaran yeniçeriler yeni padişaha Edirne'den İstanbul'a gelmesi vekeridnl halkına görünür kılmasişarlını koşmuşlardır, 18. yüzyılda yapılan sahil sarayları hakkında daha detaylı çalışmalar için bakınız: Çalış, B.D., *Gardens at Kağıthane Commons During the Tulip Period (1718-1730), in Middle East Garden Traditions: Unity and Diversity*. M. Conan, Editor. 2007, Dumberton Oaks Publications; Hamadeh, S., *The City's Pleasures in Istanbul in the Eighteenth Century*. 2008, Seattle/London: University of Washington Press.
18 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, ss.147-148.
19 Necipoğlu, *Topkapı*.
20 Tahsin Paşa, *Abdülhamit*, s.167.
21 Ezgü, *Yıldız Sarayı*.
22 Ali Said, *Saray Hatıraları*, s. 96.
23 TC BOA belgelerinin ancak birkaç tanesine burada örnek olarak yer vermek mümkün olabilmiştir; TC BOA Y.MTV 32/46 "Yıldız Sarayı'nda yapılan kasrın muhafaza duvarlarında açılacak somi kapı ve teferruat"; Y.MTV 27/81 "Yıldız Sarayı'nda şehzadeler ve hazinedarlara mahsusbinanın duvarlarının yükseltilmesive bahçeye yapılacak havuz için gerekli melbağa dair".
24 Bilgin, B., *Geçmişte Yıldız Sarayı*. 1998, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı. s.14.
25 Uşaklıgil, *Saray*, s. 92.
26 Batur, *Yıldız Sarayı*; Gezgör, *Şale Kasrı*; Bilgin, *Geçmişte Yıldız*.
27 Gezgör, *Şale Kasrı*, ss.13-14.; Batur, *Yıldız Sarayı*.
28 Ezgu, *Yıldız Sarayı*, s. 6; Tuğlacı, *Balyan*, s.553.
29 TCOBA I ŞD 74/4353.
30 Alasoy, N., *15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*. 2005, İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss.165-169.
31 Ali Said, *Saray Hatıraları*, Uşaklıgil, s. 95.
32 Osmanoğlu, A., *Babam Sultan Abdülhamid*. 2008, İstanbul: Selis Kitaplar, s. 23; Ali Said, *Saray Hatıraları*, s. 30.
33 Batur, *Yıldız Sarayı*.
34 Ezgü, *Yıldız Sarayı*, s. 8.
35 Atasoy, *Osmanlı Bahçeleri*, ss.165-169.
36 Ezgü, *Yıldız Sarayı*, s. 8; Osmanoğlu, *Babam*, s.32; Gezgör, *Şale Kasrı*, s.16.
37 T.C. OBA Y.MTV 20/41 "Yıldız Sarayı'nda Şale Kasrı yanında inşa edilmekte olan sülünliklere ait keşif defterlerinin takdimi hakkında."
38 T.C. OBA Y.PRK.HH 6/3 "Yıldız Sarayı'ndaki sebzebahçesinde inşaolunacak turfandasobası hakkındaki muamelenin başlatılması"
39 Batur, A.., *Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye'de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları*, in *TMBB Milli Saraylar Sempozyumu 1984*. 1985, İstanbul.
40 Osmanoğlu, *Babam*, s.125-126.
41 Batur, *Yıldız Sarayı*.
42 T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Yıldız Sarayı'nda yapılan çeşitli inşaat, ek bina, tamirat, tefriş ve düzenlemeler ile ilgili pek çok belge mevcuttur.
43 Osmanoğlu, *Babam*, s.108.
44 TC BOA Y.MTV 284/9.
45 Gezgör, *Şale Kasrı*; Ali Said, *Saray Hatıraları*, s. 44.
46 Tuğlacı, P., *The Role of the Balyan Family in Ottoman Architecture*. 1990, İstanbul: Yeni Çığır, p.547.
47 Sarkis Balyan Osmanlı Başbakanlık Arşiv belgelerinde "sermimar" olarak geçmektedir. TC BOA DH.MKT 6237/67; Y.MTV 269/76; Y.PRK.AZJ 13/44.
48 Tuğlacı, P., *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*. 1993, İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi.
49 Batur, *Yıldız Sarayı*.
50 Çelik, Z., *Displaying the Orient : architecture of Islam at nineteenth-century world's fairs*. Comparative studies on Muslim societies; 12. 1992, Berkeley: University of California Press, ss.152-156 . Osmanlı Başbakanlık Arşiv belgelerinde sergi için çağırılan Raimondo D'Aronco'nun Fransızca mektupları ve istenen şartlar ve fiyatlar üzerine yapılan mukaveleler bulunmuştur. TC OBA A.MKT.MHM 728/5.
51 Barillari, D. - Donato, M.D., *Osmanlı Mimarı D'aronco 1893-1909 İstanbul Projeleri*. 2006, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı; Batur, *Belgeler*, s.92-95.
52 Bilgin, *Geçmişte*, s.16.
53 TCOBA Y.PRK.HH 31/24.
54 Çelik, *Displaying*.
55 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 92.
56 Bilgin, *Geçmişte*, s.15; Batur, *Yıldız Sarayı*.
57 Candemir, M., *Yıldız'da Kaos ve Taşkıye*, 2007, İstanbul: İlgi Kültür Sanat, s. 24.
58 Candemir, *Kaos*, s. 270, Sultan II. Abdülhamid Topkapı Sarayı'ndan nadir eserler getirdiğini ve bunları kendi özel kitaplığında muhafaza ettiğini Candemir belgelemiştir. TC BOA BEO NR.2813438.
59 Tuğlacı, *Balyan*, s.552.
60 Fesch, *Abdülhamid*, s.157.
61 Shaw, W.M.K., *Possessors and Possessed : museums, archaeology, and the visualization of history in the late Ottoman Empire*. 2003, Berkeley: University of California Press.
62 Barillari, D. and F. Gudoll, *Istanbul 1900: Art Nouveau Architecture and Interiors*. 1996, New York: Rizzoli.
63 Ayşe Osmanoğlu babasının İran Şahı'nı bu dairede öğle yemeğine kabul ettiğini, düğünlerden önce çeyiz sergisinin Küçük Mabeyn'de yapıldığını, Burhaneddin Efendi piyano çalarken Almanya İmparatorunun oğlu Prens Albert'in yine bu köşkte mandolin çaldığını ve hatta ağabeyi Ahmed Efendi'nin bu binada fıtık ameliyatı olduğunu anlatmaktadır. Küçük Mabeyn Sultan II. Abdülhamid'in hal edildiğini Arif Hikmet Paşa, Ermeni asıan Aram Efendi, Yahudi mebus Emanuel Karasu ve Arnavut mebus Esad Toptani'den öğrendiği mekân olması sebebi ile de tarihsel önem arz etmektedir.
64 Ezgü, *Yıldız Sarayı*, s. 6.
65 Harem bölümünde, Hünkâr Dairesi ile Gedikli Cariyeler Dairesi'nin arasında yer alan 300 kişi kapasiteli tiyatronun D'Aronco tarafından çizilmiş projeleri Afif e Batur tarafından Udine Arşivi'nde bulunmuştur. Ancak binyıl ve yerleşim şeması var olan tiyatroya uygun olmakla beraber, mimari üslup ve bezemeler bakımından projeden farklıdır. Afife Batur D'Aronco tarafından çizilmiş olan projenin başka bir tarafından uygulandığını iddiaetmektedir; Batur, *Belgeler*, s. 93. Pars Tuğlacı ise tiyatronun Sarkis Balyan emrinde çalışan Yanko Kalla tarafından inşa edildiğini belirtmektedir; Tuğlacı, *Balyan*, p. 639.
66 Osmanoğlu, Ş., *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*. 1966, İstanbul: Bedir Yayınları, s. 23.
67 Ezgü, *Yıldız Sarayı*, s. 18.
68 Osmanoğlu, Ş., *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, s. 25.
69 Uşaklıgil, *Saray*, s. 96-97.
70 Osmanoğlu, *Babam*. s.126.
71 Osmanoğlu, *Babam*, s.126.
72 Raimondo D'Aronco, 1895 yılında fabrikanın yanan kısımlarının yenilenmesi ve fabrikaya ek binalar yapılması görevini üstlenmiştir. Oldukça farklı bir mimari tarzı olan bu yapı, çıplak tuğlaları ve cumbesi gibi detayları ile "romanesk uslubun bir varyasyonu" olarak kabul edilmiştir. Batur, *Yıldız Sarayı*.
73 Küçükerman, Ö., *Hereke Fabrika-i Hümayunu ve Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu*. Milli Saraylar.
74 Gezgör, *Şale Kasrı*, ss. 20-30.
75 Uşaklıgil, *Saray*, s. 97.
76 Demirel, *Ziyaretler*.
77 Ulucengin, M.B., *Secularizing Anatolia Tick by Tick: Clock Towers in the Ottoman Empire and the Turkish Republic*. International Journal of Middle Eastern Studies, 2010(42): ss. 17-36.
78 Son derece ince bir işçilik ile öretilmiş olan ahşap işleri, belki de caminin en etkileyici öğesini oluşturmaktadır. Özellikle hünkar mahfilini ve yan odaların önünde bulunan küçük sahanlığı gizleyen kafesli pencerelerson derece özenli ve özgün bir tasarımın ürünüdür. Bu kafeslerin Sultan II. Abdülhamid'in elinden çıktığı söylenmektedir; Batur, S.., *Yıldız Camii*, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Vol. 8. 1993-1995. Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul. ss. 514-515.
79 Deringil, *Well Protected*.
80 Fesch, P. and E. Üyepazarcı, *Abdülhamid'in son günlerinde İstanbul = Constantinople au derniers jours d'Abdul-Hamid*. 1999, Elmadağ, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret. ss.125-141.
81 Tuğlacı, *Balyan*, s. 546.

BRÜKSEL'DEN İSTANBUL'A

MANİFESTO ÜZERİNE NOTLAR

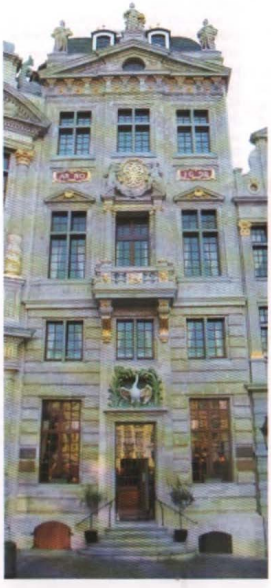
MEHMET Ö. ALKAN

Yayınlanmasının üzerinden 163 sene geçen Manifesto*'nun kendisi kadar, çeşitli baskılara yazılan önsözler de kitabın mütemmim cüzü olmuştur. 1888 yılında Samuel Moore'un Engels ile birlikte yaptığı İngilizce çevirisinin, en çok kullanılan İngilizce baskı olduğu söylenir. Bu baskı bizim açımızdan da önemli, zira Engels, 30 Ocak 1888'de İngilizce baskıya yazdığı önsözde* Manifesto*'nun İstanbul'da Ermenice bir çevirisinin yapıldığını ama yayıncısının da çevirmeninin de basmaktan vazgeçtiğini yazmaktadır...*



La Maison du Cygne binasına adını veren ve ön cephede, kapının üstünde bulunan kuğu heykeli.

Fotoğraf: Foto-Memo (Mehmet Ö. Alkan)



Marks ve Engels tarafından Komünist Manifesto'nun yazıldığı Brüksel'de Grote Markt/ Grand'Place'da bulunan *La Maison du Cygne* binasının dıştan görünüşü.

Fotoğraf: Foto-Memo (Mehmet Ö. Alkan)

"LA MAISON DU CYGNE"

Grote Markt/Grand'Place Brüksel'in dünyaca bilinen meydanı. Görkemli belediye binası ve onun tam karşısında şimdi kent müzesi olan kralın evi bulunuyor. Meydanı çevreleyen ve bir kısmı dantel gibi işlenmiş binaların "Melek", "Kayık", "Miğfer", "Çanta", "Tavuskuşu", "Tilki", "Dişi Kurt", "Uçurtma"... gibi ilginç isimleri var: Bunların arasında yer alan La Maison du Cygne Grote Mark'ın en güzel binalarından biri, üzerinde de yazdığı gibi 1698'de yapılmış. La Maison du Cygne "Kuğu Evi" demek. Binaya bu ismin verilmesinin nedeni binanın ön cephesinde ve ana giriş kapısının hemen yukarısında yer alan gösterişli kuğu heykeli.

Bina şu anda Brüksel'in dünyaca tanınmış en lüks lokantalarından birine ait. 1959 yılından beri faaliyette olan lokanta oldukça iddialı, o kadar ki kendisini "Belçika gastronomi tacının mücevheri" olarak adlandırıyor. Rezervasyonsuz gitmek mümkün değil. Tahmin edileceği gibi sıradan bir öğün yemek için bile ciddi bir fatura ödemenizi gerektiriyor. Dolayısıyla "üst tabakaya" hizmet veren, sıradan insanların kullanamayacağı kadar pahalı bir lokanta. Bina yapılışı sonrasında bir süre Kasap Loncası'nın lonca binası olarak kullanılmış. Fakirlere ücretsiz yiyecek de dağıtılmış. Ama bu binayı değerli kılan başka bir özelliği var. Şimdiki haline bakıp inanması çok güç, ancak bu binada, bir zamanlar Avrupa'da ve dünyada müthiş bir hareket başlatmış olan ve dünyanın en çok dile çevrilen, en tanınmış kitaplarından biri olan *Komünist Manifesto* yazılmıştır. Ama lokantanın resmi sitesinde bile (http://www.lamaisonducygne.be) buna dair herhangi bir bilgi yer almaz. Binanın içinde de Marks'a veya *Komünist Manifesto*'ya dair bir bilgi yok. Ancak kimi gazete tanıtım yazılarında ve seyahat önerileri veren sitelerde adeta çelişkili bir cazibe unsuru olarak, binada "Karl Marks ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto*'yu 3 yıl boyunca "pişirdiği/uydurduğu/tezgâhladığı" gibi ifadeler yer alır. Aslında bunların biraz da turist çekmek için yazıldığı açık. Brüksel'in en pahalı lokantalarından biri olan ve mahzenindeki 20 bin şarapla övünen La Maison du Cygne'de bir zamanlar *Komünist Manifesto*'nun yazılmış olduğunu ve fakirlere ücretsiz yemek dağıtıldığını hatırlamak yeterince ironi içeriyor olsa gerek.

KUĞU EVİ'NİN KOMÜNİSTLERİ

Brüksel 19. yüzyılda "liberal ülkenin liberal şehri" olarak ün salmıştır. Victor Hugo, Aguste Rodin, Paul Verlaine, Charles Baudelaire ve Alexandre Dumas gibi muhalif mülteciler buraya gelmişler, yaşamlarının bir bölümünü burada sürgün olarak geçirmişlerdir. Grote Markt Meydanı'na bakan binalardan bir diğeri Güvercin Evi'dir. Burası 1851'de III. Napolyon'un rejiminden kaçan ve "hayat bir sürgündür" diyen Victor Hugo için sığınak olmuştur.

Karl Marks 1845'te Fransa'dan kovulduktan sonra Avrupa'nın en liberal ülkesi olarak düşündüğü Belçika'ya gelir. Eşi ve çocuklarıyla yaklaşık 3 yıl boyunca Brüksel'de kalacaktır. La Maison du Cygne ise 1846'dan 1848 Mart'ına kadar Karl Marks'ın yoldaşlarıyla buluştuğu ve tartışmalar yaptığı bir yer olmuştur. Öte yandan, *Komünist Birlik* tarafından 1847'de Londra'da düzenlenen kongrede ayrıntılı bir parti programının Karl Marks ve Friedrich Engels tarafından yazılması kararlaştırılmıştır. Sonradan "dünyanın en etkili siyasal eserlerinden biri" olarak nitelenen ve *Komünist Manifesto* olarak anılacak söz konusu parti programı, 1847'nin son aylarından itibaren Marks ve Engels tarafından La Maison du Cygne'de kaleme alınacaktır.

Bu binada o sıralarda fakirlere yemek dağıtılmakta ve aynı zamanda bar ve kahvehane olarak kullanılmaktadır. La Maison du Gygne'in arka odalarından birinde Marks'ın, emekçi sınıfının nasıl sömürüldüğünü anlatan dersler verdiği de bilinmektedir. Marks ve yoldaşları 1847'yi 1848'e bağlayan yılbaşını bu binada kutlamışlardır. Bu bina Belçika sosyalist tarihi açısından da önem taşıyor. Zira 1885 yılında Belçika İşçi Partisi de bu binada kurulacaktır.

Binanın üzerine Alman sosyal demokratlarının talebi ve Brüksel Belediyesi'nin katkılarıyla 21 Eylül 2006 tarihinde Karl Marks anısına iki plaket asılmıştır. Binanın bir tarafına konulan plakette Almanca ve İngilizce, diğer tarafına konulan plakette Brüksel başkent bölgesinde kullanılan her iki resmi dilde yani Felemenkçe ve Fransızca olarak "Karl Marks Şubat 1845'ten Mart 1848'e kadar Brüksel'de yaşadı. Yeni yılı Alman İşçiler Derneği ve Demokrasi Birliği ile bu binada kutladı." yazmaktadır. Ancak plaketlerde *Komünist Manifesto*'nun burada kaleme alındığı belirtilmemiştir.

Ayrıca bu plaketin üstünde bir başka plaket var ve plakette "Belçika İşçi Partisi 5 ve 6 Nisan 1885'te burada Kuruldu" (Ici Fut Fonde les 5 et 6 Avril 1885 Le Parti Ouvrier Belge/ Hier Werd op 5 en 6 April 1885 de Belgische Werkliedenpartygesticht") yazıyor.

Marks'ın Brüksel'de 9 kez ev değiştirdiği biliniyor. Brüksel'de son iki yılını geçirdiği ev tespit edilmiş durumda. I(Rue Jean D'Ardenne, 50, Ixelles, Bruxelles, Belgique/Jean D'Ardenne Straat, 50, Elsene, Brussel, België)I Ixelles–Elsene mahallesindeki bu ev şimdilerde mesken olarak kullanılıyor ve bir de Yoga merkezi ilanı var. Karl Marks Evi olarak adlandırılan binanın üstüne yine yakın bir zamanda "Ixelles Yerel Tarih Derneği" tarafından bir plaket çakıldı. Plakette "Ixelles Yerel Tarih Derneği, KARL MARKS BURADA YAŞADI, 1846–1848" cümlesi yazılı:

CERCLE D'HISTOIRE LOCALE
D'IXELLES ICI VÉCUT
KARL MARX 1846 - 1848

Aslında sosyalist hareketin tarihi geçmişi ile ilgili bu tür plaketlerin asılması veya heykeller yapılıp kamusal alanlara dikilmesi Avrupa'da ve Amerika'da yeni yeni, neredeyse 2000'li yıllarda görülmeye başladı. Sosyalist hareketin tarihi açısından önemli olan bina, mekân ve meydanlara açıklayıcı plaket asmak, heykeller yapmak gibi uygulamaları Türkiye'de de başlatmanın zamanı gelmiş olsa gerek. Örneğin 1 Mayıs 1977'nin anısına Taksim'e bir heykel yapmak, plaket asmak, neden olmasın?

KOMÜNİST MANİFESTO'NUN 1887'DE İSTANBUL'DA ER ENİCE BASILDIĞI EFSANESİ

Kuğu Evi'nde bitirilen kısaca *Manifesto* veya *Komünist Manifesto*, orijinal adıyla *Manifest der Kommunistischen Partei*, yani *Komünist Parti Manifestosu* Londra'ya gönderilerek 21 Şubat 1848'de Almanca yayınlandı. Yayınlanmasının ardından Avrupa'daki 1848 Devrimleri'nin de başlatıcısı oldu. Bu nedenledir ki Belçika Kralı I. Leopold, *Manifesto*'nun yayınlanışını izleyen ay, Mart 1848'de Karl Marks'ın ülke



İçinde Komünist Manifesto'nun yazıldığı *La Maison du Cygne*'in de bulunduğu binalar topluluğu.

Fotoğraf: Foto-Memo (Mehmet Ö. Alkan)





Almanca-İngilizce plaket.

Fransızca-Felemenkçe plaket.

dışına gönderilmesi emrini verdi. Marks ve eşi Belçika polisi tarafından 18 saat gözaltında tutulduktan sonra, şehirden ayrılacak ve devrimcilere katılmak üzere Paris'e gidecektir. Oradan da Köln'e geçecek ve *Neue Rheinische Zeitung* adlı bir gazete çıkaracaktır. Marks ve Engels'in adları ilk kez 1872'de Leipzig'de yapılan baskısında yer alacak ve bu baskıda broşürün adı *Kommunistisches Manifest* yani *Komünist Manifesto* olarak değiştirilecektir.

Manifesto'nun kendisi kadar, çeşitli baskılara yazılan önsözler de kitabın mütemmim cüzü olmuştur. 1888 yılında Samuel Moore'un Engels ile birlikte yaptığı İngilizce çevirisinin, en çok kullanılan İngilizce baskı olduğu söylenir. Bu baskı bizim açımızdan da önemli, zira Engels, 30 Ocak 1888'de İngilizce baskıya yazdığı önsözde *Manifesto*'nun İstanbul'da Ermenice bir çevirisinin yapıldığını ama yayıncısının da çevirmeninin de basmaktan vazgeçtiğini yazmaktadır: "Bundan birkaç ay önce, İstanbul'da yayınlanması beklenen Ermenice çevirisi, bana söylendiğine göre yayıncı Marks'ın adını taşıyan bir kitap yayınlamaktan korktuğu, çevirmen de kitabı kendi eseri gibi göstermeye yanaşmadığı için gün yüzüne çıkmamıştır."[1]

Engels 1 Mayıs 1890'da Londra'da Almanca baskıya yazdığı önsözde ise olayın 1887 yılında yaşandığını belirterek şunları yazar: "Bu arada garip bir olaya değineyim: 1887'de, Ermenice bir çevirinin el yazması İstanbul'da bir yayıncıya sunuluyor. Adamcağız, Marks'ın adını taşıyan bir kitabı yayınlamayı göze alamıyor, çevirmenden kitaba kendi adını koymasını istiyor, ama o da buna yanaşmıyor."[2] Rasih Nuri İleri de bu baskıyı merak etmiştir. Arkadaşlarından Komsomol Hasan (Hasan Kaşarcı) Unkapanı'ndaki Ermeni bir dini kuruluşun kitaplığında Engels'in sözünü ettiği Ermenice çevirinin basılmış haline rastlamış olduğunu Rasih Nuri İleri'ye söylemiş, İleri de bu kurumu aramış ama bulamamış olduğunu yazar. Dolayısıyla sözü edilen Ermenice çevirisini Komsomol Hasan dışında şimdiye dek gören olmamıştır![3]

MANİFESTO'NUN İLK TÜRKÇE ÇEVİRİSİ: MUSTAFA SUBHİ'NİN EL YAZISIYLA "*KOMÜNİST BEYANNAMESİ*"

Manifesto Türkçeye geç çevrilmiştir. *Manifesto*'nun ilk çevirisi Komünist Partisi'nin de kurucusu olan Mustafa Subhi tarafından yapılıyor. El yazısı çeviri yıllar sonra Mete Tunçay'a verilmiştir. Tunçay, sonradan Tarih Vakfı'na armağan ettiği bu eserin eline geçme hikâyesini şöyle anlatır:

"Bakü'dayken bana, Türkiye'ye götürmem için, üstünde Poesie sözcüğü basılı, sayfa kenarları yaldızlı ciltli bir defter verildi. İçinde, M. Subhi'nin kendi el yazısıyla başladığı, fakat bitiremediği bir *Manifest* çevirisi var. Bu yadigârın Türkiye'de saklanması için gösterilen temiz yurtseverlik duyguları önünde saygıyla eğilirim. Ülkemizde, bu defteri teslim edebileceğim uygun bir Devrim Tarihi Müzesi kuruluncaya değin, bunu emanet olarak kendim saklamak niyetindeyim."[4]

Mustafa Subhi tarafından yapılan bu çevirinin,[5] daha sonraki serencâmı ise defterin başına yapıştırılan ve başlığı Arap harfleriyle el yazısı, metni ise Kiril alfabesiyle Azerbaycan dilinde daktiloyla yazılan notta şöyle açıklanmıştır:

"İzahat
Türkiye Komünist Partisi'nin banisi Mustafa Subhi arkadaşın el yazması olan bu defteri ben 1930'uncu yılda Kırım Simferopol İAk Mescit| şehrinde muallim Osman Efendi'den aldım.

Mustafa Subhi arkadaş 1918'inci yılda Moskova'da neşrine başladığı *Yeni Dünya* Türkçe komünist gazetesini 1919'uncu yılda (Türkiye'ye yakın olduğu için) Simferopol şehrine naklederek orada neşrine devam eder. Biraz vakitten sonra Vrangel ordusu tarafından işgal olunan Simferopol'den


Manifest
der
Kommunistischen Partei.

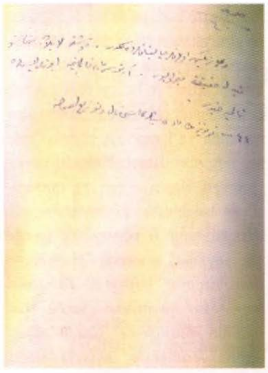


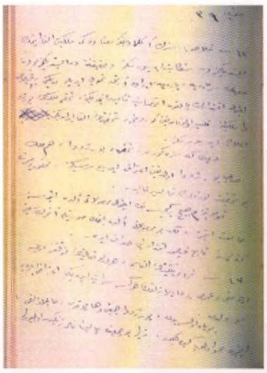
Manifest'in 21 Şubat 1848'de yapılan ilk baskısı.

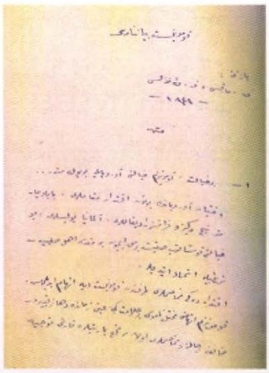
(Mehmet Ö. Alkan Arşivi)

Kerim Sadi'nin *Manifest*'inin ön kapağı.

Kerim Sadi'nin *Manifest* çevirisinin kitapkapağından fotoğraf sağlayan Cengiz Yolcu'ya teşekkürederim.







Mustafa Subhi'nin başladığı ve yarım kalan *Komünist Beyannamesi*'nin giriş sayfası ve son iki sayfası.

Tarih Vakfı Arşivi, Mete Tunçay bağışı

uzaklaşmak mecburiyetinde kalan Mustafa Subhi arkadaş bazı el yazmalarıyla beraber tercümesini yazmakta olduğu bu defteri de Osman Efendi'ye saklamak için verir.

1920'inci yılda Simferopol tekrar Sovyetler ülkesine geçer ve komünist gazetesi olan *Yeni Dünya* gazetesi tekrar Kırım Ablostnoy [Bölge] Komitesinin nâşiri resmi organı olarak çıkmaya başlar. 1930'uncu yılda bu gazetenin on yıllık bayramı teşkil olundu. Ben tesadüfî olarak bu bayramda Osman Efendi ile tanış oldum. O, benim Türkiye komünisti olduğumu bildikten sonra Mustafa Subhi arkadaşın el yazmalarını saklamak için götürmemi teklif etti. Bizim için çok kıymetli olan bu aziz hatırayı bu vakte kadar ben gözbebeğim gibi saklamaktayım.

1920'inci yıldan Ankara Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadınlar Şube Müdiresi, hal-i hazırda Sovyet ülkesi parti uzvu, şahsi pensiyacı [emeklil] Cemile Nurşivanova"[6]

Bir şiir defterine el yazısı ile yapılan ve yarım kalan çeviri şu bilgilerle başlar:
"*Komünist Beyannamesi*, Yazan: K. Marks ve F. Engels, 1848."
Komünist Beyannamesi'nin giriş kısmı Mustafa Subhi tarafından şöyle çevrilmiştir. "Bir hayalet, komünizm hayaleti Avrupa'yı büyülemiştir. İhtiyar Avrupa'nın bütün iktidar makamları, Papa ve Çar, Metternich ve Guizot, Fransız radikalleri, Almanya polisleri, bu hayaleti kuşatıp sıkıştırmak için bir mukaddes ehl-i Salip tertibiyle ittihat ettiler."

YAYINLANIŞININ 75. YILINDA TÜRKÇE BASILI İLK ÇEVİRİ: ŞEFİK HÜSNÜ: "*KOMÜNİST BEYANNAMESİ*"

İkinci çeviri ve ilk basılı çeviri Türkiye Komünist Partisi'nin genel sekreterliğini de yapan, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurucularından Şefik Hüsnü [Deymerl tarafından yapılıyor.[7] *Komünist Manifesto*'nun yayınlanışının 75. yılında, 1923 yılında Türkçe çevirisi de yayınlanmış oluyor. Kitap *Komünist Beyannamesi* adıyla Aydınlık Külliyatı'nın 9 numaralı yayını olarak basılıyor.[8] Künye bilgileri şöyledir:

"Karl Marks ve Fridrih [Friedrich] Engels [Nakli Doktor Şefik Hüsnü]; *Komünist Beyannamesi* ([İstanbul:]



Karl Marks ve Fridrih [Friedrich] Engels [Nakli Doktor Şefik Hüsnü]: Komünist Beyannamesi ([İstanbul:] Şehzade Başı—Evkaf Matbaası, 1339-1923) Fiyatı 10 kuruştur.

Şehzade Başı—Evkaf Matbaası, 1339-1923) Fiyatı 10 kuruştur."

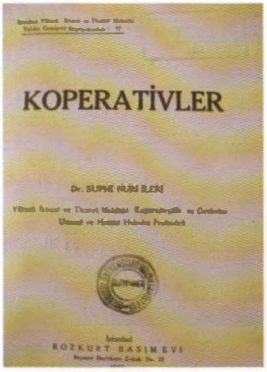
Metnin çevirisi şu paragrafla başlar:
"Bir hayalet, komünizm hayaleti bütün Avrupa'yı dolaşmaktadır. İhtiyar Avrupa'nın bütün iktidar makamları, papa ve çar, Meternih ve Gizo, Fransız radikalleri, Almanya polisleri, bu hayaleti kuşatıp sıkıştırmak için bir mukaddes Ehl-i Salib tertibiyle ittihad ettiler."

Metnin son paragrafı şöyle çevrilmiştir:
"Komünistler, fikirlerini ve tasavvurlarını saklamayı kendilerine yakıştırmazlar. Açıkça ilân ederler ki gayeleri ancak ve ancak ananevi bütün nizam-ı içtimaiyenin şiddetle devrilmesiyle tahakkuk edecektir. Bir komünist inkılâbı ihtimali karşısında titremek hâkim sınıflara düşer. Bu işte zincirlerinden başka, proleterlerin kayıp edecek bir şeyleri yoktur ve bu suretle bütün bir âlem kazanmış olacaklardır.
Bütün dünya işçileri birleşiniz!"

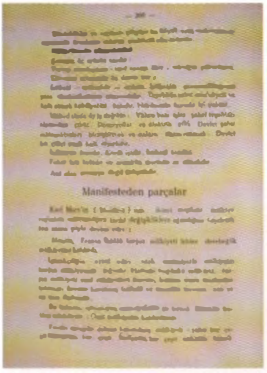
KERİM SADİ: "*TARİHİ BİR VESİKA*" VE "*MANİFESTİ*"

Manifesto'nun Kerim Sadi [Nevzat Cerrahlar] tarafından yapılan çevirisi, önce 1934 ve 1935 yıllarında İnsaniyet Kütüphanesi tarafından *Tarihi Bir Vesika* adıyla iki cüz halinde yayınlanmıştır. Künye bilgileri şöyledir:
"Kerim Sadi; *Tarihi Bir Vesika* (İstanbul: Bozkurt Matbaası,1934) s.1-16
Kerim Sadi; *Tarihi Bir Vesika*, İkin-

Türkiye ve muhtemelen dünya tarihinde ilk kez, sosyalist ülkeler dışında, *Komünist Manifesto*'nun yer aldığı ve Türkiye'de okullarda okutulan *Koperatifler* kitabının kapağı.



Komünist Manifesto'nun "Manifesteden parçalar" adıyla ders kitabında yer aldığı bölümün başlığı. Suphi Nuri İleri; *Koperatifler*.



İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1935, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı: 77, s.300

ci Cüz (mabadı) (İstanbul: Bozkurt Matbaası,1935) s.17-31."

Çeviride paragraflar karışık olarak verilmiştir. Bu iki cüz daha sonra birleştirilerek, ayrıca çeviride de bazı düzeltme ve değişiklikler yapılarak 1936'da *Manifest* adıyla yayınlanmıştır. Künye bilgileri şöyledir:
"Karl Marx Friedrich Engels; *Manifest* Çeviren: Kerim Sadi (İstanbul: Bozkurt Matbaası,1936) İnsaniyet Kütüphanesi No:29. Fiyatı 40 kuruş."

Ancak beklenebileceği üzere Kerim Sadi'nin çevirisi yayınlanışından kısa süre sonra yasak kitaplar arasına girecek, Bakanlar Kurulu'nun 29 Ağustos 1936 tarihli ve 2/4253 numaralı kararı ile toplattırılıp yasaklanacaktır.[9]

Manifest Kerim Sadi'nin çevirisiyle şöyle başlar:
"*Komünist Partisinin Manifesti*
Bir hayalet Avrupa'yı dolaşmaktadır: Komünizm hayaleti. İhtiyar Avrupa'da müesses bütün otoriteler –Papa ve Çar, Metternich ve Guizot, Fransız radikalleri ve Alman polisleri- bu hayalete karşı bir mukaddes sürgün avı yapmak için el ele verdiler." (s.12)

Ve şu çeviri ile son bulur:
"Komünistler, fikirlerini ve tasavvurlarını saklamağa tenezzül etmezler. Açıkça ilan ederler ki hedeflerine ancak bütün eski sosyal düzenin şiddetle yıkılmasıyle varılacaktır. Bir komünist ihtilali olacak diye hâkim sınıflar titresin! Proleterlerin bu ihtilalde zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. İhtilal onlara bir dünya kazandıracaktır.

Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" (s.57)

DERS KİTABINDAKİ *"KOMÜNİST MANİFESTO: "MANİFESTEDEN PARÇALAR"*

Bu arada 1935 yılında son derece ilginç bir olay yaşanır ve *Komünist Manifesto* Türkiye'de bir ders kitabına girecek ve resmen derste okutulacaktır. Gerçekten de Suphi Nuri İleri, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde *Koperatifler* adlı ders kitabını okutmaktadır ve kitap 1935 yılında "Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı'nın 77 numarası" ile basılmıştır. *Koperatifler* adlı ders kitabının 6. bölümünde 300 ile 322. sayfaları arasında "*Manifesteden Parçalar*" başlığı ile *Komünist Manifesto* yayınlanır. Suphi Nuri İleri'nin "*Manifeste*" olarak adlandırdığı *Manifesto*, aslında Kerim Sadi'nin *Tarihi Bir Vesika* adlı eserinin cüzleridir ve kaynak gösterilerek olduğu gibi kitaba alınmıştır.

Ders kitabının künye bilgisi şöyledir:
"Suphi Nuri İleri; *Koperatifler* (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1935) Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı: 77"

Sosyalist ülkeler dışında, yalnızca Türkiye tarihi açısından değil, muhtemelen dünyada da ilk kez, *Komünist Manifesto* okullarda ders kitabı olarak, ilk kez Suphi Nuri İleri'nin *Koperatifler* kitabı vesilesiyle okutulmuş olmalıdır.

Komünist Manifesto'nun yeni çevirisi için aradan yaklaşık 32 yıl geçmesi gerekecek, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Kasım 1968'de Ankara'da yayınlayacaktır. İkinci dalga *Manifesto* çevirilerine ve çevirmenlerine bir başka yazımızda değineceğiz.

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 "An Armenian translation, which was tobe published in Constantinople some months ago, did not see the light, I am told, because the publisher was afraid of bringing out a book with the name of Marx on it, while the translator declined to call it his own production." Metnin Türkçesi için bkz. Karl Marx-Friedrich Engels; *Komünist Manifesto ve Hakkındaki Yazılar* (İstanbul: Yordam Kitap, 2008) 3. Baskı s. 62.

2 "As a matter of curiosity, I may mention that in 1887 the manuscript of an Armenian translation was offered to a publisher in Constantinople. But the good man did not have the courage to publish something bearing the name of Marx and suggested that the translator set down his own name as author, which the latter however declined." Bu metnin Türkçesi için bkz. Karl Marx-Friedrich Engels; *Komünist Manifesto ve Hakkındaki Yazılar* (İstanbul: Yordam Kitap, 2008) 3. Baskı s. 67.

3 . Rasih Nuri İleri; "Türkçede Manifesto" iç. Karl Marx-Friedrich Engels; *Komünist Manifesto ve Hakkındaki Yazılar* (İstanbul: Yordam Kitap, 2008) 3. Baskı s.15.

4 Mete Tunçay; *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* (İstanbul: Belge Yayınları, 1982) s. 27.

5 Bu eseri Mete Tunçay yayınladığı halde, maalesef yakın zamanlarda yapılan bir kitap, bütün bilgileri ve çevirmyazıyı Mete Tunçay'ın *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* s.27-46'dan "Mustafa Suphi'nin (Yarım Kalmış) Manifest Çevirisi." başlıklı bölümden alındığı halde, Mete Tunçay'ın kendisi de eseri de zikretmemiştir. Yayıncı, bana, bunun istenmeyerek yapılan birhata olduğunu ifadeetmiştir. Bkz. Karl Marx-Friedrich Engels; *Komünist Manifesto Mustafa Suphi-Şefik Hüsnü Çevirileri 160. Yıla Armağan* (İstanbul: Sosyalİnsan Yayınları, 2008) Sosyal Tarih Dizisi 1 s.55-71 tamamen yukarıda belirttiğim gibi Mete Tunçay'dan aktarma olduğu halde isim ve kaynak zikredilmez.

6 Mete Tımçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* (İstanbul: Belge Yayınları, 1982) s. 27-28.

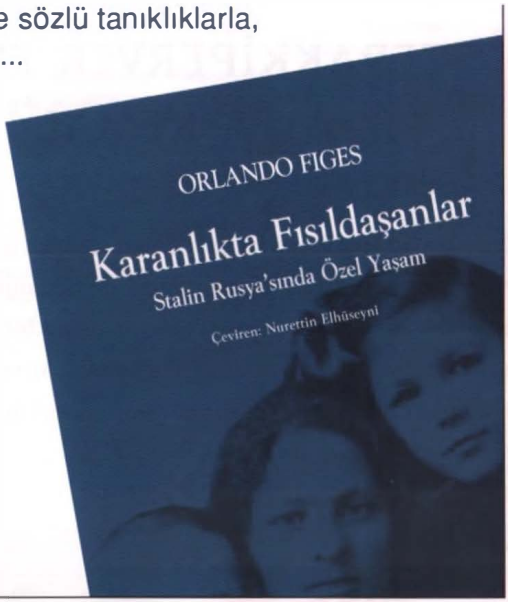
7 Osman Köker; "Şefik Hüsnü'nün Komünist Manifesto Çevirisi" *Toplumsal Tarih* No:58 (Eylül 1998) s.19-21.

8 Tüstav tarafından yayınlanan "Çevirmyazı ve Sözlükçesi: Şeyda Oğuz" tarafından yapılmıştır. http://www.tustav.org/_dokuman/komunist_beyannamesi.pdf

9 Cumhuriyet Arşivi; "İstanbul'da basılan Manifest adlı kitabın toplattırılması ve satışının yasaklanması." Tarih: 29/8/1936.Sayı: 52532/. Dosya: 88-234, Fon Kodu: 30..18.1.2. Yer No: 68.72..13. Ayrıı tarihi, kaynak belirtmeden Mete Tunçay da vermektedir. Bkz. Mete Tunçay; *Türkiye'de Sol Akımlar 1925-1936* Cilt:2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) s.162.

Yapı Kredi Yayınları'ndan

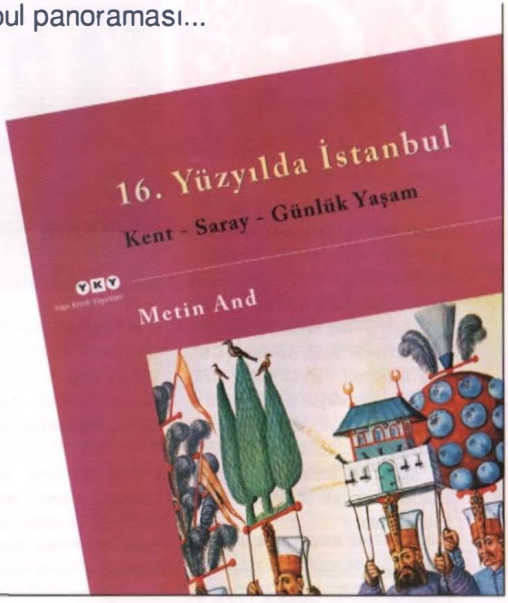
Mektuplar, günlükler ve sözlü tanıklıklarla, "Stalin'li" karanlık yıllar...



Stalin dönemi ve kişisel yaşam... Orlando Figes *Karanlıkta Fısıldaşanlar*'da, Stalin teröründen sağ kurtulanların sakladığı mektuplara, günlüklere, fotoğraflara, kişisel belgelere ve sözlü tanıklıklara yer veriyor. İnceleme, birçok Sovyet ailesinin gizli geçmişini açığa çıkarırken, Stalin'in zorba yönetimi altında yaşayan sıradan insanların iç dünyasına daha önce yapılmadığı ölçüde ışık tutuyor.

Çeviren: Nurettin Elhüseyni
744 sayfa, 58 TL.

Metin And'dan bir İstanbul panoraması...



İstanbul'a hayran bir İstanbullu'dan İstanbul'a armağan... Metin And'ın *16. Yüzyılda İstanbul*'u, bilgilendirici, eğlendirici ve dünden bugüne karşılaştırma yapmaya elverişli "resim okuma"larla donatılmış bir kitap. *16. Yüzyılda İstanbul*, bu büyük kenti tanımaya, sevmeye yardımcı olacak, merak ettiğimiz birçok soruyu cevaplandıracak, Bizans ve Osmanlı anıtlarını eski çizimleriyle tanımamızı sağlayacak, bugüne kalanların ise eskiden nasıl olduğunu gösterecek önemli bir kılavuz...

320 sayfa, 45 TL.

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: Galatasaray 212 252 47 00 / 502 • Kadıköy 216 337 78 04
• İZMİR: 232 441 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 E-POSTA • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr • http://twitter.com/YkyHaber İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

THE TIMES'IN MUHABİRİ MAXWELL MACARTNEY'İN RÖPORTAJI

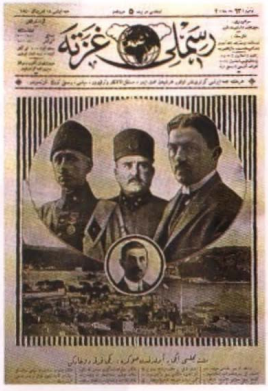
TERAKKİPERVER FIRKA ÜZERİNE MUSTAFA KEMAL'İN DÜŞÜNCELERİ

NEVİN YURDSEVER ATEŞ

Genç Cumhuriyet'in dikkati hayati önem taşıyan iç yapılanmadan başka konulara yönelirse ve karanlık zamanlarda omuz omuza durmuş silah arkadaşlarının kişisel ilişkileri zedelenirse bir felaket olabilir. Durum bu noktaya gelirse, Gazi Paşa'nın kimsenin gözünün yaşına bakmayacağını düşünmeden edemiyor insan.
O sabit gri gözlere bir bakıp her sözü ve hareketindeki kararlılığı ve otoriterliği gördükten sonra insan anlıyor ki Türkiye'nin, bıçak kemiğe dayandığında, ideallerini sürdürecek ya da onları savunurken yenilecek bir lideri var.



Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın amblemi.



***Resimli Gazete* TpCF'nin kuruluşunu ilan ediyor.**

Cumhuriyet'in ilanından çok kısa bir süre önce Ulusal Mücadele Dönemi'nin ARMHC'i (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) Eylül 1923'te Halk Fırkası'na dönüşür. Cumhuriyet'in bu ilk partisinin (Türkiye Komünist Partisi hariç) kuruluşundan neredeyse bir yıl sonra 17 Kasım 1924'te ikinci bir parti kurulur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Bu, ulusal mücadelenin önde gelen liderlerinin içinde yer aldığı ilk muhalif partidir.

TpCF' kendisinden çok sonra kurulan/kurdurulan Serbest Fırka ile birlikte, Türkiye'de siyasal yaşam değerlendirmesinde "Çok Partili Yaşam Deneyimleri" başlığı altında kendisine yer bulur. Ancak böylesi bir değerlendirme TpCF için çok yetersizdir. TpCF her şeyden önce Serbest Fırka'dan çok farklı bir zaman ve zeminde, Mustafa Kemal'e rağmen kurulan bir partidir.

Elbette bu kısa yazının amacı TpCF'nin ortaya çıkışının sosyo-ekonomik ve siyasi nedenlerini tartışmak olmadığı gibi, kapatılmasının da siyasi ve sosyal sonuçlarını tartışmak değildir.

Bu yazının konusu şu sıralarda University of Central Florida'da Dr. Hakan Özoğlu'nun erken Cumhuriyet'in üç ayrı konusu ile ilgili ağırlıklı olarak Amerikan arşivlerine dayanan çalışmasının "Tek Parti Dönemine Geçiş" (Opposition in Ankara: Transition to the Single Party System) bölümünde TpCF ile ilgili bir dipnota ilişkindir. Bu çalışmadan beni haberdar eden ve bu yazı için beni teşvik eden hocam Mete Tunçay'a bu vesile ile teşekkür ederim.

Söz konusu dipnot; *The Times* gazetesinde 18 Aralık 1924 tarihinde "Türkiye'nin Lideri" üst başlığında, "Partiler ve Basın" ve "Mustafa Kemal'in Düşünceleri" alt başlıklarıyla yayımlanan Maxwell Macartney'in Mustafa Kemal'le yaptığı röportajdır.

İlginç olan *The Times*'da yayımlanan bu yazının bir hafta önce 11 Aralık 1924'te *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde[2] yayımlanmış olmasıdır. Gerçekte her iki yazıda; Macartney'in 21 Kasım'da Ankara'da Mustafa Kemal'le yaptığı, ancak sonrasında Mustafa Kemal'in yayımlanmasına izin vermediği için orijinal metnin değiştirilmiş, sansürlenmiş halidir.

Hâkimiyet-i Milliye ve *The Times*'da yayımlanan her iki metinde Mustafa Kemal'e yöneltilen aynı soru ve

cevapları içermektedir. İlginç olan *The Times* baskısında Macartney'in kendi yorumlarını da eklemesidir. Bu yorumlara değinmeden önce konuya vakıf olanların ve meraklıların anımsayacağı umuduyla kısacık bir hatırlatma yapalım.

II. Meclis'te Halk Fırkası içindeki parti-içi muhalefetle bağlantılı olarak yeni bir parti kurulacağı yolundaki haberler; Mart 1924'te "Halk Fırkası'nınikiye ayrılmasından ve bir kısmının Halk, diğerinin Cumhuriyet Fırkası unvanını"[3] taşıyacakları şeklinde yer alır.

Basında yeni bir fırka ile ilgili haberler giderek artan bir hızla yer alacaktır. Potansiyel fırkanın kurucularının Rauf Bey ve İsmail Canbulat beyler olacağı; partinin adı, ciddi bir program ve hazırlık içinde oldukları basında tartışma konusudur. Muhaliflerin kendilerini Halk Fırkası'ndan ayırt edici önemli özelliklerden biri olarak da öne sürdükleri, Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı ilkesidir.

Bütün bu gelişmeler basın yoluyla kamuoyu önünde gerçekleşiyordu. Doğal olarak gelişmelerden Mustafa Kemal de haberdardı. Fakat Mustafa Kemal'in olaylara yaklaşımı bilinmiyordu. Nihayet Mustafa Kemal 16 Eylül'de Trabzon'da Halk Fırkası şubesinde ve 20 Eylül'de Samsun Belediyesi'nde verilen ziyafette şehir adına söylenen nutuklara verdiği cevaplarda her şeyi fevkalade açık ve net olarak dile getirdi. Mustafa Kemal hiçbir yanlış anlamaya meydan vermeden, partisinin lideri olarak kalmayı düşündüğünü ve ülkesinin bu ilk döneminde güçlü bir iktidar uygulamak durumunda olduğunu dile getiriyordu.

Ancak Mustafa Kemal TpCF'ye karşı çok temkinli olacaktır. Samsun ve Trabzon konuşmalarında sert bir biçimde dile getirdiği ifadeler, fırkanın ortaya çıkış süreci ile yumuşak bir üsluba yerini bırakacaktır. Bu tutumu, hükümet üyelerinin davranışlarında ve parti kurulduktan kısa bir süre sonra İsmet İnönü'nün yerine Başbakanlığa Fethi Okyar'ın getirilmesinde de görmek mümkündü. Bu yumuşamaya verilecek örneklerden biri de Mustafa Kemal'in *The Times* İstanbul muhabiri Maxwell Macartney ile yaptığı ama daha sonra yayımlanmasına onay vermediği orijinal metnin değiştirilerek, 11 Aralık 1924'te *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanmasıdır.

Maxwell Macartney, 21 Aralık Cuma günü Ankara'da Mustafa Kemal'le yaklaşık iki saat süren bir görüşme yapar ve bu görüşmenin bir kopyasını İngiliz Büyükelçisi Lindsay'a[4] verir. Lindsay bu görüşmenin *The Times*'da yayımlanacak şekilde bir kopyasının kendisine verildiğini ve Macartney'in görüşmeyi Londra'ya göndermeden önce Mustafa Kemal'e sunacağına dair söz verdiğini belirtir. Bu nedenle Macartney'in tasvip, değişiklik ya



TpCF'nin nizamnamesi.

da verilecek kararı beklediğini ve bu nedenle Austin Chamberlain'e, Londra'ya gönderdiği yazının ekinde yer alan görüşme metninin tamamen gizli olarak işleme alınmasını rica eder.

Lindsay bu görüşmeye ilişkin görüşlerini Londra'ya gönderdiği raporda şöyle özetler:

"...Başkan'ın[5] bundan sonra ne yapacağını merak ediyorsam, gayet dikkate değer olan bu belgede benim için bir cevap bulunmaktadır.

...Terakki Parti taraftarlarının Cumhuriyetçi oluşları samimi değildir. Programları bir sahtekârlıktır ve onlar sadece reaksiyonerdir. Raporda belirtilen her şey, Başkan'ın bu yeni muhalefet ile hiçbir şekilde ilgilenmediğini ima etmekte olup, kendisinin Macartney ile yaptığı görüşmede kullandığı lisan ve düşüncelerindeki ton, onun öldüresiye mücadele etmek istediğini açıkça belirtmekteydi...

...Durum belki böyle olabilir, fakat Başkan'ın ifadelerini analiz edecek olursak bunların kendisinin özel savunmasının garip şekilde zayıf kalan parçaları olduğunu görebiliriz. Terakki Partisi taraftarları, tutucu eğilimlere sahip olabilir fakat onları reaksiyoner monarşi ya da halife taraftarı olarak mülahaza etmek samimi olmayacaktır.

...Fakat şayet Başkan yeni muhalefete karşı gerçekten zorlu bir atağa geçmek niyetinde ise, Fethi Bey ve yeni tayin edilen kabinenin durumu ne olacaktı?

...Fethi Bey, Terakki Partisi'ne Başkan'dan daha yakındır ve ben onun o partinin taraftarlarıyla ölesiye bir mücadeleye girmeye hazırlıklı bulunduğunu hiç de zannetmiyorum...

...Dolayısıyla, Başkan'ın bundan sonra ne yapacağını hâlâ merak etmekteyim. Şayet bu görüşme bir gün *Times* gazetesinde yayımlanırsa, kendisinin bu ricatı büyük sözlerden oluşan bir bulut arkasında gizlemek isteyeceğini zannetmiyorum. Şayet, ikinci bir fikir olarak Başkan, Bay Macartney'den beyanatlarının yayınlanmamasını isteyecek olursa, Bay Macartney'in Refet Bey, Rauf Bey, Hüseyin Cahit ve diğer muhalefet liderleriyle ne kadar iyi dost olduğunu bildiğimden, bundan benim çıkardığım netice, Başkan'ın Bay Macartney'den istediği şeyin onları biraz korkutmasıdır."[6]

Lindsay aynı rapora 26 Kasım tarihinde bir not eklemiştir. Bu not ile Macartney'in kendisini Başkan'a tanıştıran Hamdullah Suphi'den aldığı mektupla, Başkan'ın görüşmenin içeriğine oldukça kızgın olduğunu, değişiklikler yapılmadan görüşmenin

yayınlanmamasını istediğini ve böylelikle Mustafa Kemal'in istediğinin, muhalefet yönünde hareket etmek ve muhalefet taraftarlarının da kendisinin bu hareketini kolaylaştırması olduğu yorumunu[7] yapmaktadır.

21 Kasım 1924'te Macartney'in Ankara'da Mustafa Kemal'le yaptığı uzun görüşme hiçbir zaman orijinal haliyle *The Times*'da yayımlanmayacaktır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi metin, sansürlenmiş haliyle 11 Aralık 1924'te *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanacaktı. Zürcher bunu "haber değerini yitirdiği[8] için *The Times*'da hiçbir zaman kullanılmayacağı açıktı" diye değerlendirir. Hakan Özoğlu'nun çalışmasından öğreniyoruz ki *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanan yazı, bir hafta sonra 18 Aralık 1924'te *The Times*'da yayımlanmıştır. İki metin arasındaki tek fark *The Times*'da Macartney'in kendi yorumunu da eklemesidir.

Şimdi bu yazının değerlendirmesine geçelim: Macartney sorularına geçmeden önce Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre öncesinden başlayarak o güne kadar olan siyasi atmosferi, olayların gelişmesini objektif bir biçimde özetliyor.

Türk Hükümeti üyelerinin en olumlu özelliklerinden birisinin (kendisi gibi) Ankara'da olup bitenleri şahsen görmek isteyen, samimi arzu duyan kişilerce erişilebilir olduklarını ve tüm yoğun işlerinin arasında Cumhurbaşkanı'nın kendisinin de buna bir istisna olmadığını, dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın nezaketi sayesinde bugün genç Türkiye Cumhuriyeti'nin büyüme sancılarını oluşturan siyasal sorunlarla ilgili olarak kendisinin görüşlerini alma şerefine nail olduğunu söyleyerek sorularına başlıyor.

Macartney'in ilk sorusu; siyasi partilerin varlığı ve Gazi'nin vaziyetinin ne olduğudur. İlk soruya Gazi'den; "Siyasi partilerin varlığı, ulusal egemenlik prensibini benimsemiş ülkelerde ve daha da önemlisi Cumhuriyetçi bir hükümet biçimini benimsemiş olan ülkelerde gayet doğaldır," yanıtını alır. Ona göre, "Türkiye Cumhuriyeti'nde birbirini denetleyecek partilerin kurulacak olması şüphe götürmezdi. Dolayısıyla, bu son derece normal durum karşısında, Gazi'nin tutumu daha farklı olamazdı. Yine, Cumhurbaşkanı kati surette belirtti ki, "Türkiye'de yeni bir siyasi partinin kurulması belli yasal formalitelere uyulmasına tabidir. Yeni parti bu formaliteleri yerine getirmiştir ve dolayısıyla yasal olarak kurulmuş kabul edilmelidir".

Macartney'in açıklamalarının bu konuyu eleştirenleri ne kadar tatmin edeceğini zaman gösterecektir.

Macartney'in "Cumhuriyet Halk Partisi'nin başkanlığını muhafaza etmeyi düşünüyor musunuz?" yönündeki diğer sorusuna yanıt olarak Mustafa Kemal, "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başkanlığını hâlâ elinde tuttuğunu ve tutmaya devam edeceğini" söylüyor. Ve şöyle devam ediyor; Cumhurbaşkanı seçildiğinden bu yana olduğu gibi, Cumhurbaşkanı olduğu sürece kendisini parti başkanlığına ait görevlerle fiili olarak meşgul etmeyecek, bu görevin ifası bu zaman zarfında partinin başka bir lideri tarafından yürütülecektir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre yalnızca devletin cumhurbaşkanı değil, aynı zamanda bir milletvekili de olduğunu hatırlatarak, meclisle aynı süreye sahip olan görev süresinin sona ermesiyle birlikte, kendisini partisinin başına yerleştireceğini ve fiili olarak bununla meşgul olacağını da vurgulamaktadır.

Macartney, Cumhurbaşkanı'nın yoruma açık olan bu ifadeye daha fazla açıklama getirmediğini düşünerek cevabı şöyle yorumlamaktadır: Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamaları, ya ABD Başkanı'nın yaptığı gibi partisinin başında yeniden seçilmeye çalışacağı, ya da örneğin, M. Poincare'in izlemiş olduğu kariyer çizgisinde, cumhurbaşkanı olarak



Mustafa Kemal, TpCF'nin ilk başkanı Kazım Karabekir ile.

seçilmeye çalışmaktan ziyade, partisinin başkanı olarak sahaya inerek başbakan olmaya çalışacağı anlamına gelmektedir. Hangisinin doğru yorum olduğu hiçbir durumda acil bir önem taşımıyor. Ama Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programının 12. maddesinin içeriğine bakıldığında durum daha da ilginçleşiyor. Bu madde cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekili niteliğini kaybedeceğidir. Bu durumda eğer bu prensip uygulamaya konulursa, cumhurbaşkanının olağanüstü durumlarda meclise başkanlık etme yetkisini kaybedeceği açıktır. Dolayısıyla, ilk darbeyi güçler birliği alacaktır.

Macartney, Cumhurbaşkanı'nın yeni partiye karşı takındığı genel tavrın, Terakkiperver'in programı hakkındaki düşüncelerini ve belli başlı hoşnutsuzluklarına dair yönelttiğim soruya verdiği cevaptan oldukça net anlaşılmakta, demektedir.

Macartney, bu görüşünü Mustafa Kemal'in aşağıdaki açıklamasıyla da desteklemektedir. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında tartışmaya değer veya mevcut partinin dogmaları arasında olmayan bir fikir ya da temel prensip yer almamakta. Burada yer verilmiş olabilecek belli ayrıntılar aslında yetkin kişilerin istedikleri zaman inceleyebilecekleri veya sıcağı sıcağına tartışabilecekleri ve bunun sonucunda bu kişilerin yeni sonuçlara varabilecekleri noktalar. Veto hakkı ve fesih hakkı Anayasa'nın özel maddelerinde izin verilen ve tanımlanmış olan konular. Dini inançlara ve fikirlere saygı her zaman genel ve doğal bir mefhum oldu. Aksini düşünmek için bir sebep mevcut değildir. Milli egemenliğimiz asla tehlikede değildir. Bütün millet bilerek ve isteyerek onu korumaya kendisini adamıştır. Benim görüşüme göre bir despotluk sisteminin mevcudiyetine dair yapılan göndermeler anlaşılmazdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin liderleri ve takipçileri, bütün milletle birlikte, Türkiye'de despotizmin her türlüsünü yenmek ve vatana, millete eksiksiz bir hürriyeti garantilemek için hayatlarını tehlikeye atmakta bugüne kadar tereddüt etmemiş ve gelecekte de etmeyecek beyefendiler oldukları için, kastedilen despotluk hiçbir şekilde mevcut değildir. Millet belli bir amaçla ileri sürülen bu tür iddialara itibar etmemektedir."

Doğal olarak Terakkiperver programının yazarları amaçlarının ve inançlarının bu şekilde hiçe sayılmasını kabul etmeyeceklerdir. Fakat Cumhurbaşkanı'nın kısıtlı bile olsa veto hakkını kaldırma arzuları ve kendisine fesih hakkı verilmesi konusundaki endişeleri hakkında bütün söylediklerinden ve yazdıklarından sonra, bu çok tartışılan meselelerden programlarında hiç bahsedilmemiş olması ilginçtir. Dahası, Terakkiperverciler iktidara gelseler bile, öyle görünüyor ki, hemen harekete geçemeyecekler, zira programlarının 5. maddesinde "Milletten açık bir vekâlet alınmadıkça Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tadil edilmeyecektir" denilmektedir. Bu maddeyi açıklamasını rica ettiğim bir muhalefet lideri, bunun bir halk oylaması ya da referandumu kastetmediğini, daha ziyade Anayasa'da yapılması düşünülen değişikliklerin adaylar tarafından seçim programlarında ve konuşmalarında açıkça ortaya konulması gerektiğini belirtti.

Gazi'ye son sorum basın hakkındaydı. Belli başlı gazetelerin büyük çoğunluğunun, özellikle de İstanbul'da hükümeti eleştirmeyi alışkanlık haline getirmiş olmaları enteresan bir durum. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu gidişatla ilgili anlaşılır bıkkınlığı son günlerde Kozan milletvekili Ali Saib Bey'in sunduğu bir kanun tasarısı ile açığa çıkarak, gazete kurulabilmesi için sorumlu genel direktörün 35 yaşında ve lise mezunu olması gereği, editör ve muhabir ekibinin de aynı diplomaya sahip olması gerektiği; bütün gazetelerin cumhuriyetçi rejim lehinde yazmaları, bir gazetenin kanuna aykırı yayınından dolayı basımının durdurularak teminat parasına el konulabileceği (İstanbul'da 5000 sterlin, Anadolu'da 2.500 sterlin) ve daha önce yayını durdurulmuş olan bir gazete sahibinin bir daha yeni bir gazete kurma hakkına sahip olmaması gerektiğine dair bir yasa tasarısında vücut buldu. Ne milletvekillerinden ne de bakanlardan istenmeyen eğitim standartlarının, Türk gazetecilerinden beklenmesi, onları onurlandırabilir, ancak basın bu sözlere kulaklarını tıkayarak tek bir ağızdan böyle bir kanunun etkilerinin bu ülkede gazeteciliğin bağımsızlığını ve gelişimi için tek kelimeyle bir felaket olacağına dair protestosunu bildirdi. Birçok ülkedeki askerler gibi, Gazi de basın hayranlarından değildi ve bu konuda şunları söyledi:

"İstanbul'daki birçok gazetenin Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve hükümetini eleştirdiğini ve kendilerini muhalefete yakın olarak gösterdiklerini kendi ağzımla söylemem için bir sebep göremekteyim. Bu gerçeği açıklayan sebepler Ankara ve İstanbul'u birinci elden görenler tarafından kolaylıkla anlaşılabilir. Belli bir parti yanlısı yayınlar yapan bazı gazeteciler tarafından halk kitlesi üzerinde bırakılan etki hiçbir şekilde onların lehinde değildir, dahası bu birçok ülkede böyledir."



Mustafa Kemal, TpCF'ye önemli katkıları olan Halide Edip ile.

Bu son soruya Mustafa Kemal'in yukarıda verdiği yanıtla birlikte

Macartney'in nihai yorumunu da öğreniyoruz. "Tabii ki, burada özetlenmiş olan bu meselede taraf tutmak yabancı bir gazetecinin haddine değildir ve Cumhurbaşkanı'nın temkinli ve ılımlı yanıtlarına rağmen konunun önemini saklamak boşa bir çaba olur. İsmet Paşa'nın sağlığındaki üzücü gelişmeler ve Fethi Bey'in iktidara dönmesi hükümet partisi ve muhalifleri arasında bir köprü kurmaya yardımcı olabilir ve zamanla iktidardakiler, meslektaşlarının birden dünyadaki bütün kötülükleri haiz olmadıklarını anlayabilir. Ümit edilir ki, durum böyle olsun. Hâlâ yapılacak çok işin olduğu böyle bir zamanda genç Cumhuriyet'in dikkati hayati önem taşıyan iç yapılanmadan başka konulara yönelirse ve anavatanlarının tarihinin en karanlık zamanlarında omuz omuza durmuş silah arkadaşlarının kişisel ilişkileri bile kalıcı olarak zedelenirse bu bir felaket olabilir. Ama eğer durum bu derece talihsiz noktaya gelirse, Gazi Paşa'nın hiç kimsenin gözünün yaşına bakmayacağını düşünmeden edemiyor insan. O sabit gri gözlere bir bakıp her sözü ve hareketindeki kararlılığı ve otoriterliği gördükten sonra insan anlıyor ki Türkiye'nin, bıçak kemiğe dayandığında, idealerini sürdürecek ya da onları savunurken yenilecek bir lideri var."

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, öncelikle *The Times*'ın İstanbul muhabiri Maxwell Macartney görev yaptığı ülkenin siyasi ve sosyal olayları konusunda bilgili, analizleri sağlam bir gazetecidir. Yorumlarına ilişkin sıradan bir bakış, saygılı bir üslubu hemen fark edecektir. Ancak bu yorumları, düşüncelerinin zaman zaman sert olması gerçeğini ortadan kaldırmıyor. Özellikle metindeki son yorumu, Macartney'in teşhis, tespit ve öngörüsünün; TpCF'nin ve liderlerinin siyasi hayatlarının sonlandırılmasıyla ilişkin olarak ne derecede haklı çıktığını gösteriyor.

Kim bilir belki de 21 Kasım tarihli sansürlenmiş ilk görüşmesinin bir rövanşıdır bu yorumlar.

DİPNOTLAR

1 TpCF ile ilgili çalışmalar çok sınırlıdır. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2005, s. 104 – 152 (TpCF'na geniş bir yer ayıran ve konunun ilk defa ayrıntılı bir çerçevesini çizen önemli bir çalışma.) Doğrudan TpCF'na konu alan çalışmalar: Eric Jan Zürcher, *The Progressive Party 1924-1925*, *E. J. Bill 1991*. Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994 (Bu kitap 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş doktora tezidir). Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

2 Nevin Yurdsever Ateş, a.g.e, s.217-219 (*Reis-i Cumhur Hazretlerinin Times'a Beyanatı*).

3 Nevin Yurdsever Ateş, a.g.e., s.107.

4 Mete Tunçay, a.g.e., s. 109 (1987 yılında Atatürk Sempozyumu'nda Zürcher'in tebliğine aldığı bu görüşmeye dikkat çekiyor). Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 89, Nevin Yurdsever Ateş, a.g.e., 217-227 (Lindsay'inkişisel görüşlerinin de içinde yer aldığı raporun tümü). Ahmet Yeşil, a.g.e., 270 – 272 (Zürcher'in aynı tebliğine gönderme yapıyor).

5 Mustafa Kemal'den bahsederken, Lindsay Başkan terimini tercih derken, Macartney *The Times*'daki yazısında Cumhurbaşkanı, Gazi ve Mustafa Kemal Paşa'yı kullanmaktadır.

6 Nevin Yurdsever Ateş, a.g.e., s. 221-222.

7 Nevin Yurdsever Ateş, a.g.e., s. 223.

8 Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 92.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurumve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından daaylık 500YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

MUDO

TÜYAPA.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34 134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34 134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

LÜTFEN
BİLİNÇLİ
TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.



Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.efespilsen.com.tr

ENVER PAŞA'NIN 3. KOMİNTERN KONGRESİ'NE İSLÂM İHTİLÂL CEMİYETLERİ İTTİHADI ADINA SUNULAN BİLDİRİSİ

METE TUNÇAY

Zinovyev'in takip eden konuşmasından Machul Bey'in kongrede Türkçe konuştuğu anlaşılıyor. Hemen Rusçaya veya Almancaya çeviri yapılamadığı halde, bu bildirinin okunmasına niçin izin verildiğini araştırdım. John Riddell, Komintern'de kurallar gereği bir metnin oturumda okunmadıkça tutanaklara katılamayacağını açıkladı. Machul Bey Enver olsaydı, herhalde iyi bildiği düşünülen Almancasıyla konuşurdu diye düşünebiliriz. Bildirinin Enver Paşa tarafından hazırlandığı muhakkaktır; ama onun Komintern Kongresi'nde Mechul Bey adını kullanarak bu metni okumuş olduğu kuşkuludur.

Komünist Enternasyonali'nin Mustafa Suphi'nin katıldığı ilk kongresinden (Mart 1919) sonra, ertesi yıl yazında toplanan ikinci kongresinde henüz resmen kurulmamış olan TKP'ni M. Suphi çevresinden Kayserili İsmail Hakkı ile (her nedense) Shatskin adlı bir Leton Yahudisi temsil etmişti. 28/29 Ocak 1921'de Suphilerin öldürülmesinden altı hafta sonra 16 Mart'ta Sovyetler'le imzalanan Moskova Antlaşması, tarafların birbirileri aleyhine çalışan örgütlere kendi topraklarında izin vermeyeceğini öngörüyordu. Nitekim Rusya bir süre sonra bu hükme dayanarak 1920 Eylül'ünde Bakü'da kurulan TKP'ni kapattı. Ama bu arada 1921 yazında toplanan üçüncü kongrede Süleyman Nuri ile Salih Zeki TKP delegeleri oldular. (1922 sonlarındaki dördüncü kongrede Türkiye'yi Halk İştirâkiyûn ve İstanbul Komünist Grubu delegeleri temsil edecektir.)



Enver Paşa Bakü'da (Sağında Azmi ve solunda İbrahim Tali beyler).

Süleyman Nuri'nin *Çanakkale Siperlerinden TKP yönetimine. Uyanan Esirler* başlıklı anıları (TÜSTAV 2002). O sıralarda Komintern'e ve bu kongreye katılmak üzere Moskova'ya gelen Tevfik Rüştü'yü de (Aras) anan Süleyman Nuri'nin yanındaki adam, 1915 Ermeni Tehciri'nin yönelttiği Der-i Zor'un eski mutasarrıfı Salih Zeki'dir. Bu kişinin *Moscou* gazetesinde çıkan "Türkiye'de Komünist Hareket" başlıklı yazılarında Salih Zeki'nin soy ismi Kuçerov diye verilmiştir. (Benim *Türkiye'de Sol Akımlar* kitabımın 2009 basımında s. 595). Çerkes kökenli olduğu anlaşılan Salih Zeki, sonunda Rusya'da kalmıştır. Kongrenin son gününde Süleyman Nuri'nin M. Suphilerin öldürülmesini de protesto eden konuşması için bkz. aynı kitapta s. 353-54 ve Komintern Belgelerinde Türkiye dizisinin *Komünist ve İşçi Hareketi* (Aydınlık Yay., 1977), s. 59-61. Bu Türkiye söyleşisinin ardından, kongre başkanı Zinovyev "devrimci olan ama komünist olmayan bir Müslüman örgütü"nün de bir bildiri sunmak istediğini açıklayarak sözü "Machul Bey"e bırakıyor. (Almanca tutanaklarda s. 1003-10.) Türkiye'de Meçhul Beyin adıyla bu bildiriyi anan tek kaynak 1985'te yayımlanan *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı* adlı kitaptır (Kaynak Yay., 1985; s. 27-29 – derleyen: Emre Adıgüzel, çeviren: Fatma Mercan). Ancak yayıncılar İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nı bilmedikleri için, "devrimci bir Müslüman komitesi"nden sözetmekte ve Almanca orijinaldeki Machul Bey'in de Meçhul değil, Makul Bey olduğuna hükmetmektedirler. Burada İİCİ bildirisinin Türkiye ile ilgili birkaç cümlesi çevrilip gösterilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'e biraz da abartılarak yakıştırılan Pan-İslamizm siyaseti, Osmanlılar yararına bir dünya Müslümanları dayanışması oluşturmayı amaçlıyordu. İttihatçılar II. Meşrutiyet döneminde devirdikleri padişahtan kalan birçok projeye yaptıkları gibi, buna da önce karşı çıkmış, sonra onu uygulamaya çalışmışlardı. I. Dünya Savaşı sırasında, Teşkilât-ı Mahsusa'nın dış görevi, bir yandan dünya Türklüğünü, bir yandan da dünya Müslümanlığını Osmanlı çıkarlarına faaliyete geçirmekti. Savaş yenilgiyle sonuçlanıp da İttihad ve Terakki ileri gelenleri yurtdışına kaçmak zorunda kalınca, bu kere Sovyetler'in mali desteğiyle "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" (İİCİ) adlı bir örgütlenmeye gittiler.

1920 Eylül ayı başında Bakü'da toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda Enver Paşa ile (eski Polis müdürü) Azmi Bey Kuzey Afrika'nın Müslüman devrimcilerini temsil ediyorlardı. Bu deneyimden aldıkları cesaretle İİCİ'nı kurdukları anlaşılıyor. Benim *Türkiye'de Sol Akımlar I – 1908-25* başlıklı kitabımın "İttihatçı Solu" altbölümünde (s. 273-84) aktarılan bilgilere göre, bu örgütün Merkez-i Umumisinde Dr. Fuad Selim, Emir Şekip Arslan, Dr. Mansur Rıfat gibi Yakındoğu, Halit Garganî ve Fevzi gibi Kuzey Afrika Araplarının yanı sıra şu Osmanlı üyeleri de vardı: Ziya B. (Kâtip), İbrahim Tali (Öngören - Veznedar), Halil Paşa, Sami B., Azmi B., Seyfi (Düzgören). Ayrıca (öldürülünceye kadar) Talât, (Büyük) Cemal ve (Medine Muhafızı) Fahrettin paşalar, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ileri gelenleri Dr. Nâzım ve Bahaettin Şakir, Rüsuhi, Naim Cevat, Dr. Raik, Sami (Kuşçubaşizade) Topçu Rıza, Bedri

I. Dünya Savaşı sırasında, Teşkilât-ı Mahsusa'nın dış görevi, bir yandan dünya Türklüğünü, bir yandan da dünya Müslümanlığını Osmanlı çıkarlarına faaliyete geçirmekti. Savaş yenilgiyle sonuçlanıp da İttihad ve Terakki ileri gelenleri yurtdışına kaçmak zorunda kalınca, bu kere Sovyetler'in mali desteğiyle "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" (İİCİ) adlı bir örgütlenmeye gittiler.



Komüntern başkanı Grigori Zinovyev.

Yay., 2007). Burada (bazıları iki-üç sayı bir arada olduğu için 36 numara alan) 24 adet derginin yazılarının çevrimyazıları bulunmaktadır. "Machul Bey"in okuduğu metnin Türkçe orijinali –onun adı/takma adı anılmaksızın– bu dergide iki parça halinde yayımlanmıştır. Başında şu not vardır: "Üçüncü kongrede irad edilen bir nutkun elimize geçen bir suretini bervech-i âti derc eyliyoruz." [Yıl I – sayı 11 (15 Ağustos 1921) ve Yıl I – sayı 12 (1 Eylül 1921). Gürsoy'un kitabında s. 241-42 ve s. 247-52.] Yazar burada parantez içinde nutku Enver Paşa'nın söylediğini ileri sürüyor. Zaten daha önce de dergi hakkında genel açıklamalar yaparken (s. 100), bu tahmini destekleyen kanıtlar sunmuştu.

Ancak, bildiğim kadarıyla Enver Paşa hakkında en ayrıntılı biyografiyi yazan Şevket Süreyya Aydemir dâhil hiçbir araştırıcı onun 3. Komintern Kongresi'ne katıldığını söylememiştir. Yalnız ben, farkında olmadan bu yönde bir bilgi aktarmışım. Kitabımın bir dipnotunda (s.278/dn.40) onun 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektubu alıntılamışım: "Türkiye ve şarkta komünizm taraftarı olmadığımı alenen kongrede söylediğim gibi, Anadolu halkının menfaatine daha muvafık ve cidden ezilen halkı düşünür idare esasına müstenit bir programla [Küçük] Talât Bey ve diğer bir iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik." Fakat o zaman bu katılma olasılığından haberim olmadığı için "alenen" ve "kongrede" sözcükleri arasına köşeli parantez içinde [Bakü'dakil sözcüğünü eklemişim. Oysa pekala Enver Paşa bu mektuptan birkaç gün önce Komintern Kongresi'nde yaptığı konuşmayı kastetmiş olabilir.

Liva el-İslam'dan 24 yıl sonra Hüseyin Cahit Yalçın da *Tanin*'de tefrika ettiği "Tarihi Mektuplar" dizisinde (106-7), aynı metni Machul Bey ya da Enver Paşa'nın adlarını vermeden, hatta bir Komintern kongresine sunulmuş bir bildiri olduğunu belirtmeden yayımlamıştır (24-25 Ocak 1945). Ben de *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-25)* kitabının "İttihatçı Solu" belgeleri arasına oradan almışını (son basımda s. 404-6). Bu yayının başında "Moskova 5 Temmuz 1921" kaydı var. Acaba, bu, metnin hazırlandığı tarih mi?

1921 ilkbaharında Moskova'da bir [CI kongresi toplanmasından önce, bazı Arap üyeler örgütün amacının Türk ulusçuluğu olduğunu ileri sürerek ayrılmışlardır. O sıralar İttihad'ın Türkiye Şubesi "Halk Şûrâlar Fırkası" adını almış ve Mesai programını benimsemiştir. Ağustosta örgüt İttihad ve Terakki adına dönmüş ve Batum'da bir kongre toplamıştır. Sakarya zaferi, Türkiye [CI'nın ile ilgili tasarılarını sonlandırmasına yol açmıştır. HŞF/İTF bu kere Bozuk Parti adını almış, ama Enver Paşa Türkiye'ye giremeyince, bir yıl sonra öldürüleceği Türkistan'a gitmiştir.

Komünist Enternasyonali'nin Mustafa Suphi'nin katıldığı ilk kongresinden (Mart 1919) sonra, ertesi yaz toplanan ikinci kongresinde henüz resmen kurulmamış olan TKP'ni M. Suphi çevresinden Kayserili İsmail Hakkı ile Shatskin adlı bir Leton Yahudisi temsil etmişti. 28/29 Ocak 1921'de Suphilerin öldürülmesinden altı hafta sonra 16 Mart'ta Sovyetler'le imzalanan Moskova Antlaşması, tarafların birbirleri aleyhine çalışan örgütlere kendi topraklarında izin vermeyeceğini öngörüyordu.

Machul Bey'in bildirisinden sonra, Komintern Başkanı Zinovyev şöyle konuşuyor (Almanca tutanaklarda s. 1010):

"Yoldaşlar, hemen çevirisini hazırlamak imkânsız olduğu için bu belge lancakl basında yayımlanacak ve tutanaklara geçirilecektir. Ben de, Komintern bürosu adına şunu belirtmek isterim ki, kuruluşundan beri örgütümüzün milli mesele hakkında çok sarih bir tutumu olmuştur. Komintern bütün koloni ülkelerinde işçi hareketleri yaratmak ve Komünist akımlar başlatmak için her girişimi desteklemeye kararlıdır. Komintern'in ilk ödevi budur. Fakat Komintern aynı zamanda koloni ülkelerdeki ezilen halkların emperyalizme karşı gerçekten devrimci her hareketini desteklemeye de kararlıdır; çünkü ancak proletarya devriminin zaferinin ezilen halkları gerçekten özgür kılacağına inanmıştır. Sloganımız: Bütün ülkelerin proleterleri ve bütün ülkelerin ezilen halkları, emperyalizme karşı ortak mücadele ve Komünizm için birleşmelisiniz. Elbette, her türlü milliyetçiliğe karşı savaşmalıyız. Örneğin, Kemalist Türkiye'de Komünistlerin burjuva sosyal demokrat Almanya'daki kadar alçakça öldürüldüklerini biliyoruz. Komintern'in bu gibi yöntemlere ve Komünistleri alt etmeye yönelik her türlü çabaya karşı en keskin savaşımı vereceğine şüphe yoktur. Böyle olmakla birlikte, yarı milliyetçi nitelik taşısalar bile, büyük, devrimci hareketlerin gerçekleştiği yerlerde, gerçekten devrimci oldukları, emperyalizme karşı yöneldikleri ölçüde, Komintern bu gibi hareketleri desteklemenin bir yolunu bulacak ve dünya proletaryası bu gibi bütün hareketlerin önünde yürüyecek ve onlara önderlik edecektir."

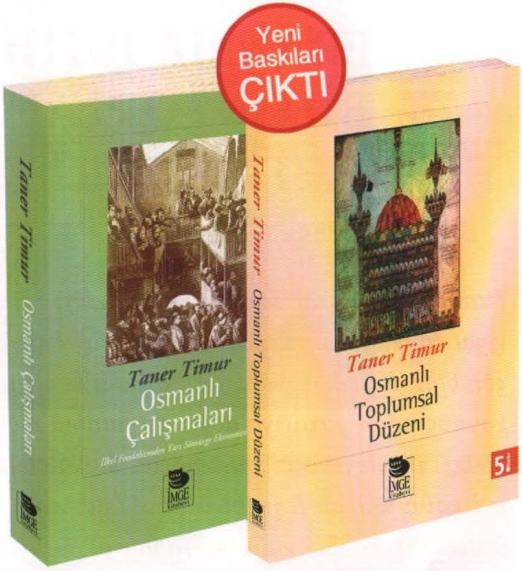
Bu sözlerin başlangıcından, Machul Bey'in Türkçe konuştuğu anlaşılıyor. Hemen Rusçaya ya da (Hobsbawm'dan öğrendiğimize göre Komintern'in resmi dili olan) Almancaya çeviri yapılamadığı halde, bu bildirinin okunmasına niçin izin verildiğini araştırdım. "Lenin Zamanında Komintern" diye bir yayın dizisini hazırlayan Amerikalı Troçkist John Riddell, kurallar gereği bir metnin oturumda okunmadıkça tutanaklara katılamayacağını açıklıyor. Machul Bey Enver olsaydı, herhalde iyi bildiği düşünülen Almancasıyla konuşurdu diye düşünebiliriz. Bildirinin Enver Paşa tarafından hazırlandığı muhakkaktır; ama onun Komintern Kongresi'nde Mechul Bey adını kullanarak bu metni okumuş olduğu kuşkuludur.

Machul Bey'in Türkçe metni bir âyet-i kerime ile bitiyor: "El-Hakku ya'lû ve lâ yu'lâ aleyhi" (Üstün olan Hak'tır ve Hak'tan üstün olan yoktur.) Almanca çeviride bu cümlenin yerine [CI'nın genel tutumunu özetleyen küçük bir paragraf yer alıyor.

Taner Timur
kitapları

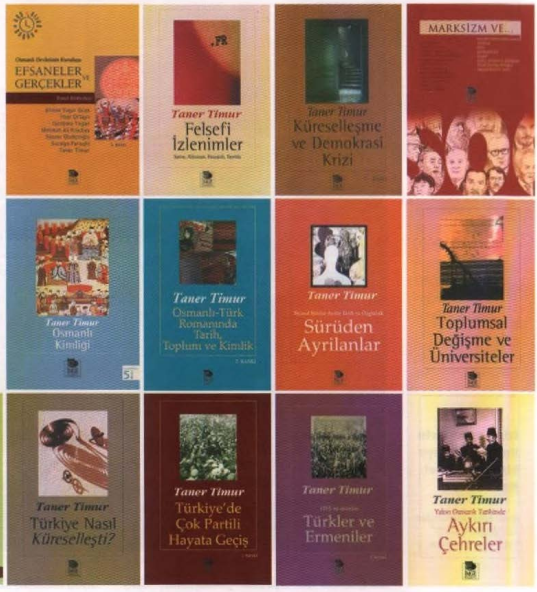
Tarih nedir?
Tarih; geçmişi okumak, bugünü anlamak ve geleceği kurma çabasıdır.
Bu boyutlardan sadece birinin eksikliği bile, tarihi bilim olmaktan çıkarır ve dünkü ya da bugünkü düzenin kör bir avukatı haline getirir.
Türk "modernleşmesi" şimdiye kadar daha çok muhafazakâr tarihçi ve edebiyatçılar tarafından, hayali bir Osmanlı özlemi bağlamında eleştirildi.
Oysa ilerlemeci bir tarih felsefesi perspektifinde bu tarihi nasıl okuyabiliriz?
Osmanlı Devleti'nin bir feodal cemaatler topluluğundan laik ve ulusal formasyona geçişinde, süreci hangi öğeler engelledi?
Çağdışı Osmanlı kimliğinden çağdaş Türk kimliğine geçişin kültürel ve toplumsal referansları neler oldu?
19. yüzyılın en önemli düşünürleri Osmanlı dönüşümünü nasıl yorumladılar?
Günümüz tarihçileri, pozitivist düşünürler ve Muhammed İkbal, Muhammed Arkoun ve Fazlur Rahman gibi İslam âlimleri bu süreci nasıl değerlendirdiler?
Yeniçeri kırımının, Balta Limanı Anlaşmasının, Tanzimat Fermanı'nın ve Meşrutiyet'in bu süreçteki yerleri ve anlamları nelerdi?
Türk Devrimi hangi ulusal güçlerin ve uluslararası konjonktürün ürünü oldu?

Taner Timur'un tüm bu sorulara özgün yanıtlar getiren eserleri, kuşkusuz konunun en çarpıcı belgeleridir.



Osmanlı Çalışmaları
İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine
4. Baskı
450 sayfa, 19 TL

Osmanlı Toplumsal Düzeni
5. Baskı
304 sayfa, 18 TL



İMGE kitabevi

imge·com·tr

Efsaneler ve Gerçekler, 113 sayfa, 8 TL • Felsefi İzlenimler, 191 sayfa, 11 TL
Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, 349 sayfa, 21 TL • Marksizm ve..., 245 sayfa, 14 TL
Osmanlı Kimliği, 304 sayfa, 13 TL • Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, 405 sayfa, 24 TL
Sürüden Ayrılanlar, 259 sayfa, 15 TL • Toplumsal Değişme ve Üniversiteler, 384 sayfa, 22 TL
Türk Devrimi ve Sonrası, 332 sayfa, 19 TL • Türkiye Nasıl Küreselleşti?, 231 sayfa, 14 TL
Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, 158 sayfa, 9 TL • Türkler ve Ermeniler, 143 sayfa, 8 TL
Yalan Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler, 190 sayfa, 11 TL

İSTANBUL İŞGALİ SIRASINDA (1918-1923)

FRANSIZ İSTİHBARATININ BİLGİ TOPLAMA VE İLETME STRATEJİLERİ*

LOUBNA LAMRHARI

Fransız istihbaratı, Fransız işgal kuvvetleri ile öteki Müttefikler, işgal edenlerle işgal edilenler arasında süregiden karmaşık ilişkileri anlamak için prizma işlevi görebilir. Bu çerçevede, işgal altındaki bir toplumun çatışmalarıyla, bilginin kaynağından yukarıya doğru tırmanma mekanizmaları arasındaki diyalektik ilişkiyi inceleyeceğiz. Bu amaçla, makalemizi üç eksen etrafında yapılandıracağız: 1) İşgalin uluslararası boyutu ve istihbarat: Fransız-İngiliz rekabeti; 2) Kurtuluş Savaşı'nın sivil boyutu ve istihbarat: İstanbullu istihbaratçılar; 3) 1919'dan itibaren Fransa'nın Türkiye politikasının hizmetinde istihbarat.



İzinli askerlerin limanda gemiye binişi, İstanbul, Haziran 1919.

İşgal İstanbul'undan fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

I. Dünya Savaşı'nın bitiminde, 1915 ekiminde kurulmuş olan Fransız Doğu Ordusu'nda yaklaşık 200.000 asker bulunuyordu.[1] Farklı işgal görevlerine atanan ordunun bir kısmı, General Charpy kumandasında Ekim 1919 ile Mayıs 1920 tarihleri arasında Batı Trakya'nın işgali ile görevlendirilmişti. 16 Kasım 1918'de, ilk Fransız ve İngiliz birlikleri İstanbul'a çıktılar. Ancak kentin resmi işgali 16 Mart 1920'de başladı. İstanbul işgal kuvvetleri komutanı İngiliz General Milne, bu tarihte Harbiye Nazırlığı, Donanma Nazırlığı, valilik ve cephanelikler ile Posta ve Telgraf İdareleri'ni işgal ettirdi. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri (CAOC) üç birliğe

ayrılıyordu: Fransız, İngiliz ve İtalyan birlikleri. Asker sayısı bakımından zayıf[2] bu çokuluslu askerî işgal, 23 Ağustos 1923'te son bulacaktı. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması işgal kuvvetlerine kenti tahliye etmeleri için yalnızca 42 günlük bir süre tanımıştı. Son birlikler İstanbul'dan 2 Ekim 1923'te ayrıldılar.

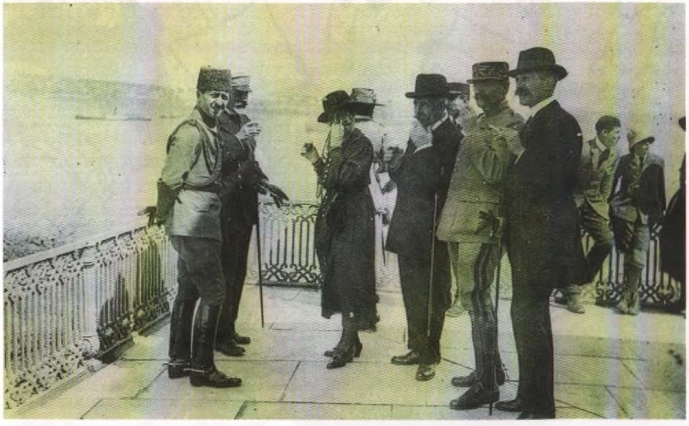
Birlikleri İstanbul'da konuşlanmış bulunan[3] Fransız işgal kuvvetlerinin çeşitli birimleri arasında istihbarat da yer alıyordu. Türkiye'deki casusluk faaliyetlerini yürütmekle görevli askerî özel hizmet birimleri kurumsal olarak genelkurmayın 2. bürosuna bağlıydı. Ayrıca, doğrudan savaş bakanlığına değil, içişlerine bağlı olan genel asayiş birimi de İstanbul'daki istihbarat faaliyetlerinden sorumluydu. Böylece genel asayiş (içişleri bakanlığı) ve askerî istihbarat (savaş bakanlığı) birimleri casusluk faaliyetleri alanında 1920 yılından itibaren işbirliği yapmaya başladılar.[4] Bu, o döneme özgü uygulamalardan biriydi. İstihbaratı "ham malzemeden bitmiş bir ürün elde etmeyi amaçlayan entelektüel faaliyetler bütünü ve bu faaliyetler sonucunda elde edilen ürün[5]" olarak tanımlayabiliriz.

İstanbul'daki Fransız istihbaratının stratejileri ve hedefleri nelerdi? Bilgi hangi kanallardan yayılıyordu? İşgal altındaki toplumu tanımak hangi yöntemlerle ve ne oranda mümkün olabilirdi? Fransız istihbaratı, bir yandan Fransız işgal kuvvetleri ile öteki Müttefikler, diğer yandan da işgal edenlerle işgal edilenler arasında süregiden karmaşık ilişkileri daha iyi anlamak için bir tür prizma işlevi görebilir. Bu çerçevede, işgal altındaki bir toplumun çatışmalarıyla bilginin kaynağından yukarıya doğru tırmanma mekanizmaları arasındaki diyalektik ilişkiyi inceleyeceğiz. Bu amaçla, makalemizi üç eksen etrafında yapılandıracağız: 1) İşgalin uluslararası boyutu ve istihbarat: Fransız-İngiliz rekabeti; 2) Kurtuluş Savaşı'nın sivil boyutu ve istihbarat: İstanbullu istihbaratçılar; 3) 1919'dan itibaren Fransa'nın Türkiye politikasının hizmetinde istihbarat.



General Franchet d'Esperey limanda teftiş gezisinde, İstanbul, 29 Mays 1919.

İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.



Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance ve General Barthélémy Eski Saray'ın terasında, Haziran 1919.

İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

1) İŞGALİN ULUSLARARASI BOYUTU: FRANSIZ-İNGİLİZ REKABETİ VE İSTİHBARAT SERVİSİNİN YÖNLENDİRİLMESİ.

Bilgiyi getiren(ler) ve bilgilendirilen(ler) arasındaki ilişkiler üç farklı düzeyde okunabilir: 1) Fransız subayları ile asker ve sivil Türkler arasındaki ilişkiler; 2) Fransız işgal kuvvetleri, Fransa dışında bulunan diğer Fransız birimleri[6] ve Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserleri[7] arasındaki ilişkiler; 3) Fransız işgal kuvvetleri ile İngiliz işgal kuvvetleri arasında, işgal ordusunun örgütlenmesiyle ilgili uyuşmazlıklar[8] ve nüfuz mücadelesi gölgesinde süregiden ilişkiler. Ancak, Fransız istihbarat ajanları tarafından toplanan bilgilerin İngilizler ve Fransızlar arasında dağıtılması, elbette Müttefikler arasında uyumlu bir anlaşma olduğuna işaret etmiyordu. Aslında İstanbul'un işgaline, Müttefikler arasındaki genel güvensizlik ve şüphe ortamı damgasını vuruyordu.[9] İstanbul'daki Fransız istihbaratının hedefleri işgal altındaki toprakların izlenmesiyle sınırlı kalmıyor, aynı zamanda Fransa ile İngiltere arasındaki güç mücadelesinin mantığı içinde yer buluyordu. İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetlerinin İngilizlerin Türkiye'deki "gerçek emelleri" ile ilgili 11 Ağustos 1923 tarihli raporu da buna tanıklık ediyor. Bu belgeye göre[10] İngilizler, kentte kargaşa çıkarmak amacıyla eski padişah Vahdettin'in partisini gizlice silah sağlayarak destekliyor, önde gelen Kemalistlere saldırılar düzenliyorlardı. İngilizlerin gizli emelinin Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul Boğazı'na uzanan bir İngiliz

protektorası kurmak olduğu tahmin ediliyordu. Belgede çok sayıda "Türk" kaynağa gönderme yapılır. Bu örnekten, İstanbullu Osmanlı muhbirlerin İngiliz komplosu fikrini beslediklerini, böylece Fransız-İngiliz rekabetini güçlendirdiklerini anlıyoruz. Fransa da böylece Türk halkının bir kısmında rastlanan İngiliz düşmanlığından[11] yararlanarak İstanbul'da müttefikini gözetim altında tutuyordu.



İşgal İstanbul'undan çeşitli tipler.

Akbaba, Şubat 1923

Devlet kademesinde kendini gösteren İngiliz-Fransız rekabeti, yerel kademedeki ilişkilere de yansıyordu. Bilgiye erişim gerçek bir nüfuz kaynağıydı.[12] Bir belgeden, İngiliz istihbarat teşkilatından bir subayın bir Fransız ajanı tarafından izlendiğini öğreniyoruz. İngiliz subayın her türlü hareketi Fransız ajanın tuttuğu bir karneye özenle işlenmişti.[13] Fransız subay İngiliz muadilini kıskanıyor, onun kendisinden daha fazla bilgi sahibi olmasından üzüntü duyuyordu. "İngiliz subayın durumu" başlığını attığı bir paragrafta, şunları yazmıştı: "Bu subay Kumandan Philipou ile birlikte çalışıyor.[14] –tutukluları sorguluyor, aldığı cevapları kumandanla tartışıyor– Genelkurmay ve 3. büro komutanı çağırıp fikrini soruyorlar. Benim için ise, aksine, genelkurmay, ne yapacağını tam olarak bildiğinden ve bundan böyle bana verilen bilgi kırıntılarıyla idare edeceğimden emin, beni öyle oralarda görmekten pek memnun oluyor."[15] Bilgiye erişimin güçlüğü bu kaynakta yerel istihbaratçıların davranışıyla bağlantılandırılıyor. Ancak raporu kaleme alan, bunun yanında Fransız askeri teşkilatının işleyişine bağlı iç nedenlerden de söz ediyor. Fransız ajanı için tuttuğu günlük, kendisine İngiliz subayı kadar ayrıcalık vermediklerine inandığı üstlerine yönelik eleştirilerini kaleme alma fırsatı olmuştu.

2) KURTULUŞ SAVAŞI'NIN SİVİL BOYUTU: İSTANBULLU MUHBİRLER

Resmî İstihbaratçılar

Fransız askeri arşivlerinde bulduğumuz belgeler gizli olsa da, önemli kişiliklerin adlarının açıkça belirtildiğine pek rastlanmaz. Bu kişilerden kabaca "belli bir istihbaratçı", "bir Türk şahsiyet", "bir bilgi kaynağı" (tekil ya da çoğul) olarak bahsedilir, güvenilirlikleri ve ciddiyetleri özellikle belirtilir ve değerlendirilir. Güvenilirlik kriterleri ise ender olarak açıklanır. İstihbaratçıların siyasi görüşlerine de bazen yer verilir. Kemalistlerden bazen bilgi kaynağı olarak söz edilir.[16] Bizim özellikle dikkatimizi çeken, istihbaratçı Türk subayların sayısından çok, bu sosyo-profesyonel kategoriye atfedilen güvenilirlik derecesi oldu. Bu eğilimi açıklayabilecek iki neden varmış gibi görünüyor. Bunlardan birincisi aranılan istihbaratın niteliği, yani temel olarak askeri türde olması ile ilgiliydi. İkincisi ise sosyolojikti. Fransız subaylar sahada Türk subaylarla ve özellikle askeri yetkililerle ayrıcalıklı ilişkiler kuruyorlardı. Şimdi de iki resmî istihbaratçı vakasından söz edelim.

19 Kasım 1919'da, Genelkurmay Başkanı General Cevat Paşa'dan bazı bilgiler gelmişti. Ermenilerin Adana'da Kara Yusuf çetesine karşı savaşmak için silahlandıklarını bildiriyordu.[17] Dediklerine göre, bu çetenin amacı saldırı değil, savunmaydı ve Ermenilerin "vahşetinden" zarar gören kişilerden oluşuyordu. Ermeniler tarafından Kara Yusuf çetesinden oldukları gerekçesiyle ihbar edilenlerin hepsi ölüme mahkum edilecekti. General Fransızlardan tehlike altındaki Müslüman halkı korumalarını istiyordu.

Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız irtibat sorumlusu olan Yarbay Mougin'e[18] bir mektup yazmış, İzmir ve Ayvalık işgalleri sırasında Yunan ordusu tarafından kaçırılan ve akıbetleri belli olmayan kişilerin listesini göndermişti. Cemal Paşa, Mougin'den bu kişilerin serbest kalmasını sağlamak ve Yunanlıların "yeni mezalimine[19]" engel olmak üzere duruma Türkler lehine müdahale etmesini istiyordu. Bu iki örnekte de, resmî görevliler tarafından sağlanan bilgiler Mustafa Kemal'in ilerleyişine değinmiyor, gayri Müslim azınlıklar tarafından Türk halkına yapılan kötülükleri ihbar ediyordu. Amaçlanan, birinci örnekte Ermenilere, ikinci örnekte de Yunanlılara karşı, Fransızların Müslüman halklar lehine duruma müdahale etmeleriydi.

Gayri Müslim Azınlıkların Kullanılması

İncelediğimiz dönemde İstanbul nüfusunun yarısı Müslümandı.[20] Dolayısıyla Fransız istihbarat ajanlarının elinde önemli sayıda gayri Müslim bilgi kaynağı bulunuyordu. 12 Mart 1923 tarihli bir rapor,[21] Fransız işgal birlikleriyle Türkler arasında meydana gelen bir olayı aktarır. Buna göre, sarhoş Fransız deniz ve kara kuvvetleri subayları bir kahvehanede Türk işçilerle kavgaya tutuşmuşlardı. Farklı milletlerden üç tanık bilgi kaynağı olarak gösteriliyordu: Rum, Türk ve Ermeni. Belgenin üzerinde başlık yerine bu özel bilgi kaynağının belirtilmesi, istihbarat ajanı tarafından bu konuya ne kadar önem verildiğini açıkça ortaya koyuyordu. Olayın esas kahramanları olan Fransız subaylar ise sorgulanmamışa benziyordu. Bu belge, Fransız işgal birliklerinin karıştıkları olaylar söz konusu olduğunda Türklerin tanıklığının Fransızların tanıklığına açıkça üstün kabul edildiğini gösteriyor.

Dönemin özelliği olan toplumsal ve ideolojik çatışmalar, iç düşmanlıkları kullanan bilgi avcıları için önemli fırsatlar sunuyordu. Bu sayede, istihbaratçılık bilgiyi arama safhasında kolaylaşıyordu. Ama bilginin okunması sorunlu hale geliyordu, zira istihbaratçıların hangi taraftan olduğunu tahmin etmek güçtü. Bu nedenle, gayri Müslimlerin güvenilirliği sorgulanıyordu. İstanbul'da gayri Müslim ve Fransız karşıtı eylemci grupların bulunduğunu bildiren 20 Temmuz 1923 tarihli bir rapor da buna tanıklık ediyor.[22] Raporun yazarı, Doğu Akdeniz Ordusu'nu (Armée du Levant) Fransızca konuşan bazı Rum ve Ermeni topluluklarının gelişine karşı uyarmak istiyordu. Adları listelenen bu kişiler Türk polisinin hizmetinde çalışıyorlardı ve Suriye'de Fransız karşıtı casusluk ve propaganda faaliyetlerine girişmeye hazırlanıyorlardı. Raportör ayrıca Türk polis müdüriyetinin Kemalist eğilimli olduğunu özellikle vurguladığı siyasî şubesi için şehrin Rum mahallelerinde istihbaratçı olarak çalışan bir Rum "haydut ve hırsız"[23] çetesinin varlığını da bildiriyordu. Bunların arasında, Fransız işgal kuvvetlerinin elemanıyken[24] Türk polisine katılarak düşmana geçen bir Rum'dan söz ediliyordu.

Bunun dışında, Kilikya sorununun büyüklüğü de Ermeni kaynaklardan gelen bilgilerin değerlendirilmesinde hesaba katılıyordu. Örneğin, bir Fransız ajanı 1920 Haziran'ında şunları yazmıştı: "Ermeniler Fransızları Kilikya'ya girmeye zorlamak için rahatsızlık çıkarmaya çalışıyorlar ve İstanbul'da Fransız karşıtı kampanya yürütüyorlar."[25]

Fransızların İstanbul'daki gayri Müslim istihbaratçılara karşı güvensizliği 1919'dan 1923'e kadar sürecekti. İşgalin son bulduğu 1923 yılının Mart ayında, bir Fransız ajanı istihbaratçıların "korkudan ya da çıkarları gereği, milliyetçi yalan haberleri abartarak Müttefikleri kendi lehlerine müdahale etmeye zorlamak" isteyen "Hıristiyan halkların temsilcileri"[26] olduklarını belirtmişti. Böylece, Osmanlı hükümeti ve İstanbul'daki gayri Müslim cemaatlerin mensupları Fransızlara içerik bakımından birbirine zıt, ama amaçları benzer bilgiler veriyorlardı: Fransızların müdahale etmesini sağlamak için kargaşa çıkarmaktı.

3) FRANSA'NIN TÜRKİYE POLİTİKASININ HİZMETİNDEKİ İSTİHBARAT SERVİSİ

Yönlendirilen Sorgulamalar

İstihbarat ajanlarının sorgulamaları yönlendiriliyordu. Belli ki, her konuda her şeyi bilmek gerekmiyordu. İzlenecek unsurların listesi istihbarat subaylarına genelkurmay tarafından dikte ediliyordu. Esas olarak izlenmesi gereken iki unsur vardı: Kamuoyundaki gelişmeler ve milliyetçi hareketin askeri bakımdan ilerleyişi. Bir yandan, kamuoyunun durumu özellikle basın izlenerek inceleniyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız varlığı hakkındaki görüşler araştırılıyordu. Öte yandan, gayri resmi niteliği nedeniyle ilgili verilere ulaşmak zor olduğundan, milliyetçi hareketin askeri bakımdan ilerleyişi

İngilizlerin gizli emelinin Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul Boğazı'na uzanan bir İngiliz protektorası kurmak olduğu tahmin ediliyordu. Belgede çok sayıda "Türk" kaynağa gönderme yapılır. Bu örnekten, İstanbullu Osmanlı muhbirlerin İngiliz komplosu fikrini beslediklerini, böylece Fransız-İngiliz rekabetini güçlendirdiklerini anlıyoruz.



Müttefik Orduları Genel Karargâhı, bürolar, İstanbul. 30 Mayıs 1919.

İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, Tarih Vakfı YurtYayınları

çoğunlukla gayri resmî kaynaklar aracılığıyla izleniyordu. Böylece, istihbarat biriminin görevi oldukça erken bir tarihten itibaren milli kuvvetlerin sayı bakımından değerlendirilmesi konusuna odaklandı.

Kuvva-yı Milliye ile İlgili Abartılı Değerlendirme

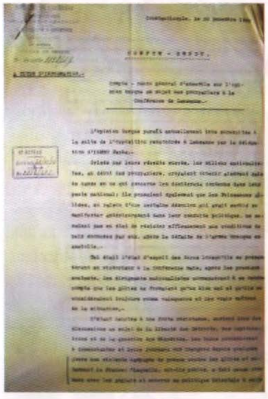
Bu raporlar belirgin biçimde milliyetçi hareketin askeri boyutu üzerinde duruyor, bu nedenle sivil boyutunu ihmal ediyordu.[27] Kurtuluş Savaşı başlangıçta düzensiz çetelerin yürüttüğü bir gerilla savaşıydı. İlk zamanlar bazı çeteleri yönetmiş olsalar da subayların görevi sınırlıydı. Buna rağmen, İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetleri hareketin imparatorluğun tüm subaylarını kapsadığına inanıyordu. 1919 Eylül'ünde Kuvva-yı Milliye "jandarma da dahil tüm orduyu beraberinde sürükleyen subayların neredeyse tamamından"[28] oluşuyormuş gibi tanıtılıyordu. Bir ajan, Kasım 1919'da "hemen hemen tüm subayların ve onlarla birlikte ordunun ve tek örgütlü ve faal parti olan İttihad ve Terakki'nin Mustafa Kemal'in emrinde"[29] olduğunu belirtiyordu. Ekim 1919'da hareket iyi örgütlenmiş ve güçlü olarak tanımlanmıştı: "İyi silahlanmış, yeterli komutaya ve disipline sahip, güçlü vatanseverlik duygularıyla hareket eden Milli Müdafaa Ordusu [Kuvva-yı Milliye], Türkiye'nin kaderini tayin etme saati kesin olarak geldiğinde enerjiyle müdahale edecek bir güçtür."[30] Aralık 1919'da, hareket neredeyse muzaffer ilan edilmişti: "İstanbul Hükümeti harekete gerçekten direndiğini iddia etse de, artık çok geç kalınmış ve bu hareket korkulacak olanaklara sahipmiş gibi görünüyor. Çok sayıda komutanları var: General rütbesindeki subaylar dört bir yandan gelerek Mustafa Kemal'in ordusunda görev alıyor."[31]

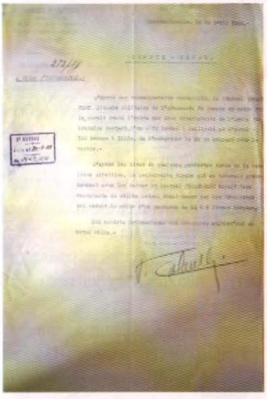
Öncelikle, Fransız ajanları İstanbul Hükümeti'ne karşı milliyetçilerden yana tavır alıyorlardı. Raporları Türk dostu ve Mustafa Kemal yanlısı ifadeler taşıyordu: "Kabul etmek gerekir ki, İttihad ve Terakki Partisi genel olarak Türkiye'nin en faal, en etkin, en akıllı adamlarını bir araya getiriyor ki, bunlar en ahlaksız olanları da değiller. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en düzenli parti ve Kemal'in esas gücünü oluşturuyor."[32] İkinci olarak, Fransız ajanlarının ideolojik konumu açıkça Yunan karşıtıydı. Dolayısıyla, milliyetçi hareket vatansever ve amacı "gâvurun yaptığı kötülüklerin intikamını almak, Türklerin öldürüldüğü gibi öldürmek, Türklerin malının yağmalandığı gibi yağmalamak" olan müdafi bir hareket olarak tanımlanıyordu. Raporlar milliyetçi hareketin "Yunan kuvvetlerinin Anadolu'ya çıkmasına ve gerek düzenli Yunan ordusu, gerekse yerli Rum halk tarafından sergilenen vahşete tepki olarak"[33] geliştiğini de ekliyordu. Bu bakış açısı, 1919'da Kemalist hareketin boyutlarını küçümseyen diplomatların görüşüyle ters düşüyordu. Fransız diplomatları 1919'da Mustafa Kemal'i bir asi olarak tanımlıyorlardı.[34]

Uluslararası işgal henüz resmiyet kazanmamış, büyük muharebeler de ancak 1921-1922'de yaşanacakken,[35] İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetleri Kasım 1919'da milliyetçi hareketin Osmanlı topraklarının tamamına hâkim olduğunu bildirmişlerdi: "Bugün Mustafa Kemal'in milliyetçi örgütünün, Arap ülkeleri, Kilikya ve Kürdistan dışında kalan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına hâkim olduğunu kabul edebiliriz."[36]

Ancak Fransız subayları, henüz 1919 Kasım'ında Türklerin bağımsızlığından söz ederek daha da ileri gidiyorlardı. Bundan hareketle, Fransa'nın Türkiye'de nasıl bir yeri olacağı üzerine düşünüyorlardı: "İngiltere'den nefret eden ve Türkiye'nin belini doğrultabilmesi için büyük bir gücün yardımına ihtiyaç duyacağına inanan ulusal hareketin liderleri Fransa'ya yöneleceklerdir [...] Fransa, ikiyüzlülüğe başvurmadan bağımsız bir Türkiye'nin kurulmasını isteyebilir ve üzerinde eskiden sahip olduğu etkiyi devam ettirebilir."[37]

Böylelikle, istihbaratçıların seçimi ile Fransız istihbarat servislerinin ulusal kuvvetlerin durumu hakkında yaptıkları abartılı değerlendirme arasında bir bağlantı kurabiliriz. İstihbaratçılar çoğunlukla ya Kemalist ya da İstanbul'daki gayri Müslim cemaatlerdendi. Her iki grup da Fransızlara benzer bilgiler veriyorlardı. Görünüşe göre birbirine zıt sebeplerden, ulusal kuvvetlerin durumu hakkında aynı değerlendirmeyi yapıyorlardı. Ancak 1919'da hatalı olan teşhis, 1923 için doğru bir tahmindi. Etkili askeri istihbarat, belki de bilgilerin doğruluğundan çok, gelecekteki gelişmelerle ilgili isabetli tahminlerde bulunabilmekle ilgilidir.





Sağda, bazı jandarmaların rejime karşı hoşnutsuzluğuna dair 30 Nisan 1923 tarihli istihbarat raporu. Solda, 30 Kasım 1922 tarihli Lozan müzakereleri ile ilgili kamuoyuna dair istihbarat raporu.

Savunma Bakanlığı Tarih Birimi, Fransız Askeri Arşivleri, İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri, İçişleri Bakanlığı, Genel Asayiş Dairesi.

LOUBNA LAMRHARI
FRANSIZ SAVUNMA BAKANLIĞI'NDAN BURSLU ARAŞTIRMACI. MONTPELLIER III ÜNİVERSİTESİ VE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ— IFEA

DİPNOTLAR

Bu makale 21-22 Mayıs 2010 tarihlerinde Ecole française d'Athènes'de düzenlenen « Balkanlar'da askeri işgaller » konulu kolokyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

1 Fasse G., *Le Commandement français en Orient (octobre 1915 – novembre 1918) : Etude historique d'un commandement opérationnel français à la tête d'une force militairealliée*, Paris, Economica, 2003. Müttefik Doğu Orduları'na 1915 Ekim'inden 1918 Kasım'ına kadar sırasıyla General Sarrail (1915-1917), General Guillaumat (1917-1918) ve General Franchet d'Espèrey (1918) kumanda etti. I. Dünya Savaşı'nın sonunda oluşan, 650.000 askerlik ordu birliği Fransız, İngiliz, Sırp, İtalyan, Rus, Yunan ve Arnavut bölüklerini barındırıyordu. Doğu Orduları ifadesi, esasen Fransız sefer birliklerine verilen addan gelmekedir. « l'Armée d'Orient », General Sarrail tarafından seçilen bu ifade, daha önceki iki büyük seferden esinlenmektedir: 1799 Mısır seferini gerçekleştirmek üzere Bonaparte'in kurduğu Doğu Ordusu ve ardından 1854-1855 Kırım Savaşı'nın oluşturulan ordu. Bkz. *Ibid.*, p. 7.

2 1920 Aralık ayında Fransız birlikleri 12.280 askerden oluşuyordu (6.600 Fransız, 3.600 Kuzey Afrikalı ve 2.080 Senegalli). Giderek azalan bu sayı, 1921'de 9.000 kişiye düşecekti. Daha az kalabalık olan İngiliz birliklerinde yaklaşık 10.000 asker görev yapıyordu (2/3 Hintli), İtalyan birliklerinde ise yalnızca 1.000 asker bulunuyordu. Bkz. Bernachot J., *Les Armées françaises en Orient après l'armistice de 1918*, Tome III : « Le Corps d'occupation de Constantinople (6 novembre 1920- 2 octobre 1921) ». Paris, Imprimerie Nationale, 1972.

3 İstanbul'da, İtalyanlar Üsküdar bölgesini kontrol ediyorlardı. Fransız bölgesi tarihi kent ile Batı mahallelerini kapsıyordu; İngilizler ise kozmopolit Pera, Galata ve Şişli mahallelerini kontroldeliyorlardı. Bkz. Bilge Criss N., *Istanbul Under Allied Occupation (1918-1923)*, Brill, Leiden, Boston, Koln, 1999, s. 60. Ayrıca, Müttefik askerleri özellikle Pera mahallesinde vakit geçiriyorlardı.

4 Bu iki servis olanaklarını ve araştırmalarını paylaşıyorlardı, ancak bilgipaylaşımı ancak 1921'de ortak hale gelecekti. Fransa'daki işbirliği 1939'a kadar devam etti, a.y., s. 76. Genel Asayiş bünyesinde, savaş hukuki olarak devam ettiği sürece, Savaş Bakanlığı tarafından görevlendirilen ve ikinci, özellikle de beşinci bürede görev yapan ajanlarla İçişleri tarafından görevlendirilen ajanlar bulunuyordu. Savaş Bakanlığı tarafından görevlendirilen ajanlar Fransız ordusunun bulunduğu her yerde görev yaparken, diğerleri Fransa'da idi, ama hepsi birlikte çalışıyorlardı. Barış anlaşması imzalandıktan veasker lergeri çekilmeye başladıktan sonra ajanlar ya eski görevlerine devam etmek için orduda kalmak üzere bir sözleşme imzalıyor, ama bu durumda resmî olarak Genel Asayiş elemanı değil « askerî ajan » oluyor, ya da İçişleri tarafında Savaş Bakanlığı'nda işgal kuvvetlerinde kullanılmak üzere görevlendiriliyorlardı. Mantığın ve hükukun dayattığı, ama uygulamanın geçersiz kıldığı bu durumun, arşivlerde de kontrol edilmesi gerekir. Burada Fransız askerî arşivleri eski müdürü Albay Guelton'a, konuyla ilgili aydınlatmalarından ötürü teşekkür etmek istiyorum.

5 Bu alıntının yazarı, Birinci Ordu Genelkurmayı İstihbarat Bürosu'ndan Fransız istihbarat ajanı Jean-Jacques Cécile'dir. Bkz. Cécile J.-J., *Le renseignement français à l'aube du XXe siècle*, Paris, Lavauzelle, 1998, p. 165.

6 İstanbul, Trakya, Kilikya ve Kafkasya'da bulunan farklı Fransız birliklerinden subaylarla, aralarında Yunanistan ve Rusya'nın da bulunduğu Fransız askeri ataşelikleri arasındaki düzenli yazışmalar. Bkz. SHD, série 20N, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde Türkiye'de Fransız askeri ataşeliği bulunmadığını hatırlatalım. Bu birim, İstanbul'da yeniden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra açılacak ve 1924'ten itibaren Yarbay Catroux'nun yönetimin e verilecekti.

7 Herikі Fransız işgalbirliği yani *Corps d'Occupation français de Constantinople* (İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetleri) ile *Haut Commissariat de la République française* (Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserleri) arasında, statülerine ilişkin bir fark bulunuyordu. İşgal kuvvetleri yalnızca Fransız Savaş Bakanlığı'na bağlı iken, Yüksek komiserler hem Savaş Bakanlığı'na, hem de Dışişleri Bakanlığı'na bağlıydı.

8 İstanbul işgal kuvvetlerinin konuta biçimine ilişkin tartışmalar Fransız ve İngilizleri ateşlendiriyordu. Fransız hükümeti yüksek komiserliklerin zaman içinde kaldırılmasını ve doğrudan Osmanlı hükümetiyle bağlantıda olacak bir askeri kumandanlık oluşturulmasını isteiyordu. İngilizler ise askeri kumandanlığın hiçbir siyasal yetkisinin bulunmamasını talep ediyordu. Bkz. Bilge Criss N., *op. cit.*, s. 60-81.

9 Bu şüphe ortamı işgal dönemi boyunca giderek ağırlaşacaktı. Bkz. Bilge Criss N., *op. cit.*, s. 61.

10 SHD [Service historique de la Défense, archives militaires françaises : Savunma Bakanlığı Tarih Birimi, Fransız Askeri Arşivleri], 20N1103: COFC [Corps d'Occupation français de Constantinople, İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetleri], Ministère de l'Intérieur, Direction de la Sûreté générale İlçişleri Bakanlığı, Genel Asayiş Dairesi], « Compte-rendu de renseignement » (İstihbarat Raporu), İstanbul, 11 Ağustos 1923.

11 Erik Jan Zürcher, Mondros ateşkesi karşısında Türkiye'deki ilk tepkinin genel bir rahatlama olduğunu gösterir. Dolayısıyla, Türklerin Müttefikler'e karşı beslediği düşmanlığın temelinde yatan ateşkes anlaşmasının kendisi değildir. Aksine, kamuoyunu kendilerine karşı tavır almaya iten Müttefikler'in kendi tutumlarıdır. Zürcher, o dönemе ait, özellikle direnişi liderlerinin kaleminden çıkan yazılarda Müttefikler'in, özellikle de İngilizlerin yetkilerini kötüye kullanmalarından duyulanderinkırgınlığını ifadesine rast landığını da aktarır. Bkz. Zürcher E.J., « The Ottoman Empire and the Armistice of Moudros », in Çıçek İ. and Lunde P.T., (dir.), *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes, and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918*, Londres, Leo Cooper, 1998, s. 266-275. Türk halkının Müttefik işgal kuvvetlerinin davranışlarını nasılalgıladıklarımeselesine gelince, tarihçi Nur Bilge Criss durumu şu sözlerle özetliyor: İtalyan birlikleri centilmenlerden kurulu olarak algılanıyor. Fransızlar tehlikesiz bulunuyordu, İngilizler ise gerçek « düşman » lardı. Bilge Criss N., *o.p. cit.*, s. 61.

12 Savunma sorunları uzmanı Pierre Pascallon'un da belirttiği gibi, istihbaratın ilk erkilılık ölçütü bilginin kalitesi, yani kaynağıdır. İkinci ölçüt bilginin iletilme hızıdır: Pascallon P., « L'importance croissante du renseignement », *in* Pascallon P. (dir.), *Défense et renseignement*, L'Harmattan, 1995, s. 43-65, s. 43.

13 « Kraliçenin taburundan Binbaşı Nigham, — (İstanbul Karargâhı Genelkurmayı, Intelligence Service) Şam'a gitmek üzere 27'sini 28'ine başlayan gece atlarıyla Uşak'a geçti. SHD, 20N1085: COFC, « Rapport d'un officier du Servicede Renseignements de Smyrne (période 28 mars – 3 avril) : Opérations militaires en Asie mineure (front Sud) » İzmir İstihbarat Servisi'nden birsubayın raporu (28 Mart – 3 Nisan dönemi: Anadolu'daki askerî operasyonlar (Güney cephesi)], İstanbul, Nisan 1920.

14 Fransız ajan bu raporda Philipou'nun İngilizle işbirliği yapmaya tenezzül ederken, kendisine hitap ettiğinde: « pas de nouvelles, bonnes nouvelles » (haber yoksa iyi haberdir) demekle yetindiğini anlatıyor.

15 SHD, 20N1085: COFC, « Rapport d'un officier du Service de Renseignements de Smyrne (période 28 mars- 3 avril) : Opérations militaires en Asie mineure (Front Sud) », İstanbul, Avril 1920.

16 Pek çokları arasından bir örnek: Genelkurmay bağlantı subayı DENTZ, 1920'de İstanbul Fransız işgal kuvvetleri kumandanı General Charpy'ye yazar. Bilgiliyeren « Ist'a kisasüre önce gelmiş olan Kemal'in adamlarından »dır.

17 SHD, 20N 201: Osmanlı hükümeti ile ilerişimden sorumlu Yarbay Mougin, « Note sur le mouvement nationaliste en Turquie » [Türkiye'de milliyetçi hareket üzerine notlar], Paris, 8 Aralık 1919, Ek7.

18 Albay Mougin Osmanlı hükümeti ile ilerişimi sağlayan bağlantı subayıdır. Ankara'ya 4 Haziran 1922'de gelir. Mougin'in Türkiye'deki rolü üzerine, bkz. Dumont P., « A l'aube du rapprochement franco-turc : le colonel Mougin premier représentant de la France auprès du gouvernement d'Ankara (1922-1925) » [Fransız-Türk yakınlaşmasının şafağında: Ankara Hükümeti nezdinde Fransa'nın ilk temsilcisi Albay Mougin (1922-1925)], Collection Turcica, vol. 1, Paris, Association pour le développement des études turques, 1981, s. 75-108.

19 SHD, 20N 201: Osmanlı hükümeti ile ilerişimden sorumlu Yarbay Mougin, « Note sur le mouvement nationaliste en Turquie » [Türkiye'de milliyetçi hareket üzerinenotlar], Paris, 8 Aralık1919, Ek7, Ek2.

20 1920'yılı içinyapılan değerlendirmelerşöyledir: İstanbul'da yaklaşık 1.200.000 kişi yaşıyordu. Bunlardan 580.434'ü Müslüman, 348.689'u Rum, 119.000'i Ermeni ve 44.765'i Yahudi'ydi. Halkın geri kalanı yabancılardan ve Levantenlerden oluşuyordu : Bilge Criss N., *op. cit.*, s. 20. Bu tahminler şu kaynaktan alınmıştır : İnalcık H., « İstanbul », *The Encyclopedia of Islam*, Leiden, E. Brill, 1954, 2 baskı, Cilt 4, s. 224-248.

21 SHD, 20N1103: COFC, Süreté générale (Ministère de l'Interieur) [Genel Asayiş, İçişleri Bakanlığı], « Compte-rendu de renseignement » (İstihbarat raporu), İstanbul, 22 Mart 1923.

22 SHD, 20N1103: COFC, Süreté générale (Ministère de l'Intérieur) Genel Asayiş, İçişleri Bakanlığı], « Compte-rendu de renseignement » (İstihbarat raporu), İstanbul, 20 Temmuz 1923.

23 *Ibid.*

24 Fransız işgal kuvvetleri, asayiş eski ajanı.

25 SHD, 7N3211, « Service de renseignements de la Marine, Bulletin hebdomadaire de renseignements » [Donanma istihbarat servisi, haftalık istihbarat bülteni], İstanbul, 27 Haziran 1920. O dönemde Fransız yanlısı bir propagandanınbaşlatıldığını belirtelim. Fransız kültürünü tanıtmak amacıyla çeşitli olanaklar seferber edilmişti. Örneğin, 1920'de Sultanahmet Camii yakınlarında, Fransız edebiyatı etrafında sohbetlerin düzenlendiği, filmlerin gösterildiği bir salon açılmıştı. Aynı yıl, Türkler tarafından amacı Türk dostu Pierre Loti'nın eserlerini tanıtmak olan Pierre Loti Vakfı kurulmuştu. Daha sonra Loti'ye onursal İstanbulluluk unvanı da verlecekti. Bkz. Bilge Criss N., *op. cit.*, s. 78.

26 SHD, 20N197: COFC, « Notice sur les forces nationales en Anatolie » [Anadolu'daki Kuvva-yi Milliye hakkında not], İstanbul, Mart 1923.

27 Bu konuda, bkz. Rustow D.A., « The Army and the Founding of the Turkish Republic », *World Politics*, Vol. 11, No. 4, Temmuz 1959, s. 513-552.

28 SHD, 20N197: CAA, « Turquie : Le mouvement national », İstanbul, 15 Kasım 1919. Altını biz çiziyoruz.

29 *Ibid.*

30 SHD, 20N 197: CAA, « Turquie : Renseignements militaires », 1 Ekim 1919, İstanbul, 1 Aralık 1919.

31 SHD, 20N197: CAA, « Turquie : Le mouvement national », İstanbul, 1er décembre 1919 (Pièt 7627)

32 *Ibid.*

33 SHD, 20N 197: CAA, « Renseignements militaires », İstanbul, 19 Ağustos 1919.

34 Pınar Dost, Master tezi, « L'image de Mustafa Kemal Atatürk en France (1919-1938) » [Fransa'da Atatürk İmajı (1919-1938)], Sciences Po Paris, 2003. Mustafa Kemal'in Fransa'daki imajı üzerine, bkz. Aynı yazar: « Mustafa Kemal Atatürk « Le bon dictateur » : une construction politique d'une figure désirée dans la France des années 30 » [« İyi diktatör » Mustafa Kemal Atatürk, 30'lu yıllarda Fransa'da arzulanan bir kişiliğin siyasal inşaası], *Revue d'histoire diplomatique*, n° 4, 2005 ve "Kurtarıcı beklerken, Fransa'da Atatürk İmajı", *Toplumsal Tarih*, n° 145, Ocak 2006. Abdil Bicer İstihbarat Servisi'nin Fransız ordusunun diğer birliklerinden farklı bir bakışaçısınasahip olduğunu gösterir, bkz. Abdil Bicer, « Le Service de renseignement- ourd'hui : la politique orientale de la France au lendemain de la Grande guerre ? » [İstihbarat Servisi: I. Dünya Savaşı'nı sonrasında Fransa'nın Doğu politikası: aracılık], *Revue historique des armées*, n° 232, 2003.

35 Hale W., *Turkish Politics and the Military*, Londres, New York, Routledge, 1994, s. 62.

36 SHD, 20N 197: CAA, « Turquie : le mouvement national » [Türkiye : milliyetçi hareket], İstanbul, 18 Kasım 1919.

37 SHD, 20 N197: CAA, « Turquie : le mouvement national » [Türkiye : milliyetçi hareket], İstanbul, 19 Kasım 1919.

5 ÇOCUK 5 İSTANBUL KİTABINDA İSTANBUL TEMSİLLERİ

KENT, TARİH VE BELLEK

ECE ZERMAN

Türkiye'de çocuk kitaplarında "hassas meselelerin" söz konusu edilmesi için daha çok yol alınması gerektiği düşünülebilirse de bu yazıda genel hatlarıyla tartışmaya çalıştığımız **5 Çocuk 5 İstanbul***; tarih, süreklilik, bellek, kent ve bunların temsilleri üzerinde çocuk kitaplarından popüler tartışmalara ve hatta akademik bir disiplin olarak tarihyazımına uzanan bir alanda temel sorunsallar üzerine düşünmeyi kışkırtması bakımından önemli bir kitap.*

Hobsbawm; *Kısa 20. Yüzyıl*'ın önsözünde, 20. yüzyılın sonunun geçmişin yok oluşuna tanıklık ettiğini belirtirken, bu dönemde "çoğu genç erkek ve kadınlın[ı], içinde yaşadıkları zamanın geçmişiyle her türlü organik ilişkiden yoksun bir tür sürekli şimdiki zaman içinde yetiştiğini[i]" söyler. Hobsbawm'ın bu sözleri söylediği dönemden, 21. yüzyılın ilk çeyreğine doğru baktığımızda bu sözleri tersten okumanın da mümkün olduğunu görürüz: Tarih; belki de artık, tam da gündelik yaşamın içinde aşırı bir şekilde kullanıldığı için yok olmaktadır. Tüketim nesnelerinden, televizyon dizilerine,[2] tartışma programlarından siyasete tarih çeşitli biçimleriyle gündelik hayatın bir parçası halini almakta,[3] sürekli yeniden üretilmektedir. Durum böyle olunca, Hobsbawm'ın vurguladığı sürekli bir şimdiki zaman içinde yetişen genç kadın ve erkeklerin geçmişle olan bağlarını canlı tutmak iyice karmaşık bir iş haline gelir.





"Turgut Özakman'ın Kaleminden Dersimiz: Atatürk" çizimli öykü kitabı (Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2010).

Geçmişle olan bağların; ulusal bilinç kazanmak, "tarihimizi" iyi öğrenip ona saygı duymak olarak algılandığı, ilköğretim ve lise tarih kitaplarının ulus-devletin tahribatıyla hâlâ baş edemediği bir ortamda tarih ile çocuk kitaplarını bir araya getirmenin ne denli çetrefilli bir iş olabileceğini gerek "Türk" kahramanlarını öne çıkaran neredeyse fantastik çocuk kitaplarından, gerekse ya peygamberleri ya da Fatih Sultan Mehmed gibi büyük adamları seçerek dini nitelikleri alabildiğine vurgulayan İslami eğilimli kitaplardan görmek mümkün. 2010 yılında yayınlanan "Turgut Özakman'ın Kaleminden Dersimiz: Atatürk" çizimli öykü kitabı ise az önce saydığımız literatürün Kemalist bir karşıtının neye benzeyebileceğinin tipik bir örneği. Tüm bu karmaşa içinde, Betül Sayın'ın yazıp resimlediği Günışığı Kitaplığı'ndan çıkan ve İstanbul'un beş farklı dönemini anlatan *5 Çocuk 5 İstanbul* kitabı insanın biraz olsun içini ferahlatıyor... Bu yazının amacı bu kitaba biraz daha yakından bakıp nasıl bir tarih algısı kurguladığını incelemeye çalışmak olacak. Bahsettiğimiz kitabın, bir tarih çalışması olmaktan öte tarihe dayanan kurgusal bir anlatı ve üstüne üstlük çocukların anlaması, onlara ulaşmak gibi kaygılarla yazıldığı aşikâr olan bir çocuk kitabı olduğunu düşündüğümüzde; yapılacak değerlendirmelerin, kitap üzerine somut birer eleştiriden ziyade kitabın ortaya koyduğu zihniyet(ler)i daha genel bir düzleme taşıyan tartışmalar olarak anlaşılmasının anlamlı olacağını belirtmek isterim.

5 Çocuk 5 İstanbul, adından anlaşılacağı gibi İstanbul'un beş ayrı döneminden (sırasıyla: Günümüz, Osmanlı, Bizans, Antik Yunan ve Tarihöncesi "İstanbul'u") beş ayrı çocuğun hikâyesini anlatıyor. Kitabın yazar ve ilüstratörü Betül Sayın İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü mezunu. Bu du-

rum, İstanbul'un farklı dönemlerini resmederken mimariye verdiği vurgudan da anlaşılıyor. Kitabın resimlerini Türkiye'de üretilen benzer çocuk kitaplarıyla karşılaştırdığımızda, (en azından, ölçüt olarak resimlerin tarihi bir tasvir olarak değeri ve geçerliliğinden öte çocuklar açısından muhtemel olan çekiciliği ve canlılığını alırsak) Sayın'ın 2006 yılında illüstrasyon dalında uluslararası çocuk kitapları kurulu onur listesine seçilmesini hak ettiği kanısına varmak pek de güç olmaz. Anlatıyı ilgi çekici kılan diğer bir boyutu ise her bir hikâyenin bir sonrakiyle, hikâyelerin sonunda çocukların bulduğu tarihsel birer nesneyle bağlı olması. Dolayısıyla karşımızda her bir dönemi simgeleyen -bir anlamda "bedenselleştiren"- beş çocuk ve beş nesneden oluşan bir anlatı çıkıyor -ki bu da metnin sanat tarihi ve kültürel çalışmaların bir süredir ilgilendiği maddi kültür açısından değerlendirilmesini mümkün kılıyor.

Öncelikle, çocuklara İstanbul'un tarihini anlatma çabasının ta kendisini sorgulamak anlamlı olur. *5 Çocuk 5 İstanbul* kitabı Mine Soysal'ın yazdığı ve yine Sayın'ın resimlediği ve daha erişkin bir kesime hitap ettiği anlaşılan "İstanbul Masalı" kitabından yola çıkarak hazırlanmış. (İstanbul Masalı'nın kendisi de Tarih Vakfı'nın 1996 yılında yayınladığı "Kentler Kenti İstanbul" adlı kitabın yeniden kaleme alınmış hali). Yayınevinin internet sitesinde; zikrettiğimiz ikinci kitabın yazarı Soysal'ın, "dünyayı ve ülkemizi daha iyi ve doğru anlayabilmek için eşsiz bir kaynak olan kitabı okuyan öğrencilerle, İstanbul ve kentli olmak üzerine tartışma programları" gerçekleştirdiği belirtiliyor. Kentsel dönüşümün tüm şiddetiyle kendini hissettirdiği, İstanbul'a iç göçlerin popüler düzlemde hâlâ elitist bir "şehri bozma" söyleminı aşamadığı, Osmanlı İstanbulu'nun özellikle Beyoğlu-Pera-Galata ekseninde romantizm ve nostaljiyle örülü bir sis perdesi ardında yeniden üretildiği, Osmanlı İstanbulu'nun son zamanlarının öncesindeki çok katmanlı bir geçmişin ise göz ardı edildiği günümüzde "İstanbul ve kentli olmak", içerdiği tüm elitist çağrışımlarla beraber güncel sosyo-politik bağlamına gayet iyi oturuyor. Geçtiğimiz yıl yapılan ve İstanbul'un tarihinin sürekliliğini vurgulamaya çalışan iki büyük sergi; Sabancı Müzesi'nde gerçekleşen "Efsane İstanbul: Bizantion'dan İstanbul'a/Bir Başkentin 8000 Yılı" ile Santral İstanbul'da gerçekleşen "İstanbul 1910-2010/ Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü" başlıklı sergiler bu gündemin ne kadar canlı olduğunun birer göstergesi.

İngiliz tarihçi J.H.Plumb'in, 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere ve Fransa'da çocukluk algısındaki değişimi ve buna mukabil oyuncaklar, eğitim gereçleri, çocuk kitapları vb. ürünlerden oluşan çocuklara yönelik bir tüketim dünyasının ortaya çıkışını ele alan "Çocukların Yeni Dünyası[4]" adlı makalesinde çocukları eğitmek için kullanılan yeni yöntemlerin gelecekte planlanan sosyal değişimlerin bir garantisi olarak görüldüğünü belirtir. 20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan çocuk dergileri ve kitaplarındaki çoğunlukla Avrupa'dan alınan imajların Osmanlı toplumuna bir adaptasyonu olan resimlere göz atmak bile Plomb'un ne demek istediğini anlamamıza yeter. Jön Türkler ve Meşrutiyet aydınları nasıl ki yeni kuşakları eğitecek bir araç olarak gördükleri kadını ön plana çıkarttılarsa, benzer bir zihniyetle basılı yayını kullanarak yeni bir insan modelini daha çok küçük yaşlardan itibaren çocukların algısına yerleştirmeyi hedeflediler. Avrupai ev eşyaları, masa başında okuyup yazan çekirdek aile, sarışın açık tenli ve bakımlı Türk çocuğu görselleri hep benzer bir milli/burjuva ailesi modelini yürürlüğe sokmayı hedefledi.

Her ne kadar *5 Çocuk 5 İstanbul*'u önceden oluşturulmuş politik bir gündem içine yerleştirmek haksızlık olursa da, yukarıdaki bağlamda iki noktaya değinebiliriz. Bunlardan ilki, az önce bahsettiğimiz kent kültürü/İstanbulluluk vurgusu. Tony Watkins, "Kültürel Çalışmalar, Yeni Tarihselcilik (New Historicism) ve Çocuk Edebiyatı" adlı makalesinde "Anlatılar... çocukların dünyada kendilerine 'ev' bulma biçimlerini şekillendirir" der ve 'ev'in, çocukların kimliklerini oluşturmada güçlü bir etkisi olan anlamlarından birinin; yaşanılan yer, yani "anavatan" hakkında gösterilen resimler ve anlatılan hikâyelerle inşa edildiğinin altını çizer.[5] *5 Çocuk 5 İstanbul*'un, yayınevinin internet sitesinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın "Resmi program temalarından"[6] "birey ve toplum", "değerlerimiz" ve "güzel ülkem Türkiye" başlıkları altında etiketlenmesi de benzer bir "anavatan" vurgusu-

Avrupai ev eşyaları, masa başında okuyup yazan çekirdek aile, sarışın açık tenli ve bakımlı Türk çocuğu görselleri hep benzer bir milli/burjuva ailesi modelini yürürlüğe sokmayı hedefledi. 20.yüzyılın başında Fransa'da yayınlanan (Cours Prévost et Laurent) bir çocuk kitabından masa başında tipik bir burjuva ailesi resmi.

1909 yılında yayınlanan bir çocuk okuma kitabından "masa başında" aile resmi. Resim *İstanbul Hanelerî Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940* (Alan Duben, Cem Behar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996) kitabından alınmıştır.





Saray çevresini ele alan bir başka çocuk kitabı da, "Bu eserin ilham kaynağı büyük üstad Levni'nin anısına saygıyla" ithafıyla başlayan *Uzaylı Çocuk Ulya Topkapı Sarayı'nda*. (Nuran Turan, Erdem Yayınları, İstanbul. 2008.)



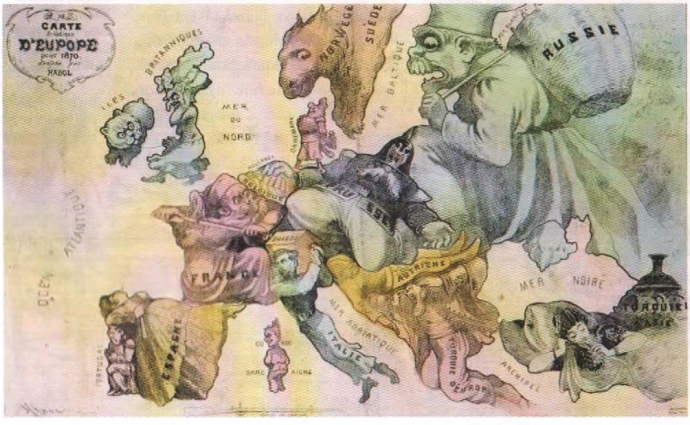
na işaret eder. Kitabın kendisinde milliyet, cinsiyet ya da din açısından rahatsız edici bir ayrımcılık tonu sezilmese de (Aksine, İstanbul tasvirlerinde kilise haçları atlanmamış, çocukların cinsiyetleri eşit denecek şekilde paylaştırılmıştır.), kitabın sunuşu ve etiketlenmesi çevresindeki genel çerçevenin değerleri ve tanımlamaları hakkında bir fikir verir. (Milli Eğitim Bakanlığı'nın, neyse ki bu kitap için kullanılmayan ama tavsiye ettiği başlıklar arasında "aile ve toplum" ile "milli kültür"ün olması şaşırtıcı değildir.)

MEB'nın "aile ve toplum" temasının izini sürerek ikinci noktamızı açabiliriz. İlk hikâyenin kahramanı "günümüzün büyük kenti İstanbul'da yaşayan turuncu saçlı Mert" tipik bir üst orta sınıf ailenin muhtemelen tek çocuğunu temsil etmektedir. "İstanbul'da yüksek bir apartmanın ilk katında" oturur, okulunda tiyatro gösterisine çıkar, ailesiyle bir modern zaman ritüeli sayılabilecek şekilde süpermarkete gider... Arka planda ise daha geleneksel bir öğe olarak duran (ve daha sonra hikâyenin Osmanlı anlatısına bağlanmasını sağlayacak) "İstanbul'un eski mahallelerinde tek tük kalmış ahşap evlerden birinde" oturan anneannesi vardır. Aynı aile modeli "Bizans Kenti Konstantinopolis" hikâyesine de bir bakıma yansıtılmıştır. Helen, annesi öldükten sonra "küçük kardeşi ve babasıyla birlikte kocaman bir konakta" yaşamaktadır. "İstanbul çevresinde-

1870 yılında hazırlanmış bir Avrupa haritası. *5 Çocuk 5 İstanbul*'un kapağındaki İstanbul haritası bir mekânı temsil etmekten öte, o mekâna atfedilen tarih, kültür vb. değerleri kendinde toplayan bir sembol olarak kullanılmaktadır. Ülkelerin her birinin kendilerine atfedilen özelliklerle (Osmanlı İmparatorluğu'nu yatan bir cariye veya Britanya'yı cadı biçiminde resmetmek gibi) temsil edildiği haritalar gibi.

ki bir mağarada yaşayan Kemik Tokalı Kız" hikâyesinde de günümüzün toplumsal cinsiyet normları Kemik Tokalı Kız'ın annesi şahsında işlerlik kazanır. Kemik Tokalı Kız'ın annesi çamuru yoğurarak ondan kaplar yapar, kızının hayvan postundan giysilerini diker. Küçük kızın karşısına bir ayı çıktığında annesi çığlık atar, bunun üzerine resimde ellerindeki "çakıl taşı ve sopalardan yaptıkları aletlerle" koşan üç erkek, ayıyı avlar. Hikâyenin sonunda ise başını annesinin dizine koyup uyuyan kız çocuğu resmedilir.

Günümüzün tarihyazımı bile özellikle aile, cinsellik, özel alan ve hatta duygular ile duygusal ilişkilere dair konularda bugünün sesinden mümkün olduğunca uzaklaşmakta zorlanıyorken, böyle bir kurgusal hikâyenin aile ve toplumsal cinsiyet konusunda bugünün değerlerini farklı dönemlere atfeden temsil biçimi bir bakıma anlaşılabilir. Çeşitli dönemlerde ve coğrafyalarda aile ve aile içi ilişkiler üzerine söz söylemenin bu yazının amacını aşacağı aşikâr olmakla birlikte önemli bir noktanın altını çizebiliriz. Lévy Strauss, 1986 yılında üç cilt olarak Fransa'da yayınlanan ve konuya çeşitli dönem ve coğrafya düzlemlerinde geniş çaplı bir bakış açısı kazandıran "Ailenin Tarihi" kitabına yazdığı önsözde, "bahsettiğimiz kitap 18. yüzyılda yazılmış olsaydı kuşkusuz ailenin tarihi değil, ailenin doğal tarihi başlığını taşırdı" der ve ailenin üremeye dayanan biyolojik temellerine dayandırılan zaman ve mekân düzlemlerini aşan evrensellik iddiasını tartışmaya açar.[7] Çocukluğun gerçek anlamda tarihselleştirilmesinin de ancak 1960'lardan itibaren, Ariès[8] ve kendinden sonra gelen tarihçilerin tezleri etrafında geçerlilik kazandığını düşünürsek çocukluk algısı ve çocuklarla olan ilişkileri de benzer bir bağlamda ele alabiliriz. Toplumsal cinsiyet rolleri için de aynı durum geçerlidir. Tüm bunlar bugünün tarihyazımı için malumun ilâmı olarak görülebilecekse de, ele aldığımız kitap ve benzeri temsilleri, ya da Osmanlı Devleti'nde harem, cinsellik, çokeşlilik[9] gibi kavramlar etrafında dönen tartışmaları düşündüğümüzde meselenin popüler algılanışının hâlâ ne derece tarih dışı bir düzlemde geliştiğini anlamak mümkün olur.



Bu tartışmaların ardından *5 Çocuk 5 İstanbul* kitabının kapağına dönelim. Kapakta, hikâyelerde geçen beş ayrı dönemden beş çocuğu bu kez bir arada; İstanbul Boğazı'nı gösteren bir haritanın üzerinde görürüz. Bu haritanın prehistorik çağlarda aynı şekilde olup olmadığı bir önem taşımaz zira burada İstanbul haritası bir mekânı temsil etmekten öte o mekânın atfedilen tarih, kültür vb. değerleri kendinde toplayan bir sembol olarak kullanılmaktadır. Bir ülkenin her bir bölgesinin bir tarım ürünü veya simgeyle temsil edildiği turistik haritalar ya da ülkelerin





5 Çocuk 5 İstanbul kitabında "Osmanlı Kenti İstanbul" bölümünden bir sahne.

5 Çocuk 5 İstanbul kitabında "Osmanlı Kenti İstanbul" bölümünden Kapalıçarşı temsili.

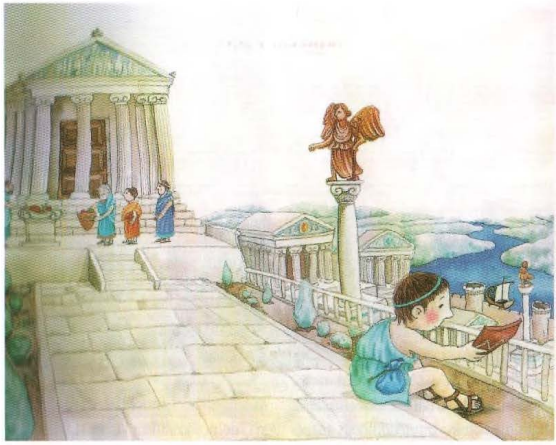
kendilerine atfedilen özelliklerle (Osmanlı İmparatorluğu'nu yatan bir cariye veya Britanya'yı cadı biçiminde resmetmek gibi) temsil edildiği haritalar benzer kullanımlara örnek olarak gösterilebilir. Bu resmin ilginç yanı zamanı bir bakıma dondurarak İstanbul'u tarihi aşan bir mekân olarak temsil etmesidir. Foucault müze ve kütüphane gibi mekânlar için "heterotopia"[10] kavramını kullanır. Foucault'ya göre bu mekânlar; çeşitli zamanları, dönemleri, biçimleri, zevkleri ve fikirleri içinde barındırarak zamanı sabit bir mekânda hapseder, biriktirirler. *5 Çocuk 5 İstanbul*'un kapağında beş çocuğu İstanbul haritası üzerinde bir araya getirip donduran temsili de Foucault'nun açtığı bu bağlamda değerlendirebiliriz.

Harita üzerindeki çocukların her biri kitapta bir hikâyeden diğerine (yani bir dönemden diğerine) gidilmesine neden olan nesne-sembolleri üzerlerinde barındırırlar. Günümüz İstanbul'unda yaşayan Mert anneannesinin eski sandığında bir fes bulur. Fes, Mert için tanımsızdır, anlatıcı bu durumu "Mert... kumaştan yapılmış tas gibi bir şey buldu," diyerek dile getirir. Sandıkta Mert'in gözünden "eski fotoğraflar, ilginç giysiler, komik şapkalar..." vardır. Çeşitli tarihsel filmlerde de klişeleşmiş bir biçimde karşılaşabileceğimiz sandık; içinde saklanmış, zamana direnmiş nesneleri bulundurur ve dolayısıyla tarihe gitmek için -neredeyse mikro düzeyde bir müze metaforu gibi işleyen- bir yol olarak kurgulanır. Üstelik sandığın içerisindeki nesneler tanımsız, ilginç, komiktir. L. P. Hartley'nin "Tarih yabancı bir ülkedir." sözü bu kurguya tam anlamıyla uyar. Mert'in bulduğu fesin Hamdi dedesinin fesi olduğu açıklanır ve okuyucu kendini kırmızı fesli Hamdi'nin koşarak okula gittiği Osmanlı anlatısı içinde bulur. Bu hikâyenin sonunda annesi ve ablasıyla Kapalıçarşı'ya giden Hamdi'nin mor bir aynaya rastlamasıyla aynanın sahibi olan Helen'in Bizans Konstantinopolisi'ndeki evine gidilir. Helen, "lölen] annesinin çok sevdiği mor taşlarla süslü aynayı hiç elinden bırakmaz. Ona her baktığında annesi yanındaymış gibi hisseder." Nasıl ki kolonyal müzelerde sergilenen "egzotik/barbar" nesnelerin orada kurulan iktidarı veyahut "büyük adamların" heykellerinin bir ulusa kim olduklarını, milli kimliklerini hatırlatması amaçlanıyorsa, bu anlatıda da ayna, benzer bir şekilde -ama bireysel düzlemde- bir nevi "hafıza mekânı"[11] işlevi görür. Olay örgüsü sonrasında da benzer bir şekilde devam eder. Bizanslı Helen'in bulduğu para kesesiyle Antik Yunan'da yaşayan Milya'ya, onun rastladığı kırık bir çömlek parçasıyla da son hikâye olan "İstanbul'da bir mağarada yaşayan Kemik Tokalı Kız" hikâyesine geçilir. Özellikle bu sonuncu nesne (kırık bir çömlek parçası) akla, arkeoloji ya da sanat tarihi gibi genellikle maddi kültüre dayanan alanların temel sorunsallarından birini getirir: Tek bir nesneden yola çıkarak devasa bir uygarlığı temsil etmek, anlamak ya da canlandırmak ne derece mümkündür?

Maddi kültürün detaylarını ele almaya başladığımız noktaya, "kırmızı fesli Hamdi"nin etrafında kurgulanan Osmanlı anlatısına biraz daha yakından bakmak için geri dönelim. Osmanlı bölümünde yer alan çizimlerde bir sokak sahnesi,[12] Kapalıçarşı ve bir şenlik alanı resmedilmiş. Sokak sahnesi ve Kapalıçarşı oldukça karmaşık, canlı bir betimleme sunuyor. Gündelik hayatın çeşitli detayları, çeşitli esnaf grupları burada mevcut: Ahşap evler, mezarlık, sokak köpekleri, fırın, hamal vs... Hareketli görüntüsü ve canlılığıyla "bir Doğu başkenti"nin karmaşıklığını yeniden ürettiği düşünülebilecek resimde çeşitli "oryantal" öğeler de eksik edilmemiş. Elinde asası ve sarığıyla hafif kambur yürüyen dervişvari bir figür, ezan okuyan müezzin, dükkânının önündeki taburede oturduğu yerde başını öne eğerek uyuklayan ak sakallı bir adam, Kapalıçarşı'da bağdaş kurarak oturan halı satıcısı, elinde tespihiyle kumaşları inceleyen müşteri vs...

Öte yandan kitaptaki sokak temsilleri herkesin yüzünün güldüğü, çok canlı, neşeli resimler. Osmanlı İstanbulu şerbetçi, macuncu ve şekercisi, şenlikteki cambazlar ve hokkabazlar, sokağın hareketliliği ile adeta çocuklar için bir oyun bahçesi niteliğinde resmedilmiş. Daha önce başka konularda söylediğimiz gibi, bir çocuk kitabında böylesi bir temsilin anlaşılır olduğu düşünülebilir. Ancak, bu tür bir "neşe ve barış içindeki Osmanlı kenti" temsilinin bugünlerde çok farklı alanlarda yeniden üretildiğini





5 Çocuk 5 İstanbul kitabında "Bizans Kenti Konstantinopolis" bölümünden bir sahne ve yine aynı kitaptan "Antik Çağ Kenti Bizantion".

unutmamak gerekir. Yayınevinin kurucusu ve "İstanbul Masalı" kitabının yazarı Mine Soysal aynı kitabı resimleyen Betül Sayın için şunları söylüyor: "Betül, İstanbul'un geçmişte kalan görüntülerini bazen hüzünle, bazen de umutla rengârenk boyadı. İstanbul'un binlerce yıldır insanlarına sunduğu görkemli kenti, her dönem barındırdığı hoşgörüyü, doğasının cömertliğini sabırla boyadı."[13] Osmanlı İstanbulu, redd-i miras ile yüceltme arasında gidip gelen Osmanlı tarihinin popüler düzlemde yeniden yaratılması sürecinde hoşgörü, ebru metaforu, kozmopolitlik, gayrı Müslim komşular vb. öğelerin ön plana çıkarılmasıyla nostaljik bir şekilde yeniden kurgulandı.[14] *5 Çocuk 5 İstanbul* da bu kurgunun içindeki yerini -bu kez çocuklara yönelik bir anlatı oluşturarak- alıyor.

Çocuklar için tozpembe, oyun bahçesi niteliğinde bir İstanbul masalı yaratmak mı, yoksa şehrin tarihinin aynı zamanda içinde barındırdığı şiddeti, savaşları ve çatışmaları da belki de daha gerçekçi bir tablo içinde ortaya koymak mı daha doğrudur, bu elbette cevabını yalnızca tarih üzerinde kalem oynatanların değil, aynı zamanda pedagog ve psikologların araması gereken bir soru. Benzer bir tartışma Amerika'da, 1990'lı yıllardan itibaren Holocaust'u konu alan çocuk ve gençlik kitaplarındaki artışa dayanarak; bu kitapların Holocaust'u nasıl temsil ettiği ve çocuklar tarafından ne şekilde algılandığı vb. sorular etrafında yaşanmıştı.[15] Türkiye'de çocuk kitaplarında bu tip "hassas meselelerin" söz konusu edilmesi için daha çok yol alınması gerektiği düşünülebilirse de bu yazıda genel hatlarıyla tartışmaya çalıştığımız *5 Çocuk 5 İstanbul*; tarih, süreklilik, bellek, kent ve bunların temsilleri üzerinde çocuk kitaplarından popüler tartışmalara ve hatta akademik bir disiplin olarak tarihyazımına uzanan bir alanda temel sorunsallar üzerine düşünmeyi kışkırtması bakımından önemli bir kitap.

DİPNOTLAR

1 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl. 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*. İstanbul: Sarmal Yayınları, sayfa: 15.

2 Bu yazının kaleme alındığı günlerde televizyonda yayınlanmaya başlayan Kanuni Sultan Süleyman'ı konualan "Muhteşem Yüzyıl" dizisi ve etrafındaki tartışmalar bunun net bir örneğini oluşturur.

3 Meselenin birçok açıdan, etraflı bir analizi için bkz. John Tosh, *Why History Matters*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

4 J.H.Plumb, *The New World of Children. The other side of Western Civilization: readin5A in everyday life* (ed. Stanley Chodorow) içinde. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1973. s: 124-130.

5 Tony Watkins, "*Cultural Studies, New Historicism and Children's Literature*". *Literature for Children Contemporary Criticism* (ed. Peter Hunt) içinde. New York: Routledge, p.184. "Narratives... shape the way children find a 'home' in the world... One meaning of 'home' that has a powerful effect in shaping our children's identity through the cultural imagination is constructed through the images wesupply and thestorieswe tell ofthe land in which we live: Our 'homeland'."

6 http://www.gunisigikitapligi.com/Scripts/temalar.asp

7 Claude Levi-Strauss: "*préface*". *Histoire de la famille*, c.1 (ed.André Burgière, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend) içinde. Paris: Armand Colin, 1986, s: 9-16.

8 PhilippeAriès, *L'Enfant et la vie familiale aous l'Ancien Régime*, Plon, 1960.

9 Bu başlıklarla ilgili bahsettiğimiz algılarıaşan çalışmalar içinbkz. (harem üzerine)Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996. (cinsellik konusunda) Dror Ze'evi, *Müslüman Osmanlı toplumunda arzu ve aşk: 1500-1900*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008. (çocukşlük tartışmaları üzerine) Alan Duben, Cem Behar, *İstanbul haneleri: evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

10 Michel Foucault, "*Texts/contexts Of Other Spaces*". *Grasping the world: the idea of the museum* (ed, Donald Preziosi, Claire Farago) içinde. Aldershot, Hants, England ; Burlington, VT : Ashgate Pub., 2004 s.377.

11 "Haf za mekânı", Pierre Nora'nın ortaya koyduğu "lieu de mémoire" kavramının Türkçe karşılığı olarak kullandmaktadır.

12 Sarayçevresini ele alanbir başka çocukkitabı içinbkz."Bu eserin ilham kaynağı büyük üstad Levni'nin anısına saygıyla" ithafıylabasılayan Nuran Turan, *Uzaylı Çocuk Ulya Topkapı Sarayı'nda*. Erdem Yayınları, İstanbul; 2008.

13 http://www.gunisigikitapligi.com/Scripts/ahkamdetay.asp?id-8

14 Bkz. EthemEldem: "*İstanbul: İmparatorluk Başkentinden Periferileşmiş Bir Başkente*", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul* içinde: İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000, s. 152-230 ve "*Öteki" Mimarları Keşfetmek*", *Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları* (ed. Hasan Kuruyazıcı), İstanbul: Aralık 2010, s: 12-17.

15 Bu konuda son dönemde çıkan araştırmalar için bkz. Hamida Bosmajian, *Sparing the Child: Grief and the Unspeakable in Youth Literature about Nazism and the Holocaust*. New York: Routledge, 2002. Adrienne Kertzer, *My Mother's Voice: Children, Literature, and the Holocaust*, Peterborough, ON: Broadview P, 2002. Lydia Kokkola. *Representing the Holocaust in Children's Literature*. New York and London. Routledge, 2003.



SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

İŞGAL DÖNEMİNDE

AYDEDE'DEN YANSIYAN İSTANBUL - I

AYŞE YAZICIOĞLU

Bir siyasi mizah dergisinden bir kent portresi çıkartılabilir mi? Bu portre, kenti tam olarak yansıtmasa da, ortaya konmuş olan genel çerçevenin dışında, ilginç keşifler yapılmasını sağlayacaktır. **Aydede** *de kendi okuru kadar, bugünün okurunu da böylesi bir keşif yolculuğuna çıkarmayı başarıyor.* **Aydede**'*den sadece işgal İstanbul'unu değil, II. Meşrutiyet ile başlayan değişimin kimi sonuçlarını da okuyabiliyoruz.*



Son Sistem. Asri kadın ile Asri erkek.

Münih Fehim, *Aydede*, 9Şubat, 1922

"Yo, hanım ben davulcuya veririm de itilafçıya kız vermem!" "Yarı karanlığa, çamur, yağmura ne iyi alışmıştık... Zulmet, sel, tipi, soğuk, hulâsa hüzün, yeis, matem bize biçilmiş kaftandı"... "Para kazanmak için günde on tane fare de mi tutamıyorsun?"... "ipek çorap, çilekli dondurma, inci gerdanlık, atlas patik, Havana cigarası, Atkinson kolonyası, avize, şampamya kadehi, dekolte tuvalet..."

Aydede üzerine yapılan bu çalışmada Refik Halid Karay'ın başyazıları (Nakş-ı Berâb isimli köşesi) ve karikatürler temel alınmıştır. Yapılan çalışmanın sonuçlarına geçmeden önce *Aydede*'ye ve Refik Halid Karay'a kısaca değinmek istiyorum.

Türkçeyi en iyi kullanan yazarlardan biri olarak kabul gören Refik Halid Karay 1888, İstanbul, Beylerbeyi doğumludur. Üst düzey bürokrat bir baba ile Kırım Hanlığı'ndan gelen bir annenin oğlu olan Karay, Galatarsaray Lisesi'ne gitmiştir. Okuldan, ileride *Aydede* için gerekli izni almasına yardımcı olacak okul müdürü nedeniyle ayrılmış; ardından Hukuk Fakültesi'ne başlamıştır. Ancak ağabeyi sayesinde yolu Bâbıâli'ye düşmüş ve bundan sonraki hayatını esas olarak, gazetecilik ve yazarlıkla geçirmiştir. *Servet-i Fünun*'un ardından *Âlem* ve *Cem* dergilerinde yazmış; Fecr-i Âti edebiyat akımına katılmıştır. İttihad ve Terakki Partisi'nin sert politikalarına karşı çıkan Karay, sivri kalemini partiye yöneltmiş ve en sonunda 1913 yılında Anadolu'nun çeşitli kentlerini kapsayan ilk sürgününe gönderilmiştir. 1918 yılında, sürgün sırasında evlendiği eşinin hastalığı nedeniyle döndüğü İstanbul'da Ziya Gökalp ve *Yeni Mecmua*'nın kanatları altına girmiş, Robert Kolej'de öğretmenlik yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Refik Ha-

lid, tekrar kendi safına geri dönmüş, İttihadçılar aleyhine yazdığı yazılar büyük ilgi görmüştür. Mütareke dönemi başladığında artık 30 yaşında olan Karay, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne katılmıştır. Mütareke döneminin Refik Halid Karay için en can alıcı dönemi Damat Ferit Paşa kabinesinde iki kez getirildiği Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü makamıdır. Redd-i İlhak cemiyetlerinin telgraflarının keşide edilmemesi kararı ile Refik Halid Karay, Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmiştir. 12 Ekim 1920'de Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden tamamıyla ayrılan Karay, bundan sonra *Sabah* ve *Alemdar* gazetelerine yazmış ancak maaşı yeterli gelmeyince *Aydede*'yi çıkarmıştır. Gerek kendisinin Mütareke dönemindeki siyasi tavrı, gerekse de *Aydede*'nin yayın politikası nedeniyle Kasım 1922'de, ikinci sürgünü için yola çıkmıştır. Sürgünde kaldığı süre boyunca Cünye ve Halep'te yaşamıştır. 150'likler affıyla 1938 yılında Türkiye'ye dönen Refik Halid, hayatının geri kalan süresini siyasi mizaha uzak durarak ancak daima yazarak geçirmiş ve 18 Temmuz 1965 senesinde vefat etmiştir.

1922 yılında Refik Halid Karay tarafından çıkarılan *Aydede* dergisi, 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922 tarihine kadar yayınlanmıştır.[1] *Aydede* kendisini "Pazartesi ve Perşembe günleri neşr olunur mizah gazetesi" olarak tanımlamaktadır. 29x40 formatında, dört sayfa olarak yayınlanan derginin her sayfası metin ve karikatür içerir. Sayfa düzenlemesinde yazıları ve karkatürleri birbirinden ayıran, tasarım açısından zengin vinyetler kullanılmıştır. *Aydede* Sabah Matbaası'nda basılmıştır.

Derginin sahibi ve baş yazarı Refik Halid Karay'dır. *Aydede*'nin yetmiş yedi sayısı boyunca "sahibi ve müdürü" olarak Refik Halid'in adı yazılıdır. *Aydede*'nin kadrosunu yazar ve çizerler olarak ikiye ayırabiliriz. Her iki kategoride de dönemin yetkin isimleri *Aydede* ekibinde yer almışlardır. *Aydede*'nin yazarları arasında Karay'dan başka, Abdülbaki Fevzi, Reşat Nuri Güntekin, Selami İzzet Sedes, Halil Nihat Boztepe, Fazıl Ahmet Aykaç, Osman Cemal Kaygılı, Yusuf Ziya Ortaç, Güzide Sabri, Orhan Seyfi Orhon, Ercüment Ekrem Talu, Enis Behiç Koryürek, Vedat Bengü, Rıza Tevfik ve Mahmut Sadık vardır. *Aydede*'nin çizerleri ise Ahmet Rıfkı, Ahmet Münif Fehim, Mehmet İzzettin, Ratip Tahir Burak, Ramiz Gökçe, M. Mim Kemal, Mümtaz, (Hasan) Fahrettin, (Hasan) Rasim Us, Haydar Şevket, Refik, Fikri, Mazhar Nazım Resmor, Salahattin, Zeki Cemal Bakiçelebioğlu, İsmail Hakkı, Hüsamettin Haşim, Fikret, Mahmut Esat, Muhittin, Şerafettin, Nissa, Cemal, A (Elif), Kazım, Saim ve Cemil Cem'den oluşmaktadır.

SİNEMALARDAKİ MÜHEYYİC VE MUHAVVEF VAK'ALARIN UZAKTAN BİLÂ-MÜDÂHALE SEYRİNE ALIŞMIŞ OLAN O KANIKSAMIŞ HALK SİZE YALNIZ BAKIYOR, HATTA ÜZERİNE DOĞRU KAÇARKEN AYRILIYOR, HEM SİZE, HEM KATİLİNİZE YOL AÇIYOR."[2]

Derginin yayın politikasını esas olarak Refik Halid Karay'ın yazıları ile Rıfkı'nın karikatürlerinden takip edebiliriz. *Aydede*'nin ilk sayısında Refik Halid Karay, gerek İtilafçılığa gerek İttihadçılığa gerekse de Milliciliğe uzak duracağını beyan etse de *Aydede* dergisinin özellikle ilk yetmiş sayısının Milli Mücadele karşıtı bir tavır sergilediğini söylemek mümkündür. Bu nedenle, *Aydede*'den görünen İstanbul portresi öncelikle "muhalifler" olarak adlandırılan taraftan, yani dönemin Milli Mücadele karşıtlarının gözünden yansıtılan bir portredir. Derginin genel siyasi tutumu İttihadçı ve Milli Mücadele karşıtı olup, İtilafçıları da eleştirmekten geri durmamaktadır. Derginin mizah anlayışı Haraşolar dâhil kadın meselelerinde ya da Ankara yanlısı kişilerin ele alındığı yazı ve karikatürlerde oldukça sert ve erkek egemen dünya görüşünü yansıtan bir çizgi izlemektedir. Siyasi, toplumsal ve ekonomik konuların yanı sıra kentsel sorunlar, gazeteciler arasındaki çekişmeler, Milli Mücadele'nin önde gelen kişileri ile İttihadçılar derginin konuları arasında yer almaktadır. *Aydede*, dönemini yansıtan bir dergidir. Dergi kapandıktan sonra, sadece kendisi değil, bir dönem de kapanmıştır. *Aydede*'den yansıyan İstanbul hakkındaki ana soru ise şudur: 1922 yılının işgal altındaki İstanbul'unda ne gördü ya da ne görmedi?

Aydede, bir mizah dergisi olması sebebiyle, gelişmeleri derinlemesine inceleyen ve irdeleyen bir yapıya sahip değildir. Daha çok günün gelişmelerini okuyucusuna mizahi bir dille yansıtmakta ve kendi yorumunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan *Aydede* doğrudan olayların sebeplerini anlatmamakta; meydana gelen gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan toplumsal, ekonomik ve siyasi olayları ele almaktadır.



Beyl Ben sinemaya gidiyorum. Sen mangalı yakdıktan sonra çocuğun bezini değiştirirsin olmaz mı?

Mazhariyet-i Nisvan, Ramiz Gökçe, *Aydede*, 19 Ocak, 1922.

İtilaf Devletleri'ne ait donanmanın Haydarpaşa önüne demirlediği 13 Kasım 1918 tarihinden beri İstanbul işgal altındadır. Oysa kentin en önemli durumu olan "işgal" *Aydede*'den görünmemektedir. İşgalle ilgili haberlere, işgalden kaynaklanan herhangi bir soruna *Aydede*'de rastlamıyoruz. *Aydede*'de sıklıkla rastladığımız durum ise "toplumsal değişim" ve "o değişimden duyulan rahatsızlık"tır. Bu değişimin ne zaman başladığı sorusu ise gerek metinler gerekse de karikatürler aracılığıyla II. Meşrutiyet olarak verilmektedir. I. Dünya Savaşı ile ülkenin geldiği durum, ekonomi-

nin çökmesi, toplumsal değişimin bu denli hızlı ve radikal olması hep bu dönemin sonucudur. *Aydede*'de işgalin yer almamasına karşılık iki konu ön plana çıkıyor: Milli Mücadele ve Asriler.

Mütareke dönemi, İstanbul'un kuşkusuz en kozmopolit, kaotik ve canlı dönemlerinden biridir. *Aydede*'de işgal gözardı edilse de toplumsal değişim, ekonomik kriz, ahlaki yozlaşma, göç dalgaları, grevler, sokak eğlenceleri, şehir içi hareketlilik sayfalara yansımaktadır. Yapılan eleştiriler neticesinde kentteki yaşam standardının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Sanayi nâ-mevcut, umumi tuvaletler hijyenden uzak, Türk muhacirler sokaklarda perişan, erkekler tıraşsız, gazeteler tiraj sız...[3] Kent bir sorunlar yumağı haline gelmişken birbirinden farklı kimliklere ev sahipliği yapmaktadır. Kentin yerlileri, "azınlıkları" da kapsamakta ama o dönemde, onlara azınlık denmemektedir. Rumlar, Ermeniler ve Museviler İstanbul'un sakinleri ve yerlileridir. Mütareke dönemi İstanbul'u göçlere de kapılarını açmıştır. Hem savaş nedeniyle ülkenin çeşitli yerlerinden gelen Türkler, hem de dönemin en renkli öğesini oluşturan Beyaz Ruslar vardır.

İstanbul'un olağan sakinlerinin kendi içinde sınıflara ayrıldığını gözlüyoruz. Üst sınıflar Nişantaşı ve Şişli'de ikâmet ederken orta ve alt sınıflar "İstanbul" olarak adlandırılan tarihi yarımadada yaşamaktadırlar. *Aydede* okuyucusuna kentin Anadolu yakasını da anlatmaktadır. Dergide pek çok metin ve karikatür Kadıköy, Moda, Üsküdar, Kalamış ve Büyükada gibi Anaoldu yakasının önemli ve canlı semtlerinde geçiyor. Beylerbeyi'nde doğan Refik Halid Karay da Erenköy'ün ardından 1922 senesinde Kadıköy'e taşınmıştır.

Bir mizah dergisi olması sebebiyle *Aydede*'den İstanbul'da yaşayanların ruh halini anlayabilmek pek kolay olmuyor. Bazı makaleler dönemin insanını anlamamız için ufak da olsa bir kapı aralıyor. Bu konuda Refik Halid'in ketumluğu bozduğu, ara ara Mütareke'nin getirdiği yorulmuşluğu, bıkkınlığı, karamsarlığı dile getirdiği görülmektedir. Bunun tek sebebi elbette Mütareke döneminin zorlu koşulları değildir. *Aydede*, İstanbulluların İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf arasındaki kavgadan muzdarip olduğunu söyler ve bu iki partiyi İstanbul'un iki güçlü rüzgârı olan lodos ve poyraza benzetir. İstanbullular artık bu iki güçlü rüzgârdan da yorulmuşlardır.

Mizahın bir yüzü gülmece ise diğer yüzü eleştiridir. *Aydede* İstanbulluların karamsar halini dile getirirken diğer taraftan eğlenceye düşkün halini de eleştirebiliyor. Dergiye göre son on dört yıldır ulusal, tarihi ve askeri tatillerde bir artış yaşanmaktadır.[4] İttihad ve Terakki'ye değinmeden duramayan *Aydede*, İstanbul'daki tiyatro ve sinemaların dolması, İstanbulluların Ramazan eğlenceleri için sokaklara dökülmesine anlam vermekte zorlanmaktadır. Bu durum halkın fakirlik ve ümitsizliğini eğlenerek unutma ihtiyacına bağlanmıştır. Sinemaların dolu olmasını birden fazla kez kaleme alan *Aydede*, insanların sinemada izlenen filmleri fazlasıyla kanıksadıklarından ve sokakta şahit oldukları cinayete bile bu sebeple müdahale etmediklerinden şikâyet ediyor. Bunda hem Mütareke döneminin olağanüstü koşullarının hem de İstanbul gibi büyük ve karmaşık kentte yaşayanların hem kendilerine hem de kente duydukları yabacılaşmanın etkisi olabileceği kanısındayım.

1922 yılının İstanbul'unda da günümüzde olduğu gibi popüler hale gelen yaşam tarzları hâkimdir. Yine *Aydede*'de yer alan bir yazıya göre İstanbul'un zengin Türklerinin Fatih'te bir evleri, Çarşamba'da bostanları olmalıydı; kızları Amerikan Kız Koleji'nde okumalı; oğulları ise Berlin'de elektrik mühendisliği tahsili görmeli ve memleketteyken Nişantaşı'ndaki çay partilerine katılmalıydılar.[5] Özellikle çay partileri dönemin en yaygın sosyal etkinliğidir. Çay partileri Nişantaşı'ndan tüm İstanbul'a yayılmış ve örneğin nalbant, bakkal, arabacı eş ve kızlarının da güzel vakit geçirdikleri popüler bir sosyal eğlenceye dönüşmüştür. İstanbul gündüz eğlencelerinin yanı sıra gece hayatı ile de göz kamaştırmaktadır. Refik Halid'in Celaleddin Arif Bey ile Câmi Beyi "tatlı hayat" tarzları nedeniyle eleştirdiği yazısında bir üst sınıf partisinde yaşananlardan verilen ipuçları bize İstanbul'un küresel eğlence standardını yakaladığını gösteriyor. Bir ev partisiyle başlayıp Tarabya'daki Tokatlıyan Oteli'nde sone eren partiden şu anekdotlar veriliyor: "İpek çorap, çilekli dondurma, Havana cigarası, Atkinson kolonyası, buzlu turunç şerbeti, inci gerdanlık, atlas patik, Fokstrot şeri brendi, piliç izgarası, otomobil, Burgonya şarabı, karanfil demeti, şampanya kadehi, dekolte tuvalet..."

Aydede'den gözlemlediğimiz kadarıyla üst sınıflar Nişantaşı, Şişli, Büyükada, Tarabya'daki Tokatlyan Oteli ve Summer Palace güzergâhında yaşarken, orta sınıf Anadolu yakası ile tarihi yarım adada yaşamaktadırlar. Sokak eğlenceleri tüm sınıflara açıkken, Veliefendi, Beyoğlu ve vapurlar herkesin buluştuğu ortak mekânlar olarak görülebilmektedir.

"İNCE, KAMIŞ BASTONLARI ELLERİNDE, KIRMIZI İSKARPİNLİ, ÇEKİK PANTALONLU, BEJ PARDESÜLÜ ASRÎ GENÇLER"

Aydede'de toplumsal olana dair pek çok unsur eleştirilse de, en büyük



Feminist bir koca!
- Ne, grev ha! Hemen işine başlamazsan, vallahi kemiklerini kırarım. Artık sıra sende... Sen çalışacaksın, ben yiyeceğim!

Münih Fehim, *Aydede*, 9 Mart, 1922.

pay Asrîlere düşmektedir. Asrîler, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte ortaya çıkan ve hızla modernleşen toplumsal kesimdir; Osmanlı toplumundaki sosyal değişimi yansıtmaktadır. Kaynakları gözden geçirdiğimizde şöyle bir değişim algısıyla karşılaşabiliyoruz: Toplumsal değişim II. Meşrutiyet ile başlamış, I. Dünya Savaşı yıllarında derinleşmiş ve Mütareke'de yozlaşmaya başlamıştır. Bir taraftan eğitim sistemindeki gelişmeler ile kadınların daha fazla eğitim almaları sağlanmış diğer taraftan da kadınlar, ekonomik gerçeklik nedeniyle çalışma hayatına katılmaya başlamıştır. Kısacası kadınlar kamusal alanda artık daha fazla görünür hale gelmiştir. Diğer taraftan zamanın ruhu da bu dönüşüme ve gelişmeye destek vermektedir. Tüm bunları birbirine eklediğimizde İstanbul'da muhaliflerin atıfta bulunduğu II. Abdülhamid döneminden çok farklı bir Osmanlı toplumuyla karşılaşmaktayız. *Aydede*'de bu değişimle ilgili ne gördüğümüz sorusunun en önemli cevabı ise Asrîlerdir. Asrîler, toplumsal değişimin bir sonucudur. Bu değişimin sebebi olarak II. Meşrutiyet dönemi ile İttihad ve Terakki'nin göründüğünü söylemek mümkündür.

Toplumsal değişimin görünen yüzü olarak ortaya çıkan Asrîler belli bir sınıfı, cinsiyeti ya da yaş grubunu temsil etmemektedir. Asrîler hem üst hem de orta sınıfta kendini gösterebiliyor. Zamanlarını ve paralarını iç mekânlardan ziyade dışarıda harcamayı tercih eden ve kent içinde hareket eden bir gruptan söz edebiliriz. Kamusal alan eskiye göre daha üniseks olmuştur. Asrîler dediğimizde sadece gençlerden de bahsetmek mümkün değildir. İleri yaştaki kentliler de toplumsal değişime ayak uydurup, *Aydede*'nin hedefi haline gelmişlerdir. Ancak esas hedef kadınlardır. Toplumsal örüntüleri kırmaya çalışan kadınlar *Aydede*'nin en önemli hedefi haline gelmiştir. Derginin dilinin daha çok erkek egemen dile uygun olduğunu ve kimi zaman mizah ölçülerini aşar şekilde yüklendiğini söylemek abartılı olmaz diye düşünüyorum. *Aydede*'nin karikatüristleri kadınlar konusunda oldukça keskindir. Kadınları biraz havai olarak betimler, çizimleri ile köşeye sıkıştırırlar. Bunun da en önemli sebebinin, kadınların muhafazakâr erkek çevreleri tarafından bir tehdit olarak görüldüğü kanısındayım. Kadınlardaki değişim hem görünür olanla hem de aile gibi mahremiyet alanıyla doğrudan ilgilidir. Kadınlar iç mekânlardan sokaklara çıkmış, daha az örtünmek, daha moda kumaşlar giymek, çalışmak, eğitim almak, eşlerini seçebilmek, istedikleri konularla ilgilenmek istemektedirler. Kadınların yaşadığı değişim özgürlüğe doğrudur ve bu özgürlük de kadınların birer birey olarak eşlerini, yaşam tarzlarını ve mesleklerini seçme özgürlüğüdür.



Karşılıklı.

- Aman... babam!
- Eyvah... Sus, annem!

Zekî Cemal, *Aydede*, 3 Temmuz 1922.

Siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimden etkilenen sadece kadınlar değildir elbette. Erkekler de bu güçlü değişimden etkilenirler. II. Meşrutiyet'ten beri artık memur olmak revaçta değildir. Para Osmanlı'nın elitlerinden toplumun farklı kesimlerine doğru el değiştirmeye başlamıştır. Toplumda yeni zenginler doğmuş, yeni yaşam tarzları vuku bulmuştur. Tüm bunlar I. Dünya Savaşı'nın ekonomik yükü ile derinleşmiş, Mütareke ile bambaşka bir hal almıştır. Asrî erkekler *Aydede*'de kolay yoldan para kazanmayı tercih eden, kendilerine bakan ve kendilerinden önceki anlayışı önemsemeden hayatın tadını çıkaran kesim olarak yazılmış ve çizilmişlerdir. Pek çok karikatürde Asrî erkekler, feminen ve bakımlı birer yeni yetme havasında çizilmektedir.

Evlilik kurumu da *Aydede*'ye göre tehdit altındadır. Asrîlerle birlikte yeni bir evlilik ve yeni bir annelik anlayışı vardır. Karikatürlerde birbirlerini aldatan eşlere rastlamak mümkündür. Flört, karikatürlerde artık kamusal alanda görülen bir durum halini almıştır. Kırlarda, Beyazıt Kulesi'nde, sokak eğlencelerinde buluşan kadın ve erkekler karikatürlerin önemli bir öznesi haline geliyor. Bu abartılı bir durum olsa da, Asrilerin kendi eşini kendisinin seçmesi ya da hoşça vakit geçirmeyi istemesinin yankısı olarak değerlendirmek mümkün olabilir.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, Asrîler sokağa çıkan ve hareket eden toplumsal kesimdir. Osmanlı'da II. Meşrutiyet'e dek özellikle mahremiyeti içeren toplumsal ritüellerin ve toplantıların genel olarak iç mekânda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ancak 1922 senesinde evlerin dışına çıkan, kamusal alana taşınan bir sosyal at-



Haraşolar.

1- Nasıl Gidecekler?
2- Nasıl Yaşadılar?
3- Nasıl Geldiler?

İzzetin, *Aydede*, 24 Nisan, 1922.

mosferden söz edebiliriz. I. Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde toplumun içine girdiği radikal değişim muhafazakâr çevreleri hiç olmadığı kadar rahatsız etmiştir.

Asrileri biraz daha somutlaştırmak istersek Refik Halid'in 13 Mart 1922 tarihli baş yazısına kulak vermemiz gerekir.[6] Mizahi ve belki de abartılı bir dil kullanılsa da Asrilerin genel hali kafamızda canlanabilir. Yazının hedefindeki Asriler yüksek veya orta sınıftan, işsiz, pek fazla entelektüel olmayan kadın ve erkeklerdir. Öğlen vapuruyla Kadıköy'den İstanbul'a geçerler. Kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde otururlar. Kadınlar modadan konuşurlar. "İnce, kamış bastonları ellerinde, kırmızı iskarpinli, çekik pantolonlu, bej pardösülü Asri gençler" ise spordan konuşurlar. Vapur iskeleye yanaşınca "beyler kös kös İstanbul'un yolunu tutarlar, hanımlar tın tın tünele doğru giderler."

"RUS GÜZELLERİNİN ENDAM VE CAZİBESİ..."[7]

İşgal İstanbul'unun en önemli ve renkli konularından biri de 1917 Devrimi'nin ardından özellikle Fransızların yardımıyla İstanbul'a gelen Beyaz Ruslardır. General Vrangel ve askerlerinin yanı sıra aristokratların da bulunduğu Beyaz Ruslar 1920 yılından 1922'ye kadar İstanbul'da kendi rüzgârlarını estirmişler ve zaten kozmopolit olan kente kendi renklerini katmışlardır. Ancak Beyaz Ruslar, yaşam şartları nedeniyle aslında trajik bir hayat sürmektedirler.

Rusçada güzel anlamına gelen "Haraşo" sözcüğüyle adlandırılan Beyaz Rus kadınlar, İstanbullu erkeklerin başlarını döndürmüştür. Gerek güzellikleri, gerek giyim-kuşam tarzları, gerekse de yetenekleri ile Türk hanımlarının da rahatsızlığına neden olan Haraşolar, *Aydede*'nin de eleştiri oklarına maruz kalmıştır. *Aydede*'nin çıktığı 1922 senesinde Beyaz Ruslar artık İstanbul'dan ayrılmaya başlamıştır. Bu nedenle dergideki yazı ve karikatürler onların gidişini değerlendirip, üç senenin hesabını yapmaktadır.

Aydede'nin mizah anlayışının "nezih" olmadığı durumlardan biri de Haraşolarla ilgili kısımdır. *Aydede*, keskin kalemini Haraşolara saplamak için, onlarla hiçbir münasebeti olmadığını yazarak bir nevi kendini aklamaktadır. Haraşoların İstanbul'da geçirdiği üç sene boyunca yaşananlar şöyledir: "Memleketi istila eden bu perişan, pejmürde, lakin avlanması kolay, leziz ve tecrübesiz kadın sürüsü... Rus güzellerinin endam ve cazibesine, yahud da Rus mezeleriyle Rus votkalarının sancısına kapılarak İstanbul halkı üç senedir mütemadiyen haykırıp duruyor..."[8] Haraşolar genel olarak güzel ve tehlikeli kadınlar olarak tanımlanmıştır. Hayatlarını erkeklerle beraberliklerinden fayda sağlayarak geçiren bu kadınlar, İstanbul'dan zengin olarak ayrılmışlardır. Ayrıca Rus eğlence anlayışı İstanbul gece hayatını etkisi altına almıştır. Bu güzellik karşısında şaşkına dönen İstanbullu erkekler ise, ekonomik gücüne bakmadan, Haraşolar için evini barkını satmış ve ailelerini yıkmışlardır. Kadınlara olduğu gibi Haraşolara da aynı erkek söylemiyle yaklaşan *Aydede*, Beyaz Rus konusunu okuyucusuna sadece tek bir pencereden yansıtabilmiştir.

"ZIPIR ŞEYH VE MÜRİDLERİ"

Entellektüel çevreler de Mütareke'de bambaşka bir dönem içinden geçmektedirler. Mütareke'nin en önemli özelliklerinden biri, kentteki ikili bir durum yaratmasıdır. İstanbullular Milli Mücadele'yi destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye bölünmüş gibidir. Ayrıca işgal kuvvetleri kentin tam ortasına çökmüş, sokaklardan evlere dek her alana nüfuz etmiştir. Bu durum elbette basına da yansımıştır. Bir tarafta Milli Mücale'yi destekleyen basın, diğer tarafta İstanbul Hükümeti'ni destekleyen basın vardır. *Aydede*'nin tam karşısında Sedat Simavi'nin mizah dergisi *Güleryüz* bulunsa da, dergide ele alınan en önemli edebi figür Yahya Kemal (Beyatlı) ve onun dergisi *Dergâh*'tır.

Yahya Kemal'in başında bulunduğu *Dergâh* dergisi, 15 Nisan 1921'de, Darülfünun'un hocaları ve öğrencilerinin desteği ile yayınlanmaya başlamıştır. Dergide edebiyat eleştirileri ve edebi eserler yayınlanmaktadır. *Dergâh*, Milli Mücadele'yi desteklemektedir. Aydede'de Yahya Kemal bir "şeyh", öğrencileri ise "müridleri"



İstanbul caddelerinden birinde bayram geçidi.

Münif, *Aydede*, 29 Mayıs, 1922.

olarak tanımlanır. Refik Halid Karay da yazılarında *Dergâh*'a yer verir ve eleştirir. *Dergâh* dergisinde yayınlanan edebi eserleri "ratsız" bulan Karay, özellikle Halid Ziya Uşaklıgil'e yöneltilen "belki başarılı bir yazar olabilir" yorumuna kızmıştır. Bu nedenle Refik Halid, Beyatlı'nın rütbesini bir kademe daha yükselterek, "zıpır şeyh"e çıkarmıştır[9].

"POLİS MÜDÜRÜ:
- BARİ (MATBUAT MÜNAKAŞA KONTROL KALEMİ) UNVANIYLA BİR YENİ KALEM DAHA AÇALIM... YAZILAR HAD DEVREYE GİRİNCE MUHARRİRLERİ TAHT-I NAZARETTE TUTMAK İÇİN!"[10]

Edebiyat ve basın çevreleri içinde olup bitenler, yaşanan çekişmeler doksan sayı boyunca *Aydede*'nin sayfalarına yansımıştır. Ali Kemal dergisinin sıklıkla yer verdiği gazetecilerden biridir. Özellikle Lütfi Fikri–Ali Kemal davası karikatürlere yansımıştır. Matbuat Cemiyeti seçimleri, gazeteciler arasındaki kavgaları, Bâbıâli'nin nasıl bir dedikodu kazanı olduğu Refik Halid'in satırlarından ve *Aydede*'den öğrenebileceklerimiz arasındadır. Bu haliyle İstanbul basınının, ikiye ayrılmış yapısıyla son derece canlı bir yapısı olduğunu söyleyebiliriz.

Bir siyasi mizah dergisi olarak İstanbul'u ve İstanbulluları sayfalarına taşıyan *Aydede*, her daim kendi üslubunu konuşturmuştur. Bu üslub her zaman mizahi olmakla birlikte bazen mizah sınırlarını aşabilmektedir. Özellikle ister Beyaz Rus olsun, ister Türk ya da değil, kadın konusunda son derece keskin olan *Aydede*, toplumsal değişimi genel olarak bir tehdit olarak algılamaktadır. Oysaki, genel olarak, iyi eğitim almış kadrosuyla Türkiye'de bugün algılandığı anlamda "muhafazakârlık"tan uzak olan *Aydede*, belki de popülist bir anlayışla, kendisine böyle bir üslup seçmiştir. Başta Yakup Kadri'nin "Behlül" olarak nitelediği Refik Halid, hayatın tadını çıkaran, eğlenmeyi seven, kadın erkek bir arada oturan ve yaşayan bir kişidir. Bu bakış açısını ve enerjisini eserlerine de yansıtmaktadır. *Aydede*'nin muhafazakârlığı daha çok II. Meşrutiyet öncesi döneme öykünmek şeklinde olup, modern yaşam tarzına geçişin zorlama ve radikal olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bunun da *Aydede*'yi hırçınlaştırdığı kanaatindeyim.

Aydede 1922 yılının İstanbul'unu canlı bir biçimde yansıtmaktadır. En önemlisi de, portre kariktürlerle pek çok kişiyi tanımamıza yardımcı olur. Bürokratlardan, Darülbedai sanatçılarına dek zengin bir koleksiyon sunmaktadır. Ayrıca, İstanbul sokaklarını yansıtan karikatürler adeta birer fotoğraf niteliğindedir.

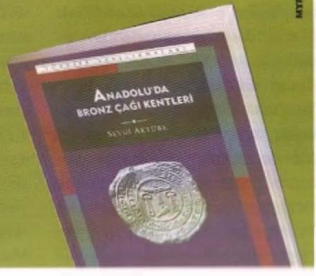
DİPNOTLAR

1 Refik Halid Karay'ın Cumhuriyet döneminde yayınladığı *Aydede* bu çalışmanın konusu değildir.
2 Ibid.
3 Refik Halid Karay, "Amerikalı Sayyahla Muhaverelerim", *Aydede* No: 17, (1922).
4 Refik Halid Karay, "Şenlik, şetaret, şehr-i ayin, ilah...," *Aydede* No: 43, (1922).
5 Refik Halid Karay, "Dilenciye Gıpta," *Aydede* No: 12, (1922).
6 Refik Halid Karay, "Öğle Vapuru," *Aydede* 21, (1922), pp. 288–290.
7 Refik Halid Karay, "Haraşoların Azimeti Nedeniyle," *Aydede* No: 29 (1922).
8 Ibid.
9 Refik Halid Karay, "Şenlik, şetaret, şehr-i ayin, ilah...," *Aydede* No: 43, (1922).
10 Refik Halid Karay, "Yeni Edebiyat?!," *Aydede* No: 46, (1922).

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL



MYRA

TÜRKİYE'DE İKİNCİ KUŞAK BİR MACAR:

MİMAR ŞANDOR HADİ

YÜCEL NAMAL

Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluş yıllarından itibaren Türkiye'ye gelen Macar uzmanlar modern Türkiye'nin inşasında hemen hemen her alanda katkılarda bulunmuşlardır. İşte bu dönemde Türkiye'ye çalışmak için gelmiş olan mekanisyen Janos Hadi'nin Kastamonu'da doğan oğullarından en büyüğü olan mimar Şandor Hadi, yaptığı "İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Reasürans T.A.Ş. Genel Müdürlük Binası" gibi en önemli eserleri ile Türkiye'de modern mimarinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.



Şandor ve Sevinç Hadi.

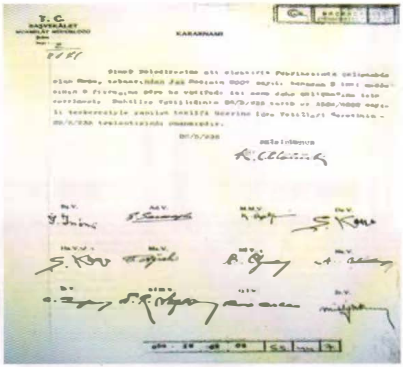
Sevinç Hadi Arşivi.

19. yüzyılın ortalarında oluşan Türk-Macar dostluğu atmosferinin geliştirdiği ilişkiler;[1] gerek Kurtuluş Savaşı sırasında ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra iyi ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır.[2] Atatürk'ün başlattığı Kurtuluş Savaşı, Macarlar tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmiş;[3] Milli Mücadele'nin başarısı Macar ulusunun geleceği için de bir ümit kıvılcımı teşkil etmiş;[4] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'daki yeniden yapılanmanın her adımı Macaristan'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.[5] Lozan Antlaşması yürürlüğe girdikten hemen sonra Macaristan ile diplomatik ilişkiler kurulmuş,[6] dostluk,[7] ikamet[8] ve ticaret antlaşmaları[9] imzalanmıştır.

Atatürk ve dönemin ileri gelen devlet adamları ilk önce "kardeş Macar ulusu"yla yapılan anlaşmalarla, sevgi ve güvenle karşılıklı işbirliğine geçmeyi uygun görmüşler; Macar bilim adamları ve uzmanlar Türkiye'ye davet edilmişler[10] ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında birçok alanda Macar mühendis, mimar, bilim adamı ve uzman çalışmıştır." Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet kadrolarında çoğunlukta bulunan Macar uzmanların[12] modern Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayi, tarım, eğitim, ulaştırma ve şehircilik altyapısında belirleyici bir katkısı olmuştur. Bu dönemde Türkiye'ye çalışmak için gelen Macar uzmanlardan birisi de Macaristan'ın Türkeve[13] kasabasında doğan Janos Hadi'dir. Janos Hadi Türkiye'ye ilk defa 1920'lerde Musul'a gidecek olan bir petrol arama şirketi ile gelmiştir. Ancak Janos Hadi İstanbul'da hastalandığından Macaristan'a geri dönmüştür. Janos Hadi Macaristan'da Rozsa (Roza) Jakucs'la[14] evlenerek 1930'lu yıllarda eşiyle birlikte tekrar Türkiye'ye çalışmak için gelmiştir. Janos Hadi Türkiye'de Tosya, Boyabat ve Sinop'ta çalışmıştır.[15] Janos Hadi 1933-1937 yılları arasında Sinop Belediyesi'ne ait olan elektrik fabrikasında mekanisyen[16] olarak çalışmıştır.[17] Janos Hadi'nin Türkiye'de Şandor (Alexandre), Yenö (Eugene)[18] ve Laszlo (Ladislas)[19] adlarında üç erkek çocuğu olur. Kardeşlerin en büyüğü olan Şandor Hadi, 17 Aralık 1931'de Kastamonu'da doğmuştur. Sevinç Hadi'nin deyimiyle: "Kendinden küçük iki erkek kardeşiyle birlikte, Boyabat-Sinop çevresinde, doğayla iç içe geçen ve anılarını hiçbir zaman unutmadığı mutlu bir çocukluk yaşadı. Sanata yatkın bir anne ve pozitivist bir babanın etkileri altında tahta ile çamur ile uğraşarak kendi oyuncağını yaptığı ve bazı resim kitaplarına bakarak titizlikle resim çizmeğe başladığı yıllardı bunlar."[20]

Şandor Hadi, ilkokula Sinop'ta başlar ancak II. Dünya Savaşı'nın başlama-





T.C.
BAŞVEKÂLET
MÜMELLİF MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

sı üzerine Hadi ailesi İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'dan Macaristan'a gitmek isteyen Hadi ailesi savaş nedeniyle gidememiştir. Bunun üzerine babası Kastamonu'daki işine geri döner, Roza Hanım ve çocuklar İstanbul'da kalırlar. Şandor, dört yıllık bir aradan sonra, 1943 yılında, ilkokula bıraktığı yerden, İstanbul'da yeniden başladı. Yeşilköy 1. Pansiyonlu İlkokulu'nda yatılı olarak okumuştur. Şandor, bu okulda öğretmenlerinin büyük desteği ile el becerilerini geliştirerek birçok iş yapma imkânını da bulmuştur. Bahçe tanzimi, sahne dekorları gibi... Türk balesini kurmak üzere çağrılan ünlü bale öğretmeni Nihette de Valois'nın[21] bu okuldaki çalışmaları için istediği sahne dekorunu o sırada 14 yaşında olan Şandor tek başına yaparak, daha o zamanlardan tasarlama yeteneğini göstermiştir. Aynı zamanda güçlü bir gözlem yeteneğine sahip olan Şandor, Sinop'tan İstanbul'a gelirken bindiği ve daha sonra babasını karşılamak üzere defalarca gittiği Tophane rıhtımında gözleme fırsatını bulduğu Güneysu vapurunun, bacaları, vinçleri, bocurgatları, filikaları ve kaptan köşkü yle mükemmel bir maketini yapmıştır. Hazırlık sınıfını Saint Benoit Lisesi'nde, ortaokul ve liseyi 1947'de girdiği Saint Michel Lisesi'nde okumuştur. Burada kendini daha çok resim, heykel, sanat tarihi gibi konulara vererek, evde atölye gibi kullandığı odasında resim, çamurdan ve alçıdan heykeller yapmıştır. Albert Schweitzer'in maskı bunlardan biridir.[22]

Gençlik çağlarında 8 yıl boyunca her yaz Gemlik Körfezi'nde Fıstıklı'da ve Uludağ'da yaşadığı kamp hayatı onun doğa sevgisini, gözlem gücünü, kendi işini kendi yapma ve her tür işi eksiksiz bitirme yeteneklerini geliştirmesini sağlamıştır. Sanatsal çalışmalarının ağırlık kazandığı lise yıllarında, 1953'te Şehir Galerisi'ndeki bir sergiye katılıp 1954'te bir sanat bursu alarak Italya'ya gitmiştir. Saint Michel Lisesi'nde okurken öğrendiği Fransızca, uzun süre yatılı kaldığı İtalyan Lisesi'nde başlayıp İtalya'da ilerlettiği İtalyanca, İngilizce anadili olan Macarca ve Türkçe ile birleşerek yalnız mimariyi değil ilgi duyduğu her konuyu etüt etmesine ve böylece hem Doğu'yu hem Batı'yı içeren kendine özgü bir kültür edinmesine olanak sağlamıştır. Lise yıllarında olduğu gibi, daha sonra da hem kültürünü hem el becerilerini birbirine paralel olarak geliştirmeye devam etmiştir. Öyle ki, mesela çocukluk yıllarında başlayan ahşap oyma merakı ileride yıllarda meslek yaşamına etkili olarak ahşabı bir marangoz gibi iyi tanıyıp bir marangoz gibi iyi işleyebilmesine imkân verecek kadar geliştirmiştir. Lise bittikten sonra sıra meslek seçimine geldiğinde çok eskilerden başlayıp gitgide gelişen bu el becerilerine en yakın bulduğu ve ekonomik problemleri de çözmeye en uygun gördüğü mimarlıkta karar kılarak 1955-1961 tarihleri arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde okumuştur.[23]

Şandor, öğrenciliğinin son yıllarından itibaren Turgut Cansever'in



mimarlık bürosunda çalışmıştır. 1961-1968 yılları arasında İbrahim Yolal İnşaat Firması'nda "Beyazıt Meydanı Projesi"nin hazırlanması ve uygulanması işinde görev almıştır. 1962 yılında katıldığı "Dumlupınar Zafer Anıtı" mimari proje yarışmasında ikincilik ödülü almıştır.[24] 1963 yılında ise "İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi"[25] mimari proje yarışmasında birincilik ödülü kazanmıştır.[26] Bu proje 1969 yılında uygulamaya konmuştur. Ardından Şandor serbest mimarlık bürosunu kurmuştur. 1964 yılında Sevinç Hadi ile çalışmaya başlamış ve 1966 yılında evlenmişlerdir.[27] Şandor, "Milli Reasürans T.A.Ş. Mecidiyeköy Abide Yapı Kooperatifi Sitesi Mimari Projesi"ni hazırlamış ancak bu proje uygulanmamıştır. 1965 yılında "Kadırga Öğrenci Yurdu" mimari projesini, 1966 yılında "İstiklal Caddesi" İbrahim Yolal restorasyon projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1969 yılında "İstanbul Beyazıt Meydanı Çevre Çarşısı" mimari projesinde birincilik ödülü alınışır, 1970 yılında "Istanbul Eski Doğu Eserleri Müzesi

Arkadakiler Soldan: Şandor (Alexandre), Yenö (Eugene) ve Laszlo (Ladislas) Öndekiler: Roza Hanım ve eşi Jak(ucs) Hadi.

Sevinç Hadi Arşivi.

Jak (Janos) Hadi'nin Sinop Belediyesi'nin elektrik fabrikasındaki işinin iki yıl daha uzatılması ile ilgili kararname.

BCA, 30.18.1.2, 55.44.7, Sayı: 2-2671, Dosya: 243-198, 28.5.1935.

Şandor Hadi'nin annesi Roza Hanım'a ait pasaportun ilk sayfası. (Fotoğraftakiler sağdan: Şandor, Roza Hanım, Yenö ve Laszlo.

İstanbul Macaristan Konsolosluğu Arşivi.

Belge Sevinç Hadi tarafından sağlanmıştır.



Şandor ve Sevinç Hadi çiftinin eseri olan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane Binası.



Şandor ve Sevinç Hadi çiftinin eseri olan Boğaziçi Üniversitesi Merkez Kütüphane Binası.



Şandor ve Sevinç Hadi çiftinin eseri olan Milli Reasürans T.A.Ş. Kompleksi.

Sevinç Hadi Arşivi.

Ek Binası" projesini hazırlamıştır. 1972 yılında Bursa Çekirge'de "İnta Apartmanları" mimari projesini hazırlamıştır. 1973 yılında "Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi"[28] mimari projesini ve uygulamasını yapmıştır. 1974 yılında Rumelihisarı'nda "Valerie Szaszy[29] Evi" mimari projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1976 yılında Rumelihisarı'nda "İbrahim Öner Hortaçsu ve Oktay Öge Evi" mimari projesini ve uygulamasını yapmıştır. 1978 yılında Tuzla'da "Tütüncü ve Hadi Ailesi Evi"[30] projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1980 yılında Yeniköy "Sait Halim Paşa Yalısı" restorasyonu taahhüt işinde çalışmıştır. 1981 yılında Altınoluk'ta "Hadi Laslo Evi" mimari proje ve uygulamasını yapmıştır. 1982 yılında Florya'da "Hikmet İzmirli Evi" restorasyon projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1985 yılında Süleymaniye'de "Tollu Evi" restorasyon projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1984-86 yılları arasında "Boğaziçi Üniversitesi Yabancı Diller Okulu, Öğrenci Yurdu, Meslek Yüksek Okulu" mimari projelerini hazırlamış ancak bu projeler uygulanmamıştır. Aynı dönemde "Milli Reasürans T.A.Ş. Genel Müdürlük Binası"[31], Yan Tesisleri, İş ve Ticaret Merkezi, Yarışma ve Uygulama" projelerinin hazırlanmasında görev almıştır.[32] Şandor Hadi, 26 Mart 1986'da vefat etmiştir.

Sevinç Hadi[33] eşi Şandor Hadi'yi bir mimar ve insan olarak şöyle tarif ediyor:[34]

"Şandor Hadi doğal, içten bir kişiliğe sahipti. Kendine özgü bir dünyası ve değer yargıları olan, ne insanları ne de malzemeleri rütbelerine göre ayırmayan, yaşamda uyumlu, kararlarda boyun eğmeyen, bütün ciddi tavırlarına rağmen çoğunlukla güler yüzlü, genelde az konuşan fakat inandığı konularda sözünü esirgemeyen, yaptığı ve söylediği her şeye özen gösteren, işinin ve sözünün eri, vefalı bir insandı. Yorulmak nedir bilmezdi ve işi tam bitirinceye kadar titizlikle uğraşırdı. Bu ister bir proje olsun ister bir maket ister bir tahta yontu ister bir resim ister bir duvar örgüsü... Her şey için titizdi. Daima doğruluk, kusursuzluk ve mükemmellikten yana idi. Kaba tuğlanın yerleştirilişinde istediği özen ile bir pirinç mobilya aksesuarının pırıl pırıl olması için gösterdiği özen aynı idi. İnsana, emeğe, çevreye aynı derecede saygılı idi, hepsi karşısında aynı derecede sabırlı olduğu kadar hoşgörü sahibi idi. Ama prensiplerinden taviz vermezdi. Gençlerde hatayı kabul etmez, hatanın ancak çocuklarda ve yaşlılarda mazur görülebileceğini söylerdi. Her zaman her şeyin en yalınını sevdi. Değerinin, üstünde taşıdığı süsten değil, içinde sakladığı özden gelmesini isterdi. Ve bu yüzden de ayrıntılara çok önem verirdi. İster el, ister kafa ürünü olsun, emeğe ve beceriye saygısı büyüktü. Eski bir not defterine 'Ellerden daha güzel hiçbir şey yoktur. Allah'ın yarattığı en güzel şey insan elidir' diye yazmış. Bir tablosu var. Diz çökmüş bir adam yüzüne doğru kaldırdığı eline hayret ve hayranlıkla bakıyor, tablonun adı 'İnsan elini farketmez'di. Bu el sevgisi onun becerilerinin bir sembolü olarak gelişmiş olabilir. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 'Mimarinin son 25 yılı' seminerinde yaptığı konuşmada 'Asıl olan en güzel çözüm

bir ağaç altıdır' diyordu. 'Bir ağaç altında duyulan huzuru hiçbir kul yapısı veremez. Bu onun hem hayat görüşü hem de toplu yerleşme alanları hakkındaki düşüncelerinin özü idi. Pozitivist ve rasyonalistti. Duyguluydu fakat hayal hanesinde dolaşmayan bir insandı. Duygusunu ele vermeyen bir yapıda olmasına rağmen bunu bütün yaptıklarında ince bir keyifle belirtir, çalışmalarının en başından en ince detaylarına kadar aksettirirdi. Tarihi daima bir referans olarak görüyordu. Ve geleneksel kökenleri geriye bir dönüş yapmak veya benzerlikler yaratmak için değil, tasarımda ilk harekete geçirecek ilişkileri bulmak ve değişik kökenden gelmiş nesneleri armonik bir bağ ile birbirine bağlayarak, topografyaya sadık kalmayı da ihmal etmeden, çevredeki yerleşim düzenlerine ve yapı karakterlerine uyum sağlamak amacıyla araştırıyordu. Mimari geleneğin dilini kendi süzgecinden geçirerek yaptığı çalışmalar sonundaki eleme ve seçilmelerde geleneksel ve doğal güzelliği birleştiren mükemmelliğe ulaşmak için çaba sarf ediyordu. Artık dile getirmek istediği kolon kirişten ibaret bir çubuk mimarisi olmayıp kendi adına, mimarlık adına, toplum adına ve mal sahibinin fiziksel ve tinsel gereksinmeleri adına düşünülerek ortaya çıkarılmış ve her türlü fazlalıktan, süsten arınmış bir mükemmeliyet idi. Ve böylece, sağlamlık, yararlılık ve bütün olarak ağırbaşlılık ve anlamına uygun bir form kazandırılmış, duvarlarının konuşmasını istediği, aydınlık ve sadeliği oranında heybetli yapılar yapmaya çalışıyordu. Anlamına uygun mekân elde etmek en büyük tasası idi."

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluş yıllarından itibaren Türkiye'ye gelen Macar uzmanlar modern Türkiye'nin inşasında hemen hemen her alanda katkılarda bulunmuşlardır. İşte bu dönemde Türkiye'ye çalışmak için gelmiş olan mekanisyen Janos Hadi'nin Kastamonu'da doğan oğullarından en büyüğü olan mimar Şandor Hadi, yaptığı "İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Reasürans T.A.Ş. Genel Müdürlük Binası" gibi en önemli eserleri ile Türkiye'de modern mimarinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Şandor çalışmalarında tarihi daima bir referans olarak görmüştür. Bu nedenle Anadolu kentlerini tanıma, inceleme ve çalışmalarına yansıtma çabasını da onda bu inancın bir sonucu olarak görmekteyiz. Mimar Kemalettin'in "Taşa gönülden bir şey koymazsan heykel olmaz. Yapıya tarihin içinden bakmazsan eser olmaz..." sözü Şandor'un belleğinde hep canlı durmuştur.

YÜCEL NAMAL
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ,
ATATÜRKİLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
BÖLÜMÜ, OKUTMAN



Şandor Hadi'nin kendi portresi.

Sevinç Hadi Arşivi.



Şandor Hadi'nin alçıdan yaptığı A. Schweitzer maskı.

Sevinç Hadi Arşivi.



Şandor Hadi'nin yaptığı Tolga işleri.

Sevinç Hadi Arşivi.

KAYNAKÇA

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Bakanlar Kurulu Kararları Fonu.

AKSOY, Erdem, *"İki İstanbul'da Mimarlık: Kuleler ve Diğer Semboller"*, **Mimarlık**, Sayı: 262, s. 40-41.

BAYTIN, Çiğdem, **Tarihi Çevrelerde Yeni Yapı Olgusuna Bir Yaklaşım, İstanbul Örneğinde Bir Uygulama Modeli**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1994.

BATUR, Afife, *"Milli Reasürans Kompleksi"*, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 27 Ağustos 1994. Sayı: 44, s. 464.

ÇOLAK, Melek, *"Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türk Eğitim Yaşamında Macar Eğitimcilerin Yeri"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Mart 2004, Sayı: 58'den ayrı basım, s. 237.

ÇOLAK, Melek, *"Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri"*, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Dergisi, C. 1, Sayı: 2, (Güz 2000), s. 61-72.

DEMİRKAN, Tarık, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 56.

EK, Halid, *"İkinci Dişlide Durdu"*, **İŞ'TE**, Sayı: 4, Ocak 2005, s. 6-7.

KORTAN, Enis, **1950'ler Kuşağı Mimarlık Antolojisi**, Yem Yayınları, İstanbul 1997.

KORTAN, Enis, *"Milli Reasürans Kompleksi ve Uyum Kavramı Üzerine"*, **Yapı**, Sayı: 208, s. 53-57.

NAMAL, Yücel, **Türk-Macar İlişkileri**, İskenderiye Yayınevi, İstanbul 2009, s. 142.

NAMAL, Yücel, **"Zonguldak'ta Macar Uzmanlar (1923-1950)"**, **Karaelmas 2009 Medya ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Urban Kitap, Kasım 2009, s. 97-108.

HAZAI, György, Tarih Boyunca Macar-Türk Bağları, Budapest 1963, s. 34

HADİ, Sevinç ve Şandor, *"Milli Reasürans Headquarters"*, **ICOMOS İnternational Symposium- İstanbul**, 18-19 May 2002, s. 51. http://www.turkeve.hu/, Tarih: 6.11.2010, Saat: 16.10.

"Milli Reasürans Binası", **Dizayn Konstrüksiyon**, Yıl:7, Sayı:72, s. 34-36.

"Milli Reasürans, kente kazandırdığı yeni mekanda", **Sigorta Dünyası**, Sayı: 394, s. 18-19.

"Milli Reasürans Binasının sahibi ve mimarına ödül", **Sigorta Dünyası**, Sayı: 407, s. 1.

"Milli Reasürans Ulusal Mimarlık Ödülünü aldı", **Sigorta Dünyası**, Sayı: 408, s. 28.

"Milli Reasürans T.A.Ş. Kompleksi", **Tasarım**, Sayı: 49, s. 47-60.

"Milli Reasürans T.A.Ş. Kompleksi", **Yapı**, Sayı: 157, s. 74-83.

ÖZARSLAN, Nuray, *"Milli Reasürans Binası, kendi içinde bir kent"*, **XXI**, Sayı:13, s. 62-69.

RASONYİ, László, *"Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Basınında Yankıları"*, Belleten, C. XLV/1, Sayı: 177, Ocak 1981, s. 79-86.

"Söyleşi: Modern Mimarlık Hareketinin Türkiye'deki Etkileri", **Mimarlık**, Sayı: 11-12, s. 24-34.

"Sevinç Hadi", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt: 2, s. 647.

ŞİMŞİR, Bilal, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. XVII.

VANLI, Şevki, Mimariden Konuşmak, Bilinmek İstenmeyen 20. Yüzyıl Türk Mimarlığı Eleştirel Bakış, VMV Yayınları, İstanbul 1997.

YAZMAN, Feyziye, *"Kente ve insanına saygılı bir ofis yapısı"*, **Sigorta Dünyası**, Sayı: 414, s. 20-22.

DİPNOTLAR

1 **Yücel Namal, Türk-Macar İlişkileri**, İskenderiye Yayınevi, İstanbul 2009, s. 142.

2 Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 56.

3 **György Hazai, Tarih Boyunca Macar-Türk Bağları**, Budapest 1963, s. 14

4 L(ászlo) Rasonyi, *"Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Basınında Yankıları"*, Belleten, C. XLV/1, Sayı: 177, Ocak 1981, s. 79.

5 Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 53–55.

6 **Bilal Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. XVII.

7 **BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)**, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, Fon Kodu: 30.18.01.01, Yer Adı: 9.15.4, S. 307, 27.02.1924.

8 **BCA**, 30.18.01.01, 17.88.16, Dosya: 431–20, 24.01.1926.

9 **BCA**, 30.18.01.01, 20.47.8, S. 3887, 27.08.1926.

10 Melek Çulak, *"Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türk Eğitim Yaşamında Macar Eğitimcilerin Yeri"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Mart 2004, Sayı: 58'den ayrı basım, s. 237.

11 Bu konuda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde birçok belge bulunmaktadır. Ayrıca Bkz. Yücel Namal, *"Zonguldak'ta Macar Uzmanlar (1923–1950)"*, **Karaelmas 2009 Medya ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Urban Kitap, Kasım 2009, s. 97-108; Melek Çolak, *"Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri"*, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 1, Sayı: 2, (Güz 2000), s. 61-72.

12 Halid Ek, *"İkinci Dişlide Durdu"*, **İŞ'TE**, Sayı: 4, Ocak 2005, s. 6-7.

13 Türkeve, Macaristan'ın Jász-Nagykun -Szolnok şehrine bağlı bir kasabadır. (http://www.turkeve.hu/)Türkeve'nin Türkçedeki anlamı "Türk Evi"dir.

14 Ruza Hanım, 28 Ekim 1899 tarihinde Macaristan'ın Türkeve kasabasında doğmuştur. Hanımın pasaportunun ikinci sayfasında belirtilmiştir. (İstanbul Macaristan Konsolosluğu Arşivi, belgenin fotokopisi Sevinç Hadi'den alınmıştır.)

15 Sevinç Hadi ile 29 Ağustos 2010 tarihinde İstanbul -Tuzla'da yapılan görüşme.

16 Janos Hadi'nin mekanisyen olduğu eşi Roza Hanım'ın pasaportunun ikinci sayfasında belirtilmiştir. (İstanbul Macaristan Konsolosluğu Arşivi belgenin fotokopisi Sevinç Hadi'den alınmıştır)

17 Bu belgede isminin *"Janos"* olarak değil *"Jak"* olarak yani eşinin soy isminin kısaltılmışı olarak görmekteyiz. Bu belgedeki ismi dışındaki bilgiler ailesinin vermiş olduğu bilgiyle uymaktadır. **BCA**, 30.18.1.2, 55.44.7, Sayı: 2-2671, Dosya: 243-198, 28.5.1935.

18 Yenö Hadi, 1933 yılında Kastamonu'da doğmuştur. Bir süre Türkiye'de ustalık yapmıştır Ardından Avusturalya'ya gitmiş, halen orada yaşamaktadır.

19 Laszlo Hadi, 1934 yılında Kastamonu'da doğmuştur. Laszlo Hadi 6 Ağustos 1956 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle Türk vatandaşı olmuş ve Türkiye'de avukatlık yapmıştır. Laszlo, Sabahattin Ali'nin kızı Filiz Ali ile bir süre evli kalır. Şu an Nazan Hanım'la evli olan Laszlo halen İstanbul'da yaşamaktadır. **(BCA**, 30.18.1.2, 143.67.2, Sayı: 77734, Dosya: 14-90, 8.08.1956; Sevinç Hadi ile 29 Ağustos 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.)

20 Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 1.

21 Ninette de Valois, 6 Haziran 1898 – 8 Mart 2001), İrlandalı dansçı, koreograf ve Vic-Wells Balesi'nin (sonradan Sadler's Wells, bugün Kraliyet Balesi) kurucusu. Türk balesinin kuruluşuna da büyük emeği geçmiştir. Enrico Cecchetti ile çalıştıktan sonra pantomim, revü ve operalarında dansçı olarak deneyim kazandıktan sonra, 1923'te Diaghilev Topluluğu'nun konuk sanatçısı oldu ve Londra'da Koreografik Sanatlar Akademisi'ni kurdu. Ayrıca Dublin'deki Abbey Tiyatrosu'nda Lennox Robinson ve Cambridge'deki Festival Tiyatrosu'nda Terence Gray için baleler sahneledi. 1931'de Camargo Topluluğu için yaptığı Job (Eyub) adlı bale büyük başarı kazandı. De Valois nin Old Vic Tiyatrosu'nun yönetmeni Lilian Baylis ile görüştüğü işlirliği sonucunda 1931'de Vic-Wells Balesi ile Sadler's Wells Okulu kuruldu. De Valois Invitation to the Ballet (1937) ve Come Dance With Me (1957) adlı kitabında bu topluluğun kuruluşuyla 1956'da Kraliyet Balesi adını alması arasında geçenleri anlattı. Vic-Wells Balesi'nde başyönetmenliğinin yanı sıra Checkmate (1937), Don Quixote (1950) gibi birçok balenin koreografisini yaptı. William Hogarth'in oymabaskı düzeninden esinlendiği The Rake's Progress (1935) ve Thomas Rowlandson'ın aynı adlı bir karikatüründ model aldığı The Prospect Before Us 'ta (1940) olduğu gibi koreografik malzemelerini İngiliz geleneğinden alarak özgün bir ulusal bale yarattı. Baleleri, erkek dansçılar için önemli roller içeriyor, onlara, sanatlarını, gösterebilmek için olanak veriyordu. 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın çağrısı üzerine Türkiye'ye giden Valois, 6 Ocak 1948'de İstanbul'da Yeşilköy'de açılanılık Türk bale okulunu kurdu ve yönetti. Bu okul 1950'de Ankara'ya taşınarak Ankara Devlet Konservatuvarı'na bağlandı. De Valois Ankara Devlet Balesi'nde Hovardanın Sonu, Satranç ve Ferit Tüzün'den Çeşmebaşı gibi baleler sahneledi. Birçok öğrenci yetiştirerek ve daha sonra İngiltere'den ünlü öğretmenler göndererek Türkiye'de bale sanatının kurumlaşmasının katkıda bulundu. Türk hükümetince Devlet Kültür Nişanı, kendi ülkesince de 1951'de D.B.E (Dame of the British Empire) nişanıyla onurlandırılan de Valois, 1961'de Kraliyet Balesi başyönetmenliğinden emekliye ayrıldı. (http://www.encyclopedia.com/topic/Dame_Ninette_de_Valois.aspx, Erişim Tarihi: 20.12.2010).

22 Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 2-3.

23 Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 1-3.

24 Bu projeyi Şeref Öztürk ile hazırlamıştır.

25 Şandor ve Sevinç Hadi, Beyazıt Meydanı'ndaki İstanbul Üniversitesi Merkez Kitaplığı'nda, binanın yüksekliği, yakınında yer alan tarihi Beyazıt Hamamı'nın silmelerini devam ettirecek şekilde planlanmış ve silmelerin altı kitaplık cephesinde de aynen hamam cephesinde olduğu gibi dolu nitelikte. Böylece kitaplığı hem fonksiyonu gereği zaten dışa kapalı olma özelliği kazandırılırken dıştaki silme kotunun iç okuma salonları için gerekli yükseklige uygun olması ile iç ve dışın birbirini onaylaması zorunlu vurgulanmış hem de tarihi hamam vekitaplık cephelerindeki devamlılıkla farklı zamanların binalar arasında olması istenen uyum sağlanmıştır. İç mekân ise camilerde olduğu gibi bir orta boşluk ve ona bağlı yan mekânlarla oluşturulmuştur. Yakınlığı Eserleri Müzesi Ek Binası'nda sergilemeyi çok olanaklı kılmak üzere çatıdan ışıklandırma sistemini kullanırken ışıklandırma bandını eski ve yeni olanın arasına buylu boyunca uzatarak ve bunun içinde eski yapının dış cephelerini yeni yapının içine alarak, eskiyiyani ilebirliktey aşatmakimkânı sağlanmıştır. (Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 12.)

26 Bu projeyi Hüseyin Başçetinçelik ile hazırlamıştır. (Bu eserle ilgili ayrıntılı bilgi **için bkz: Şevki Vanlı, Mimariden Konuşmak. Bilinmek İstenmeyen 20. Yüzyıl Türk Mimarlığı Eleştirel Bakış**, VMV Yayınları, s. 275, 370.

27 Şandor ve Sevinç Hadi çiftinin İmre ve Tülün adında iki çocuğu olmuştur.

28 Şandor ve Sevinç Hadi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'ni tasarlarken ise yön, yol ve kitaplık fonksiyonları biçimlendirmiştir. Burada çok az ve sade malzeme ile büyük hacimli, iç mekânlar elde edilmiştir. Çatıdan gelen ışıktan okuyucunun kitabı ile baş başa kalabileceği huzur dolu bir ortam yaratmaya çalışılmıştır. (Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s.13.)

29 Valeria Szascy ve Öner Hortoçsu ailelerinin Rumelihisarı'ndaki evleri kaynağı sofalı Türk evi olan şehir evleridir. (Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 14.)

30 Tütüncü ve Hadi ailelerinin Tuzla'daki evleri daha çok yazın kullanılan harman tuğlası ile yapılmış sırasızduvarların içte ve dışta kireçle badana edilmiş, yığma yapı bir nevi köy evidir. (Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 12.)

31 Milli Reasürans T.A.Ş Genel Müdürlük Binası'nda da bitişikteki tarihi Maçka Palas yapısının zemin katının dört kat üstündeki silmesi devam ettirilmiş Maçka Palas'ın doluluğuna silme kotunun altında bırakılan boşlukla cevap verilmiştir. Bu boşluğun, bu noktada dar olan yol üzerindeki yayayı etkileyen, çağıran ve ferahlatan bir "şehirsel eyvan" olması istenmiştir (Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 14).

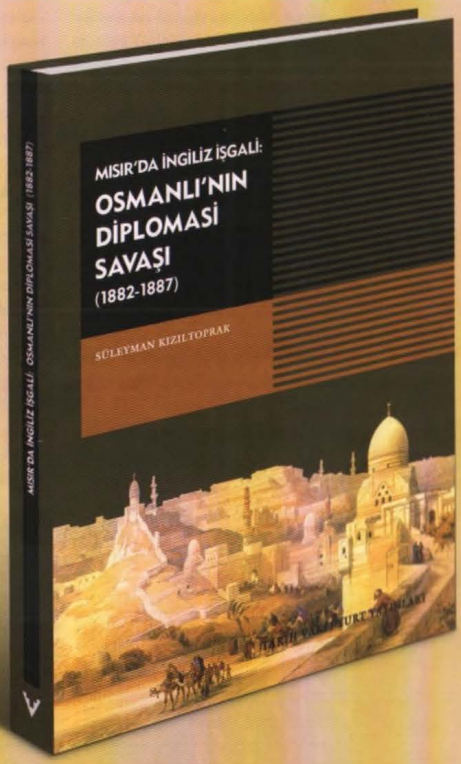
32 Şandor ve Sevinç Hadi'nin ortak çalışması olan Milli Reasürans Binası ödül de almıştır. Milli Reasürans Binası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Sevinç Hadi ve Şandor Hadi, *"Milli Reasürans Headquarters"*, **ICOMOS International Symposium- İstanbul**, 18-19 May 2002, s. 51; Erdem Aksoy, *"İki İstanbul'da Mimarlık: Kuleler ve Diğer Semboller"*, **Mimarlık**, Sayı: 262, s. 41; *"Söyleşi: Modern Mimarlık Hareketinin Türkiye'deki Etkileri"*, **Mimarlık**, Sayı: 11-12, s. 29-30; *"Milli Reasürans Binası"*, **Dizayn Konstrüksiyon**, Yıl: 7, Sayı: 72, s. 34-35; *"Milli Reasürans, kente kazandırdığı yeni mekanda"*, **Sigorta Dünyası**, Sayı: 394, s. 18-19; *"Milli Reasürans Binasının sahibi ve mimarına ödül"*, **Sigorta Dünyası**, Sayı: 407, s. 1; *"Milli Reasürans Ulusal Mimarlık Ödülünü aldı"*, **Sigorta Dünyası**, Sayı: 408, s. 28; Enis Kortan, *"Milli Reasürans Kompleksi ve Uyum Kavramı Üzerine"*, **Yapı**, Sayı: 208, s. 53-57; Nuray Özarslan, *"Milli Reasürans Binası, kendi içinde bir şehir"*, **XXI**, Sayı: 13, s. 62-69; *"Milli Reasürans T.A.Ş. Kompleksi"*, **Tasarım**, Sayı: 49, s. 47-60; Feyziye Yazman, *"Kente ve insana saygılı bir anıt yapı"*, **Sigorta Dünyası**, Sayı: 404, s. 20-22; Enis Kortan, **1950'ler Kuşağı Mimarlık Antolojisi**, Yem Yayınları, İstanbul 1997, s. 111-113; *"Milli Reasürans T.A.Ş. Kompleksi"*, **Yapı**, Sayı: 157, s. 74-83; Çiğdem **Bayrın, Tarihi Çevrelerde Yeni Yapı Olgusuna Bir Yaklaşım, İstanbul Örneğinde Bir Uygulama Modeli**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1994, s. 76-140; Afife Batur, *"Milli Reasürans Kompleksi"*, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 27 Ağustos 1994, Sayı: 44, s. 464.

33 Sevinç Hadi, 1934 yılında Mersin'de doğmuştur. 1953'te Bursa Kız Lisesini, 1959'da İTÜ Mimarlık Fakültesi'ni bitiren S.Hadi 1960-62 yılları arasında Almanya da Stutgart'taki Yüksekokullar Yapı Dairesi'nde ve Werner Garbiel'in Bürosu'nda çalışmışır. 1963'te İstanbul'a dönerek Nezih ELDEM yönetiminde İTÜ İnşaat Fakültesi kitaplarının çizim ve uygulamasını yürütürken bir yanda da Taşköprü Orman Sitesi (Ersen GÜRSEL) ile ve Kastamonu Orman Sitesi projelerini yapmıştır. 1964'te İstanbul Belediyesi Planlama Dairesi'nde görev yaptıktan sonra ertesi yıl Özel Işık Mimarlık Yüksek Okulu (1971'den sonra İDGSA) Mimarlık Yüksek Okulu öğretim kadrosuna katılmıştır. MSÜ, MSGSÜ Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık Ana Sanat Dalı'nın 1987'de doçenti unvanını almıştır. 1967 den sonra birlikte çalışmaya başlayan Sevinç ve Şandor Hadi çiftçi Milli Reasürans TAŞ Genel Müdürlük Binası, Tesisleri, İş ve Ticaret Merkezi (1984) Yarışması'nda birincilik ödülünü kazanmış ve birçok çalışmaya birlikte imza atmışlardır. Sevinç Hadi, 1971 yılında öğretim görevlisi olarak girdiği Mimar Sinan Üniversitesi'nden 2001'de emekli olmuştur (*"Sevinç Hadi"*, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt: 2, s. 647).

34 Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 4-10)

MISIR'DA İNGİLİZ İŞGALİ: OSMANLI'NIN DİPLOMASİ SAVAŞI (1882-1887)

ISBN: 978-975-333-256-9
366 sayfa, 26 TL, Aralık 2010



Osmanlı Devleti açısından Mısır sorunu nasıl görünüyordu? Osmanlı devlet adamları Mısır sorununu nasıl yorumladılar? Doğru anlayabildiler mi? İngilizlerin karşısında argümanlarını iyi savunabildiler mi? Urabî Paşa Hareketi karşısında, II. Abdülhamid'in izlediği politikanın çelişkileri nelerdir? İngiltere, Mısır'ı işgal ettikten sonra ne gibi bir politika izleyerek tahliye görüşmelerini uzattı? İngiltere'nin tahliye konusunu gündemden uzaklaştırma politikası Osmanlı tarafından nasıl algılanmıştır? İngiltere, Mısır'ı işgal etmesinden önce ve sonra, Mısır'a ve Kızıldeniz'e Osmanlı askerinin müdahale etmesini niçin gündeme getirmiştir? Tahliye görüşmelerinde, İngiltere, Sudan sorununu niçin gündeme getirmiştir? Bu işgal karşısında Avrupalı büyük devletler ne gibi tepki gösterdiler? Avrupalı güçlerin tahliye görüşmelerindeki tavırları ne gibi değişikliklere uğradı? 1880'li yıllarda Avrupa'da eskisine nazaran, daha da güçlenen diplomatik yakınlaşmalarda, Mısır sorunu nasıl bir yer edindi? Osmanlı Devleti, Mısır sorununu çözmek için, ittifak sistemlerinde yer alma politikasına başvurdu mu?

Osmanlı Devleti'nin 1880'li yılların şartlarında ağırlık verdiği dış sorunlar içinde, Mısır sorunu nasıl bir öneme sahipti? II. Abdülhamid'in dış politikada da merkeziyetçi bir anlayış benimsemesinin Mısır sorununa yansımaları ne şekilde olmuştur?
II. Abdülhamid'in Mısır sorunu karşısında izlediği dış politika, temelde ne gibi özellikler taşıyordu? Bu politika, realist mi, yoksa idealist miydi? Hıdiv İsmail Paşa devrinin sonlarında patlak veren Mısır krizine gelindiği sırada, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki egemenliği hangi noktadaydı? Osmanlı Devleti ne için, ne kadar, nasıl bir mücadele verdi? İngilizler, Osmanlı Devleti'nin sorunu çözmek için gösterdiği gayrete, zaman zaman karşı çıktılar. Bazen de çözüm önerilerinde bulundular. İngilizlerin bu tavırlarının arkasında başka bir niyetleri var mıydı, yoksa isteklerinde ve itirazlarında -soruna çözüm bulmak noktasından değerlendirirsek - samimi miydiler? Ortadoğu'da, sömürgeci emelleri olan İngiltere ve Fransa farklı zamanlarda, niçin Osmanlı askerinin aynı bölgeye gelmesi yönünde bir baskı politikası izlediler?

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 94 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

NTV'NİN *İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ*

OĞUZ TEKİN

NTV Yayınları Aralık 2010'da bir **İstanbul Ansiklopedisi** *yayımladı. Gerek tasarım ve içerik, gerekse cilt olarak kaliteli bir yayın olduğu hemen hissediliyor.* **İstanbul Ansiklopedisi** *Reşat Ekrem Koçu'nun ve Tarih Vakfı'nın ansiklopedilerindeki kimi bilgileri güncellemekten başka önemli boşlukları da dolduruyor. Enis Batur'un sunuş yazısında, "kimi eksikler ya da yanlışlar söz konusuysa, ansiklopedinin okurlarıyla iletişimde olmak, kalmak isteriz." ifadesindeki hoşgörüye sığınarak, ansiklopedide eksik veya hatalı olduğunu düşündüğüm bazı noktalara dikkat çekmek istiyorum.*

1000 sayfayı aşkın büyük bir yayında yanlışların tamamen giderilmiş olması gerçekten çok zordur. Ansiklopediler, doğaları gereği her türlü konuyu ve bilgiyi içerdiklerinden, kontrol veya editörlük aşamalarında her bir maddenin konunun uzmanı tarafından gözden geçirilmesinin güçlüğü açıktır. Yazıların siparişi, geldikten sonraki kontrolü, yazarlara geri gönderilmesi, resimlerin seçilmesi, resim altı yazıları, belli bir "ansiklopedik" üslubun tutturulmaya çalışılması, gelen maddelere ne ölçüde müdahale edilebileceği veya edilememesi gibi çok yönlü uzun bir süreç, ister istemez bazı hataları da kaçınılmaz kılıyor. Yurtdışında yayımlanan ansiklopedilerde de bu tür hatalara rastlıyoruz ama zaman içinde bunlar gideriliyor. Ayrıca, *İstanbul Ansiklopedisi*, sadece gerektiğinde bakılacak maddeler içermiyor, merakla ve keyifle okunacak pek çok madde var.

Ansiklopedinin hemen başındaki Enis Batur'un sunuş yazısında, "peşpeşe, defalarca titiz gözlerin denetiminden geçmesine karşın, kimi eksikler ya da yanlışlar söz konusuysa, ansiklopedinin okurlarıyla iletişimde olmak, kalmak isteriz." şeklindeki ifadedeki hoşgörüye sığınarak, ansiklopedide eksik veya hatalı olduğunu düşündüğüm bazı noktalara da dikkat çekmenin yararlı olacağını düşünmekteyim. Bu noktalar, ansiklopedinin değerini azaltacak denli bir ağırlık taşımamaktadır. Pekâlâ, bir tarihçinin biraz fazla sık eleyip dokuması olarak da algılanabilir.

Asıl meseleye geçmeden, Enis Batur'un sunuş yazısındaki ufak bir noktaya dikkat çekmek isterim. İstanbul için, "4. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti sıfatıyla yerini alan" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Ancak, İstanbul 4. yüzyılda başkent sıfatını aldığında henüz Doğu Roma İmparatorluğu yoktu; İstanbul, Doğu Roma'nın değil, Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmuştu. İmparatorluğun idari açıdan Batı ve Doğu olarak ayrılması için 60 yılı aşkın bir zaman (MS 395) geçmesi gerekecektir. Bu tespitten sonra aşağıda değineceğim yanlışlar ve eksikler, benim uzmanlık alanıma giren Eski Çağ ve Geç Antik Çağ ile sınırlıdır; bunların dışındaki yazılar ve maddelerde herhangi bir gözden geçirme yapmadığımı belirtmek isterim.

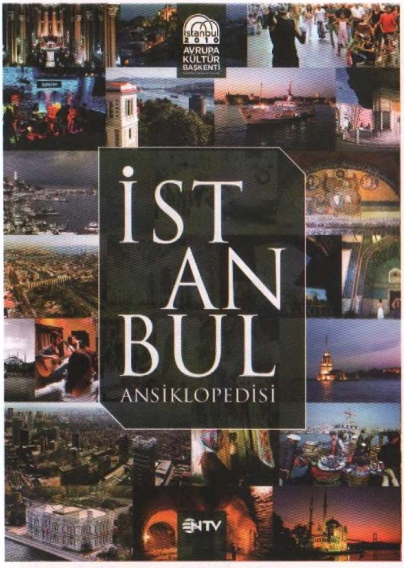
Ansiklopedinin ilk sayfalarında İstanbul'a ilişkin genel değerlendirme yazıları yer almakta, ardından madde yazılarına geçilmektedir. Ancak bu kısımda önemli sayılabilecek bir eksiklik vardır. Baştaki, "İklim ve Jeoloji" başlıklı fevkalade doyurucu ve önemli yazının ardından sunulan İstanbul'un dönemleri arasında (kasten yapılmamışsa) bir dönemin unutulduğu anlaşılmaktadır. Aslında unutulan, bir dönemden ziyade bir çağdır: Eski Çağ. Gerçekten de "Tarihöncesi İstanbulu"ndan sonra, "Eski Çağ İstanbulu" atlanarak, "Bizans İstanbulu"na geçilmiş; ardından "Osmanlı İstanbulu" ve "Cumhuriyet İstanbulu"na yer verilmiştir. Oysa İstanbul'un kurulduğu MÖ 7. yüzyıl ortaları ile Bizans İstanbulu arasındaki dönem yaklaşık 1000 yıldır. İstanbul'un Bizans öncesi tarihi hakkında, en az Bizans dönemi kadar bilgiye ve kaynağa sahip olmamıza ve anlatacak çok şey olmasına rağmen, bu dönemin atlanması, *İstanbul Ansiklopedisi* için önemli bir eksikliktir. Eğer "Tarihöncesi

İstanbul" yazısı olmasaydı, belki, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin sadece Bizans dönemi ve sonrasını ele aldığını, planlamanın veya kurgunun bu şekilde yapılmış olduğu düşünülebilirdi. Ancak, maddelere bakıldığında içlerinde Eski Çağ'a ilişkin olanların bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle, ansiklopedinin Eski Çağ'a tamamen kapalı olması gibi bir durum söz konusu değildir. Ansiklopedinin başında eksik bırakılan İstanbul'un Eski Çağı, madde yazılarıyla kapatılabilecekken, bunun da yapılmadığı görülmektedir.

Ön kısımda yer alan ve İstanbul'un tarihini dönemlere göre anlatan genel yazıların üçüncüsü Sacit Pekak tarafından kaleme alınan "Bizans İstanbulu" başlığını taşıyor. Yazar, ansiklopedide Eski Çağ'ın yer almadığının farkında olmalı ki yazısının başlarındaki birkaç paragrafta İstanbul'un Eski Çağ tarihine ilişkin bilgiler sunuyor. İstanbul'un Bizans dönemi iyi kaleme alınmış olsa da, başlardaki Eski Çağ dönemine yapılan göndermelerde çok önemli eksikler ve yanlışlar hemen göze çarpıyor. Yazar, "Bizim Bizans dediğimiz imparatorluk, kendisini Roma (Romania) olarak, halkı da Romalı (Romaioi) olarak tanımlıyordu" (s. 46), demektedir. Parantez içindeki "Romaioi" (Rhomaioi daha doğru) Latince yazıma göre çoğul bir sözcük olduğundan, "Romalı" değil, "Romalılar" anlamını taşımaktadır; tekil yazım yani Romalı içinse parantez içinde "Romios" verilebilirdi. Bu cümlenin hemen ardından gelen, "MÖ 476 yılında Batı yarısı Barbarlar tarafından yıkıldıktan sonra..." (s. 46) cümlesinin başındaki kısaltma MÖ değil, MS olmalıdır. Ancak, MÖ ve MS sadece bu maddede değil, ansiklopedinin başka maddelerinde de bazen yanlış yazılmıştır. Aynı sayfada (s. 46) "Yunanistan'ın Megara bölgesi sakinleri..." cümlesi de, Megara'nın bir bölge adı değil, bir kent-devleti adı olması nedeniyle hatalıdır; Megara'nın yer aldığı bölgenin adı verilmek isteniyorsa, bölgenin adı Megaris'tir. Ayrıca gerek bu maddede gerekse diğer maddelerin çoğunda Septimius Severus'un adının sürekli yanlış yazıldığını belirtmek isterim; doğrusu Septimus değil, Septimius'tur.

"Bizans İstanbulu" yazısındaki bir başka yanlışlık, Byzantion'un kısa bir süre için kullandığı isimdir. Pekak, "Dönem kaynaklarında, şehrin bu dönemdeki adı "Antonia" veya "Antoninia"dır... 324 yılında Büyük Konstantinos'un antik şehri Doğu'nun başkenti olarak seçmesine kadar varlığını sürdürmüştür. Yerleşimin Byzantion ve Antonia dönemlerine ait planı..." (s. 47) şeklinde süre giden bir cümle kurmaktadır. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Antik Çağ İstanbulu'nun salt Antoninia olarak adlandırılması gibi bir durum söz konusu değildir. Yazarın bu ifadesinden sanki bu dönemde "Byzantion adı bırakılmış, onun yerine 'Antoninia' adı kullanılmaya başlanmıştır, şeklinde bir anlam çıkmaktadır. Oysa o dönemde Byzantion adı hiç kaldırılmamış, sadece onun yanında, bir unvan gibi, Antoninia / Antonineia adı da bir süre kullanılmıştır. Ayrıca, kentin Antoninia adıyla da anıldığı dönem, yazarın ifade ettiği gibi Septimius Severus ve Caracalla'nın iktidarlarıyla sınırlı değildir; daha sonra Severus Alexander zamanında da kullanılmıştır. Bunların belirtilmemesi, yanlış bir anlamaya meydan vermektedir. Ayrıca, "Antoninia dönemi", Byzantion'un başkent olmasına değin sürmüş gibi bir anlam içeriyorsa (çünkü o döneme kadar varlığını sürdürmüştür, deniyor), kuşkusuz bu da doğru değildir. Ayrıca, cümlenin hemen başındaki, "Antonia" isminde de bir yanlışlık bulunmaktadır; çünkü "Antonia" dişil bir isimdir, oysa burada Caracalla'dan (resmi adı Antoninus) dolayı eril bir isim söz konusudur; doğrusu "Antoninia" veya "Antoneinia" olmalıdır.

"Bizans İstanbulu" yazısındaki bir diğer yanlışlık ise imparator ve yerleşim adlarında görülmektedir. Örneğin, Konstantinos yerine Kostantius, Licinius yerine Licunius, Khrysopolis yerine Hristopolis yazılması gibi (s. 47). Ayrıca, bu isimlerin yarısı Latince, yarısı Yunanca imlaya göre yazılmıştır ki bu da doğru değildir; Yunanca veya Latince formdan biri tercih edilmeliydi. Örneğin, Flavius Valerius dedikten sonra Konstantinos olmaz, Constantinus (yukarıda vurguladığımız gibi bu isim yanlış yazılmış) olurdu. Yine, Konstantinos Yunanca yazılmışken, Licinius Latince yazılmıştır. Bütün bunlar, farklı yerlerde ve bir iki taneyle sınırlı kalsaydı, söz etmeye değmezdi; ama tüm yanlışlar aynı cümle içinde olduğundan, tam bir karmaşa yaratmaktadır. Savaşın geçtiği yer adı kuşkusuz Hristopolis değil, Khrysopolis'tir. Bu isimlerin anlamları da farklıdır; ilkinin "İsa'nın



Kenti" (daha doğrusu Mesih'in ya da Mesih İsa'nın kenti) gibi bir anlamı varken, ikincisi "Altın Şehir" anlamını taşır ve bugünkü Üsküdar'a lokalize edilir.

Aynıyazıda,RomaImparatorluğu'nun başkenti olmasından önceki Byzantion, birkaç yerde "kasaba" olarak tanımlanmaktadır (s. 48); acaba İngilizce kaynaktaki "town" sözcüğü olduğu gibi alındığı için mi böyle bir tanımlama yapılmıştır? Oysa başkent olmadan önceki Byzantion da, zengin ve refah içinde bir kent-devletidir (*polis* veya *apoikia*). Antik Çağ'da kent, kasaba, köy gibi ayrımlar, bu

yerleşimlerin daha Antik Çağ'da kendilerini tanımlamalarıyla da sabittir. Antik Çağ'ın Byzantionu'ndan kasaba yerleşimi olarak değil de bir kent (ya da kent-devleti) olarak söz edilmesi daha uygun olurdu.

Gerek Faruk Pekin tarafından yazılan "Bizas" maddesinde, gerekse Feza Kürkçüoğlu tarafından yazılan "Haliç" maddesinde Haliç'e neden Altın Boynuz dendiği anlatılmamaktadır. Oysa Haliç'e, burada bol miktarda bulunan ve yakalanan palamut balıklarından dolayı "Altın Boynuz" denmesi daha MS 1. yüzyılda Plinius tarafından anlatılmaktadır; dolayısıyla asıl neden atlanarak, varsayımlara yer verilmemesi gerekirdi. *İstanbul Ansiklopedisi* adını taşıyan bir yayında, bu bilginin bir şekilde yer alması gerekirdi.

Pekin tarafından kaleme alınan "Bizas" maddesinde, Semavi Eyice referans verilerek, Byzantion ile Megara arasında bir ilişki olmadığının söylenmesi de son derece yanlıştır. Keza, Mehmet Rıfat Akbulut tarafından yazılan "Kadıköy" maddesinde de, Kalkhedon'un Trakya'dan gelen kolonistler tarafından kurulmuş olduğu ifade edilmektedir. Bu iki maddedeki bilgi hem yanlıştır hem de Byzantion'un kuruluşunda Megaralı kolonistlerin adının anıldığı ansiklopedinin diğer maddeleriyle çelişmektedir. Byzantion'un Megara kolonisi olduğu, sikkeler, yazılar, antik yazarların eserleri, takvim, din ve siyasal yapıdaki benzerliklerle bilimsel olarak kanıtlanmış ve bilim çevrelerince kabul edilmiştir. Kaldı ki ansiklopedinin diğer ilgili maddelerinde bu bilgi doğru olarak verilmektedir. Yine "Bizas" maddesinde Petrus Gyllius da yanlış anlaşılmış ve yanlış aktarılmıştır. Sanki Gyllius, Megaralı komutanın adının Byzes olması gerektiğini savunuyormuş gibi yanlış bir anlam çıkmaktadır.

Sinan Genim tarafından yazılan "Boğaziçi, Anadolu Yakası" maddesinde geçen, "Palamuttan pay alamayan Kalkhedon'un fakirleşip terk edilmesi", hangi kaynakta geçmektedir? Kaynaklar, Kalkhedonluların Boğaz'daki balıklardan yeterli pay alamadıklarını söylüyorlar ama bu yüzden kentlerini terk ettiklerini söylemiyorlar. Keza, Byzantion'un varlığının sadece MS 192'ye kadar getirilmesi de fevkalade yanlıştır. Eğer Byzantion'un kent-devleti statüsünün bittiği tarih verilmek isteniyorsa, hiç olmazsa başkent olduğu tarih (MS 330) verilebilirdi. Eğer Septimius Severus'un kenti yıktığı ve Perinthos'a bağlı bir köy statüsüne indirmesine referansla böyle bir tarih verildiyse, bu olay sadece Severus döneminde olup bitmiştir; Byzantion aynı dönemde tekrar kent statüsüyle varlığını sürdürmüştür. Bu dönemdeki Antoninia adına referans verilerek MS 192 tarihi konduysa, bu da yanlıştır; çünkü Byzantion adı hiçbir zaman bırakılmamıştır, Antoninia adı ile birlikte kullanılmıştır. Genim'in, Persler ile Sasanileri ayrı milletlermiş gibi göstermesi de kuşkusuz düzeltilmesi gereken bir yanlıştır. "Boğaziçi, Anadolu Yakası" maddesinin yazarı olan Genim, o maddede Anadolu Yakası'nı anlatırken sık sık Eski Çağ'ın Kalkhedon ve Khrysopolis'ine atıfta bulunmuş, bilgiler vermiş ama Rumeli Yakası'na geldiğinde bu yakanın Eski Çağ'daki en önemli kenti Byzantion'u unutmuştur. Hatta "ne yazık ki Rumeli yakasının geçmişi hakkında Anadolu yakasından daha az bilgiye sahibiz" gibi bir ifade kullanmaktadır. Böyle bir durum söz konusu değildir; sadece Byzantion bile fazlasıyla bilgi sunabilir.

Necdet Sakaoğlu'nun kaleme aldığı "İstanbul'un Adları" maddesinde İstanbul'un adlarından biri olarak gösterilen Licus (doğrusu Lycus / Lykos), gerçekte bir dere adı olup günümüzdeki Bayrampaşa Deresi'dir (artık kurumuştur). İstanbul kurulmadan önce onun yerinde olduğu bir antik kaynakta geçen yer adı ise Lygos'tur. İki isim de bir şekilde İstanbul ile ilişkilidir ama biri dere adı, biri yer adıdır. Lygos ise hiçbir zaman İstanbul'un taşıdığı adlardan biri olmamıştır. Aynı yazıda İmparator Caracalla'nın adının eril bir isim (Antoninus) yerine dişil bir isim (Antonia) olarak yazılması, bu isimden türetilen ismin de (Antoninia / Antoneinia) yanlış olarak Antonia şeklinde yazılmasına neden olmuştur. Bu bilgi, ansiklopedinin Eski Çağ ile ilgili neredeyse tüm maddelerinde yanlış sunulmaktadır. Yine Sakaoğlu tarafından kaleme alınan "Kuşatmalar"da, Lykia açıklarında 655 yılında cereyan eden Bizanslılar ile Araplar arasındaki savaşa değinilirken, Arap donanmasının Halife Ömer tarafından sevk edildiği ifade edilmektedir. Ancak, Halife Ömer'in ölüm tarihi 644 olduğundan, 655'te Arap donanmasını sevk etmesi imkânsızdır.

Mehmet Rıfat Akbulut tarafından yazılan "Kadıköy" maddesinde Kadıköy'ün daha MS 1. yüzyılda sayfiyeleşmeye başladığı ifade edilmektedir ki böyle bir durum söz konusu değildir. Kalkhedon en azından MS 3. yüzyıl sonuna kadar büyük bir kent olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim burada basılan sikkeler MS 3. yüzyıl ortalarına kadar gelmektedir; epigrafik malzeme de (mezar yazıtları, kararnameler vb.) bunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, imparator ve Antik Çağ yazarlarının ve yer adlarının yazımında, olay-kişi eşleştirmelerinde, MÖ-MS kısaltmalarının kullanımında, Byzantion ve Bizans isimlerinin kullanılmasında bazen hatalar yapıldığı ve karışıklığın bulunduğu görülmektedir. Yukarıda bahsettiğim yanlışlar daha baskı öncesinde yapılacak kontrollerde veya son okumalarla giderilebilirdi. Her hatadan (özellikle yazım hatalarından) madde yazarlarını sorumlu tutmak, umarım baskı öncesi kontrol aşamasında yapılması gerekenlerin göz ardı edilmesine neden olmaz; maddelerin kontrolü sadece Türkçe imla yanlışlarının tespitine yönelik olmayıp bilgilere de yönelik yapılsaydı, yukarıda değindiğim yanlışların hiçbiri olmazdı. Bu konu, ülkemizde yayımlanan çok yazarlı kitaplarda ne yazık ki her zaman karşımıza çıkıyor; sadece *İstanbul Ansiklopedisi*'nde olduğunu ifade etmek haksızlık olur.

EDWARD ARTHUR THOMPSON, *HUNLAR*

BİR ÇEVİRİ KOMEDİSİ

TURHAN KAÇAR

E. A. Thompson'un ilk defa 1948'de basılan **A History of Attila and the Huns** *adlı eseri, Peter Heather tarafından gözden geçirilerek,* **The Huns** *adıyla Blackwell Yayınevi tarafından "The Peoples of Europe" serisinde 1996 yılında yeniden basıldı. Eser, bu yeni basımından* **Hunlar** *adıyla Türkçeye çevrildi. Bu yazıda, Thompson ve Hunlar üzerine bazı notlarla beraber, eserin Türkçe çevirisinde yer alan hatalara işaret etmek istiyorum.*

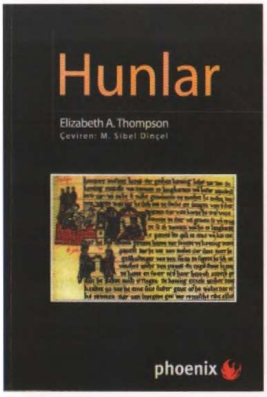
Akademik çabasını büyük oranda Germenler veya Batı Roma İmparatorluğu sınırlarına yığılmış Germen kabileleri üzerine sarf eden Thompson'un, burada Türkçe çevirisi ele alınacak olan *Hunlar* başlıklı eserinin yanı sıra, *The Historical Work of Ammianus Marcellinus* (1947), *The Early Germans* (1965), *The Visigoths in the Time of Ulfila* (1966), *The Goths in Spain* (1969) ve *Romans and Barbarians* (1982) gibi çalışmaları vardır. İngiliz akademik çevrelerde, Batı Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılda karşılaştığı problemleri Marksist bir yaklaşımla analiz etmesiyle tanınan Thompson'un, Marksizm'le karşılaşmasına, 1 Ocak 1994'teki ölümünün hemen sonrasında Profesör R. A. Markus, 6 Ocak 1994 tarihli *Independent* gazetesinde kaleme aldığı bir anı yazısında kısaca değinir. Hiç şüphesiz onun eserleri, çağdaş Batı eskiçağ tarih yazıcılığında özellikle 1970'lerden itibaren farklı bir alan olarak ortaya çıkan geç antikçağ çalışmalarına önemli oranda ilham kaynağı olmuştur ki, bu alanın kurucu azizi Peter Brown, çığır açan *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası* adlı eserinde, Thompson'un Germenler üzerine çalışmalarını sitayişle anmaktadır.

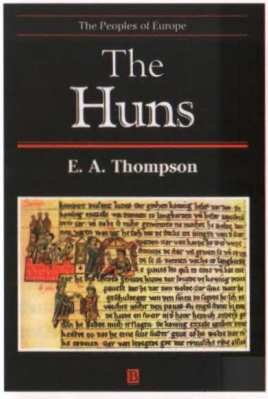
Thompson burada söz konusu olan eserinin ilk bölümünde, Avrupa Hun tarihi üzerine çalışmalarda arkeolojik kaynakları kullanmanın güçlüğü ve konuya ilişkin literatür kaynakları (Ammianus Marcellinus, Thebesli Olympiodorus, Priscus) değerlendirdikten sonra, Attila öncesindeki Hun tarihini ve toplumunu ele almaktadır. Eserde, Attila'nın zaferleri, Tuna'da Doğu Roma İmparatorluğu ile yaptığı anlaşmaları, Attila'nın yenilgileri ve Attila döneminde Hun toplumu ayrı başlıklar altında incelenmektedir. Roma dış politikası ve Hunları da tartışan Thompson, eserinin sonuç bölümünde, Attila efsanesine, Hunlara yönelen Roma desteğine ve Avrupa tarihi içerisinde Hunların yerine değinmektedir. Thompson'un günümüz İngiliz eskiçağ tarih yazıcılığındaki en önemli vârisi gibi görünen Peter Heather bu yeni baskıya hem uzunca bir "Sonsöz" yazmış hem de Thompson sonrası çalışmalara ilişkinin bir bibliyografya eklemiştir. Eserin ekler bölümünde yedi tema bibliyografik olarak kısaca işlenmektedir.

Thompson'un eserinin en önemli yanı, Hunları, geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi çalışmasının kenarında bir konu olarak değerlendirmemesi ve doğrudan merkezi bir konu olarak incelemesinde yatmaktadır. Hunlar arasında bizzat bulunmuş ve birinci elden gözlemler sunan Priscus'a değil de Ammianus Marcellinus'un aşırı ön yargılı etnografik değerlendirmelerine daha fazla itibar eden Thompson'un Marksist perspektifi işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Thompson, özellikle Doğu Roma dış politikasını ele aldığı sekizinci bölümde, Konstantinopolis'te Yeşillerin hamisi olan hadım Chrysaphius'un etkisiyle Hunları ödemeler yaparak denetim altında tutma biçiminde ortaya çıkan II. Theodosius'un izlediği dış politikayı eleştiren Priscus'un, Roma İmparatorluğu idealleriyle değil, daha çok mensup olduğu üst sınıfların idealleriyle hareket ettiğini ve eleştirilerini bu çerçevede oluşturduğunu savunmaktadır. Gerçekten Priscus biraz da abartıyla, Hunlara ödeme yapmak için salınan ek vergileri ödemek için Doğu Roma aristokrasisinin eşlerinin mücevherlerini satmak zorunda kaldıklarını yazıyor ve bu bağlamda yükün, alt sınıfların değil de üst sınıfların üzerine yıkıldığını ima ediyordu. Geleneksel kanıya göre, Bizans başkentinde geniş alt kesimler hipodromda Yeşiller grubunu, seçkin üst sınıflar ise Mavileri oluşturuyordu. Daha sonra bu ayrıma dinsel bir çe-

çeve de eklenerek, Yeşiller Monofizit Hıristiyanların, Maviler ise Kadıköy itikadı yanlılarının partisi olarak sunuldu. Modern ideolojik kavram ve modellerin eskiçağ toplum yapısına uygunluğu şüphesiz tartışmaya açık bir hususdur.

Thompson'a ve Hunlara bakış açısına ilişkin bu kısa notlardan sonra, eserinin Türkçe çevirisine gelirsek, daha kapakta bir hayal kırıklığı yaşıyoruz. Bu hayal kırıklığı bir çeviri komedisi ile karşı karşıya olduğumuzun ilk işaretidir. Yazarın adı Edward olduğu halde Türkçe kapakta "Elizabeth" olarak basılmış ve aynı hata arka kapakta yer alan kısa biyografik notta da tekrar edilmiştir. Eserin İngilizce aslının kapağında yazar adı, sadece E. A. olarak yazılmış, ancak Türkçesini hazırlayanlar, ona "Elizabeth" adını uygun görerek, yazarın cinsiyetini





de değiştirmişlerdir! Hâlbuki metin içerisinde, Peter Heather'in yazdığı "Sonsöz"de yazarın adı doğru olarak Edward diye yazılıdır (Türkçe çev. s. 267). Üstelik İngilizce aslının arka kapağındaki kısa biyografide "*his* previous books" ifadesi, biraz İngilizce bilene yazarın cinsiyeti hakkında fikir verir.

Bu çeviriyi yüzeysel olarak okuyan birisi bile, metin içerisinde ortaya çıkan Latince isimlerin yazılışlarındaki yanlışları fark edebilir. Özellikle imparator ve yazar isimleri büyük oranda yanlış yazılmıştır. Birkaç örneği sıralamak gerekirse: İmparator Marcianus'un ismi Marcius; Valentinianus'un ismi Valentinius; Iustinianus'un ismi Iustinius; Carinus'un ismi Carnius; şair Claudianus'un ismi Claudius; Salvianus'un ismi Salvius olarak yazılmıştır. İsimlerin yazılışı konusundaki özensizlikler, Romulus'un Rumulus (s. 147); Maximinus'un Maximinnus, Onegesius'un ise Onegessius, Aetius'un Aeitius (s. 70) olarak yazılmasında da görülmektedir.

Çeviride karşılaştığımız bir başka ciddi sorun, Roma İmparatorluğu idari sistemine ilişkin terimlerin Türkçe karşılıklarının tam olarak verilememesi ve bazen de uydurma karşılıklar bulunmasıdır. Mesela, s. 47'de "sulh hâkimi Anthemius" olarak çevrilen *praetorius praefectus* Anthemius'un idari görevinin karşılığı "genel vali" olarak çevrilebilirdi ki başka bir yerde "vali" olarak çevrilmiş. Çevirmen, "consul"ü, "konsolos" olarak çevirmiş ki, doğrusu ya olduğu gibi bırakabilir veya Türkçe fonetiğe uyarak "konsül" şeklinde çevirebilirdi. Keza "council" konsey değil, "konsil"; "master of the offices", (*magister officiorum*) makamı, "memurlar başı" (s. 128) değil, "daireler amiri" olarak çevrilse daha anlamlı olurdu. "Master of the soldiers" (aslı *magister militum*), "asker başı" değil, "general" veya "ordu komutanı" olarak çevrilebilirdi. İngilizce asıl metindeki "local magistrates" ifadesi "yerel sulh hâkimleri" olarak çevrilmiş (mesela s. 106), hâlbuki bu da "yerel yöneticiler" olarak çevrilmeliydi. Bu tür terimlerin yanlış çevrilmesi, tamamen çevirmenin tarih disiplinine ilişkin akademik jargona hâkim olmamasından kaynaklanmaktadır. Akademik jargonun dışında olmanın bir başka göstergesi de, "Frankların" metin içinde hep "Frenkler" diye çevrilmiş olmasıdır ki, sürekli tekrarlar çevirmenin "Frenk" ile "Frank" arasındaki farkı bilmediğini göstermektedir. "Frenk" kelimesi "Frank" kelimesinden dilimize geçmiş olabilir ama *Hunlar* kitabında kastedilen Franklar, 5. yüzyıl sonunda günümüz Fransa'sında bağımsız devlet kuran bir sınır ötesi kavmiydi. Hâlbuki dilimizdeki Frenk ise, Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlüğü*'nde "Anglosakson, Cermen veya Latin ırklarının birinden olan kimse; Osmanlıların Avrupalılara, özellikle Fransızlara verdikleri ad" şeklinde geçmektedir.

Çeviri yapılan alana ilişkin hiç ön bilgi sahibi olmadan, bir eseri çevirmeye kalkışmak, okuyuculara yanlış tarih bilgileri vermekle de sonuçlanabiliyor. Mesela, *Hunlar*, s. 35'te yer alan "358 yılında Libanius, Jül Sezar'a şöyle yazmıştır..." ifadesinde kastedilen Jül Sezar değil, Caesar Julian'dır. Türkiye'de Jül Sezar denildiği zaman, MÖ 44 yılında katledilen Caesar (veya Sezar) kastedilmektedir. Ancak metinde söz konusu olan Jül Sezar değil, İmparator Julianus'tur ki, 355 ile imparator olduğu 361 yılına kadar sıfatı *caesar* idi. Bu sıfat, Roma İmparatorluğu'nda bir dönem imparatorlar için kullanılmış, daha sonra, Diocletianus'un kurduğu tetrarşi (tetrarchia) döneminden itibaren ise, *augustus* sıfatının bir alt kademesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çeviri komedisine bir örnek de s. 41'de görülmektedir. "Çağdaşları tarafından sayıları 200.000'i bulduğu söylenen Gotların, 376 yılının son baharında Tuna Nehri'ni geçmelerine izin verilmişti ve iki yıl sonra, 9 Ağustos 378'de, Adrianopolis dışındaki ovalarda İmparator Valens'in ordularına katılmışlardı. Hunlar büyük Cannae Savaşı'nda rol oynamışlar mıydı?" Buradaki çeviri yanlışlığında sadece anlamı karşı-

lamayan kelimeler kullanılmamış, aynı zamanda önemli bir tarihsel olay da yanlış anlatılmıştır. Gotlar, 9 Ağustos 378'de Adrianopolis'te İmparator Valens'in ordularına katılmamışlardı, ancak söz konusu tarihte ve yerde İmparator Valens'in ordusuyla savaşmışlar ve bilindiği gibi bu savaş Roma için büyük bir felaketle neticelenmiş ve Roma ordusunun 20.000 askeri ve İmparator Valens savaşta hayatını kaybetmişti. Bu savaş, çağdaşı tarihçi Ammianus Marcellinus tarafından MÖ 216'da Hannibal karşısında alınan Cannae yenilgisinden daha büyük bir felaket olarak nitelendiği için, Edward Thompson, (İngilizce aslı s. 29) "Did the Huns take any part in this greater Cannae?" sorusunu sormaktadır. Bu cümle "Hunlar, Cannae'den daha büyük olan bu savaşta yer almışlar mıydı?" şeklinde çevrilebilirdi ki, tarihsel bir olayın ifadesi olarak yanlış olmasın. Bu tür çeviri hatalarının yanında bir de uydurmalar söz konusudur. Türkçe çeviri s. 69'da "Ayrıca 558 yılında Konstantinopolis'te çok büyük bir telaş yaratan Isauria seferinde ise Hun ordusu 7.000 Kotriguri'den oluşuyordu ki..." diye devam eden cümledeki Isauria tamamen çevirmenin uydurmasıdır. çünkü asıl metinde (İngilizce metin s. 53) Isauria seferinden değil, Zabergan'ın seferinden söz edilmektedir. Türkçe çevirideki Isauria seferi, sanki 558'de Bizans başkentinden Isauria bölgesine (Mersin çevresinin dağlık kesiminin eskiçağdaki adı) bir sefer düzenlenmiş izlenimi uyandırmaktadır. İngilizce metinde söz konusu edilen Zabergan ise 6. yüzyılın ortalarında Tuna civarında yaşayan Kotrigurların lideridir ve 558'de ordusuyla Tuna'yı aştığı zaman bu Doğu Roma başkentinde çok sıkıntıya yol açmıştı. Görüldüğü gibi çarpıklık sadece, Isauria'nın bir bölge adı olması ve İngilizce asıl metinde geçen Zabergan'ın bir şahıs adı olması değil, yanlış tarih bilgisi yansıtmasıdır.

Metinde, İngilizce aslında yer alan terimlerin Türkçe karşılıklarının bağlam uyumu yer yer göz ardı edildiği görülmektedir. Daha ilk bölümde yazarın Hunları tanımlarken kullandığı "illiterate" ifadesi Türkçeye "cahil" olarak çevrilmiş ki, doğrusu "okuryazar olmayan" ve cümlede de "...okuryazar değillerdi" şeklinde kullanılmalıydı. "Heretic" kelimesi, "kâfir" değil, "sapkın"; Nestorius için İngilizce metinde yer alan "heresiarch" sıfatı (s. 84), "dinsiz" değil, "büyük sapkın"; "ecclesiastical historian", "din tarihçisi" değil, "kilise tarihçisi" olarak çevrilmeliydi. Antik Heraclea/Herakleia kentinin modern karşılığı parantez içinde Kuşadası (s.110), olarak yazılmış, bu da yanlıştır ve doğrusu Marmara Ereğlisi'dir. Attila'nın adamlarından birisi Onegesius'un kardeşi Scotta için İngilizce sıfat "lieutenant", "subay" olarak çevrilse daha iyi olurdu. Bu İngilizce terimin modern karşılığı teğmen olmakla birlikte bir eskiçağ metni için "subay" daha yerinde olurdu. Çevirmen Pannonia'da bulunan Prima ve Secunda eyaletlerinden bahsetmektedir (s. 87). Burada da bir yanlış çeviri söz konusudur ve çeviride bu eyaletlerin doğru adı Pannonia Prima ve Pannonia Secunda (Birinci ve İkinci Pannonia) olarak yazılmalıydı. Bu tür yanlışlıkların yanı sıra, metin içerisinde görülen çok sayıdaki yazım hatasının listesini buraya dökmek mümkün değil ama durumu ortaya koymak için birkaç örnek verebiliriz. Mesela, s. 44'te Finike değil, Fenike olmalıdır; Theodisius değil, Theodosius (s. 71); Adölfi değil, Alföldi (s. 82); "piskoposun berberindekiler" değil, "beraberindekiler" (s. 56); Norbon değil Narbon (s. 91); davanışı değil davranışı; bişmediği değil, bilmediği (s. 134-35). Keza, s. 120'de "Gallic Chronicles" yerine kullanılan "Galya Günlemleri" ifadesi biraz tuhaf ve zorlama gibi görünüyor, oysa "chronicle" Türkçede "vakayiname" olarak bir karşılığa sahiptir.

Çevirmenin metni anlamsızlaştıran çeviri hatalarından birisi de "capitulation" kelimesini aşağıdaki cümlede basitçe "kapitülasyon" olarak vermesidir: "Anlatılanlara göre, Aquileia şehri uzun tarihi boyunca sık sık kuşatılmasına karşın hiçbir zaman zarar görmemiş ve *kapitülasyon altına alınmamıştı.*" (s. 182). Kapitülasyon terimi Türkçede daha çok imtiyaz anlamıyla bilinmektedir ve bu anlamıyla, söz konusu cümlenin anlaşılmasını sağlamamaktadır. Ancak "capitulation" İngilizcede birden çok anlama sahiptir ve bu cümledeki anlamı "teslim olmaktır" ve cümlenin son kısmı "teslim olmaya zorlanmamıştı" şeklinde düzeltilmelidir. Anlamsız çevirilerin birisi de s. 157'de karşımıza çıkmaktadır: "Cyrene'ye yapılan başarılı bir sefer sonrasında sabık ölen kadın, imparatorun kendisini Constantius ile evlenmeye ikna etme çabalarına karşı gelmesinin uygun olmayacağını düşünüyordu" cümlesi herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Cümlenin İngilizcesi şöyledir: "Her husband had died after a successful campaign in Cyrene, and she did not see fit to reject the emperor's persuasions that she should mary to Constantius" (İngilizce metin s. 136). Bu cümle şöyle çevrilebilir: "Kocası Cyrene'ye yapılan başarılı bir seferde ölmüştü ve kadın, Constantius ile evlenmesi için imparatorun ikna girişimlerini reddetmeyi uygun bulmuyordu."

Sonuç olarak burada işaret edilen çeviri ve yazım yanlışları, eserin sadece bir kısmının karşılaştırmalı okunmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu çevirinin detaylı bir karşılaştırmalı okuma sonrasında, burada listelenenden çok daha fazla hata içerdiği düşüncesindeyim. Şüphesiz bu eserin Türkçeye kazandırılma düşüncesi memnuniyet vericidir, ancak akademik tarihçilik açısından böylesine önemli bir çalışma, yazarın adı ve cinsiyeti bile değiştirilerek (!) çevirmenin (ve yayın ekibinin) özensizliğine ve bilgisizliğine kurban edilmiş ve adeta amatör bir çeviri komedisine dönüştürülmüştür.

TURHAN KAÇAR
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ,
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

* Metinde bahsedilen eserlere ait bilgiler: E. A. Thompson, *The Huns, Revised and with an afterword by Peter Heather*, (Blackwell Publishers, Oxford 1996). Türkçesi: *Hunlar*, (Çeviren M.Sibel Dinçel), (Phoenikia, Ankara 2011).

'Muhteşem Yüzyıl' dizisi etrafında süren tartışmalar bitmek bilmiyor.





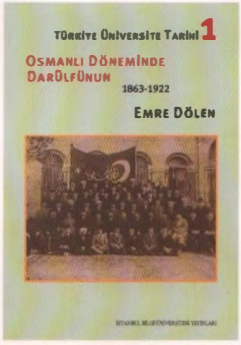
3G hızında internetten yararlanılması için 3G aboneliği gerçekleştirilmiş hatlarla Turkcell 3G kapsama alanında, 3G uyumlu cihazlarla bağlantı yapılması gereklidir. İnternet bağlantı hızı 7,2 Mbps'ye kadar çıkabilir, alt limit, şebeke yoğunluğuna, kullanılan cihaza, bağlanılan siteye göre değişebilir. Paket aşım ücreti 0,05TL/Mb'dır(KDV, ÖİV dahil). 3G İnternet Faturalı hatları için aktif kullanım politikası doğrultusunda, bir fatura döneminde bireysel kullanıcılar için 99 TL'ye (KDV, ÖİV dahil) ulaşıldığında, kullanım hızı 128kbps'ye düşürülür ve daha fazla paket aşım ücreti yansıtılmaz. 3G İnternet paketi yenilendiğinde, yeni 3G internet paketi alındığında veya bir sonraki fatura dönemi başlangıcında hız ve ücretlendirme normale dönecektir. İnternet paketlerinde kullanılmayan haklar bir sonraki ayа devretmez. İnternet paketleri sadece yurt içi kullanım içindir, yurt dışında kullanılması durumunda roaming tarifesinden ücretlenir. İnternet paketi limitinden upload ve download edilen tüm data miktarı düşer. 3G İnternet hattıyla 3 ay taahhüt veren ve 39TL ön ödeme yapan abonelere, 4GB data ve VINN 3G Modem için 3 ay boyunca aylık 33,97 TL'ye (KDV, ÖİV dahil) fatura edilecektir. 3 ay sonunda, 4GB'lık internet paketi aboneliği otomatik olarak devam edecektir. Yeni sesli Özel İletişim Vergisi (34,00TL), Telsiz Kullanım Yeni Abonelik vergisi (ayda 11,50 TL), Telsiz Kullanımı Aylık vergisi (ayda 1,10 TL) ve kontratlı kurgularda damga vergisi faturalara ayrıca yansıtılacaktır. Kampanya detaylarla sınırlıdır. Turkcell 3G internet kapsama alanına, coğrafi kısıtlara göre değişiklik gösterebilir. Turkcell, kampanyada değişiklik yapma hakkını saklı tutar. Ayrıntılı bilgi www.turkcell.com.tr ve 44 44 kapsama alanına, coğrafi kısıtlara göre değişiklik gösterebilir. Turkcell, kampanyada değişiklik yapma hakkını saklı tutar. Ayrıntılı bilgi www.turkcell.com.tr ve 44 44

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2010
SEDAT SİMAVİ
SOSYAL BİLİMLER
ÖDÜLÜ

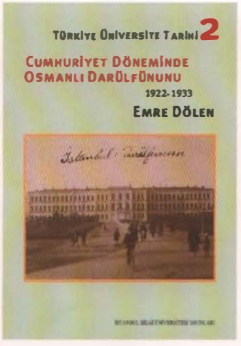
TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ

EMRE DÖLEN



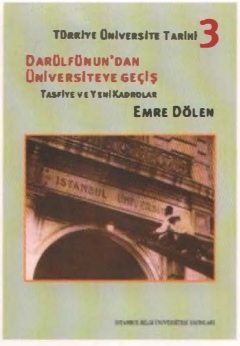
TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 1
OSMANLI DÖNEMİNDE DARÜLFÜNUN
1863-1922
838 Sayfa, ISBN: 978-605-399-099-4
Büyük Boy, Ciltli Kapak

İlk Darülfünun Girişimi • Darülfunun-ı Osmanî • Darülfünun-ı Sultanî • Darülfunun-ı Şâhâne • Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne • Tıp Fakültesi • I. Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde Darülfünun • Darülfünun Grevi • EK'ler (Kanunlar, Nizamnameler, Belgeler, Darülfünun Marşı, Öğrenci Bildirileri)



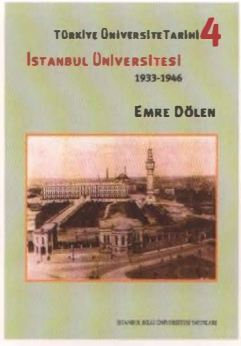
TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 2
CUMHURİYET DÖNEMİNDE OSMANLI DARÜLFÜNUNU (1922-1933)
538 Sayfa, ISBN: 978-605-399-111-3

Darülfünun'un Yeniden Yapılanması • Darülfünun'da Öğrenci Olayları ve Disiplin • Darülfünun'da Fransız Müdürler • Fakülteler • Darülfünun Kütüphanesi • Mali Yapı ve Bütçeler



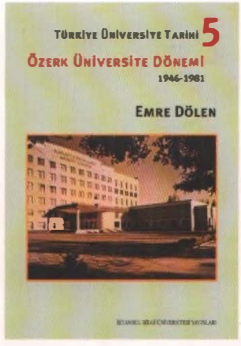
TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 3
DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE GEÇİŞ (TASFİYE VE YENİ KADROLAR)
686 Sayfa, ISBN: 978-605-399-108-3

Darülfünun'un Tasfiyesine Doğru • Albert Malche'ın Raporu • Gidenler ve Kalanlar • Mülteci Alman Profesörlerin Gelişi • Albert Einstein'ın Atatürk'e Mektubu Efsanesi



TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 4
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ (1933-1946)
903 Sayfa, ISBN: 978-605-399-109-0

İstanbul Üniversite'sinin Kuruluşu ve İlk Yılı • İstanbul Üniversite'sinin Yeniden Örgütlenmesi • Öğrenciler, Öğrenim Süreleri ve Verilen Diplomalar • İstanbul Üniversitesi'nin İlk On Yılı



TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 5
ÖZERK ÜNİVERSİTE DÖNEMİ (1946-1981)
452 Sayfa, ISBN: 978-605-399-110-6

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kuruluşu • Özerk Üniversite Dönemi ve Yeni Üniversite Kanunu • Tasfiyeler ve Olayların Başlaması • 147'ler Olayı

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
E-mail: punto@puntokitap.com